

Institut za uporedno pravo

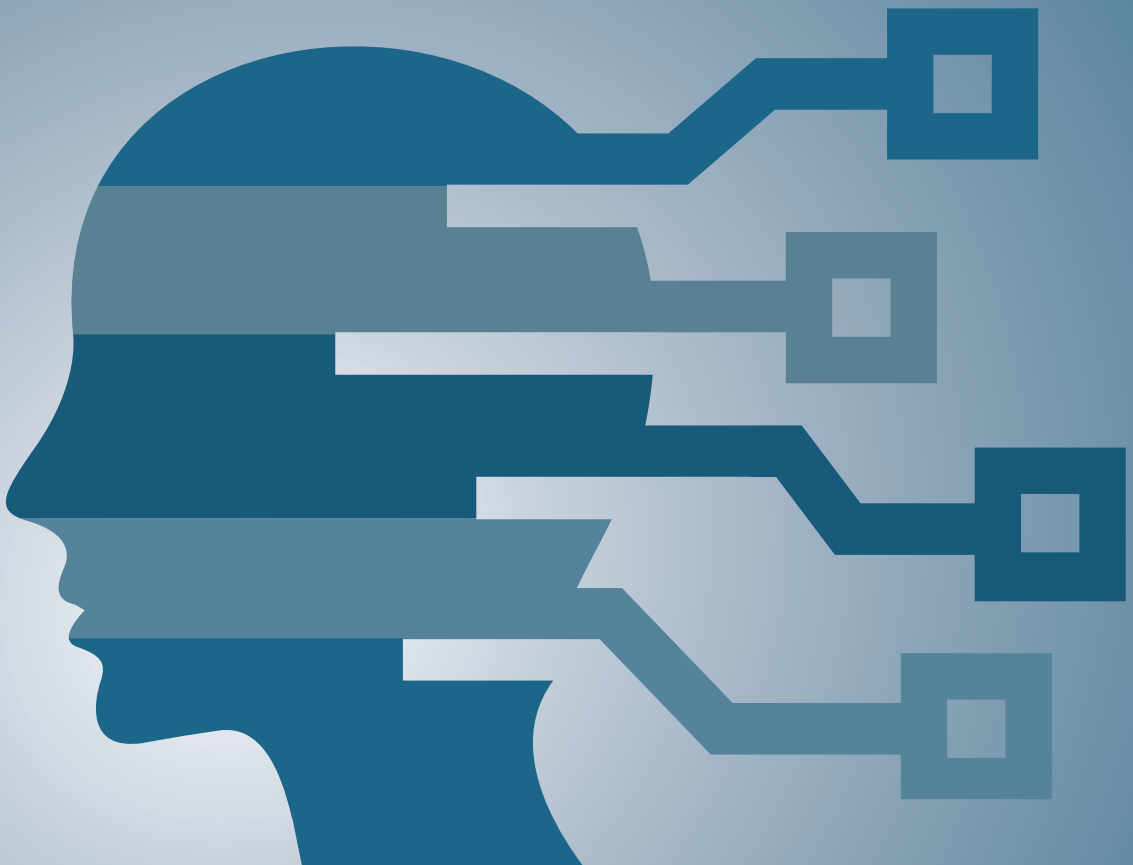

Српска академија наука и уметности
Аудиовизуелни архив и дигитални центар
САНУ

Приредио / Edited by: **Драган Прља**

ПРАВНИ АСПЕКТИ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ

THE LEGAL ASPECTS OF DIGITISATION OF CULTURAL HERITAGE

ПРАВНИ АСПЕКТИ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ
КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ

THE LEGAL ASPECTS OF DIGITISATION
OF CULTURAL HERITAGE

ПРАВНИ АСПЕКТИ
ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ
КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ

THE LEGAL ASPECTS
OF DIGITISATION
OF CULTURAL HERITAGE

Изавачи

Институт за упоредно право, Београд
Српска академија наука и уметности
Аудиовизуелни архив и
дигитални центар САНУ

Published by

Institute of Comparative Law, Belgrade
Serbian Academy of Sciences and Arts
Audiovisual Archive and Center for
Digitization of SASA

За издаваче

Владимир Чоловић
Радослав Зеленовић

For the Publishers

Vladimir Čolović
Radoslav Zelenović

Рецензенти

Проф. др Стеван Лилић
Проф. Иоана Васиу
Проф. др Митар Лутовац

Reviewed by

Prof. dr Stevan Lilić
Prof. Ioana VasIU Ph. D.
Prof. dr Mitar Lutovac

Лектура и коректура

Невенка Жалац

Proofreading

Nevenka Žalac

Тираж

500

Copies

500

ISBN 978-86-80186-24-5 (ИУП)
ISBN 978-86-7025-745-0 (САНУ)

ISBN 978-86-80186-24-5 (ICL)
ISBN 978-86-7025-745-0 (SASA)

Припрема и шtamпa
Досије студио, Београд

Prepress and Printing
Dosije studio, Belgrade

ПРАВНИ АСПЕКТИ
ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ
КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ

THE LEGAL ASPECTS
OF DIGITISATION
OF CULTURAL HERITAGE

Приредио / Edited by
Драган Прља

Београд, 2017

Издавање ове књиге и одржавање научног скупа финансијски су помогли
Српска академија наука и уметности
Аудиовизуелни архив и дигитални центар САНУ
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

© Институт за упоредно право, 2017.

Сва права задржана. Ниједан део ове књиге не може бити репродукован, преснимаван или преношен било којим средством – електронским, механичким, копирањем, снимањем, или на било који други начин без претходне сагласности аутора и издавача.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР/FOREWORD	7
<i>Марио Рељановић, Драјан Прља</i>	
ДИГИТАЛИЗАЦИЈА КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ – НОРМАТИВНИ АСПЕКТИ / DIGITISATION OF CULTURAL HERITAGE IN THE REPUBLIC OF SERBIA – NORMATIVE ASPECTS	9
<i>Ана Бајирићевић</i>	
ПРАВНИ ОКВИРИ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ: МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И СТАЊЕ У СРБИЈИ / LEGAL FRAMEWORKS FOR DIGITISATION OF CULTURAL HERITAGE: INTERNATIONAL STANDARDS AND CONDITIONS IN SERBIA.....	23
<i>Дражен Церовић</i>	
ПРАВНИ АСПЕКТИ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ У ЦРНОЈ ГОРИ / LEGAL ASPECTS OF DIGITISATION OF CULTURAL HERITAGE IN MONTENEGRO.....	35
<i>Андреј Дилићенски</i>	
СУДСКИ СЛУЧАЈЕВИ ВЕЗАНИ ЗА ДИГИТАЛИЗАЦИЈУ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ И ЊЕНА ДОСТУПНОСТ У САЈБЕР ПРОСТОРУ / COURT CASES RELATED TO THE DIGITISATION OF CULTURAL HERITAGE AND ITS AVAILABILITY IN CYBERSPACE	55
<i>Јелена Косић, Милош Ситанић</i>	
НАДЛЕЖНОСТИ У ПОСТУПКУ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА – УПОРЕДНОПРАВНА ИСКУСТВА / COMPETENCES OF STATE AUTHORITIES DURING CULTURAL HERITAGE'S DIGITISATION PROCEDURE – EXPERIENCES FROM THE COMPARATIVE LAW.....	69
<i>Гордана Гасми, Вања Кораћ, Сања Прља</i>	
ЕВРОПСКА УНИЈА И ДИГИТАЛИЗАЦИЈА КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ / EUROPEAN UNION AND DIGITISATION OF CULTURAL HERITAGE	83
<i>Драјан Јовашевић</i>	
ЗАШТИТА БЕЗБЕДНОСТИ ДИГИТАЛНИХ БАЗА ПОДАТАКА О КУЛТУРНОЈ БАШТИНИ СРБИЈЕ / SECURITY PROTECTION OF THE DIGITAL DATABASES OF CULTURAL HERITAGE OF THE REPUBLIC OF SERBIA.....	93

Иза Разија Мешевих

АУТОРСКОПРАВНИ И ПРАКТИЧНИ АСПЕКТИ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ / COPYRIGHT ISSUES AND PRACTICAL ASPECTS REGARDING DIGITISATION OF CULTURAL HERITAGE.....	111
--	-----

Миодраг Савовић, Данило Рончевић

ДИГИТАЛИЗАЦИЈА ИЗМЕЂУ ЗАШТИТЕ АУТОРСКОГ ПРАВА И ПРАВА КОРИШЋЕЊА КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ / DIGITISATION BETWEEN THE PROTECTION OF COPYRIGHT AND THE RIGHT TO USE CULTURAL HERITAGE.....	131
--	-----

Нађаша Мрвић Пејровић, Владимир Чоловић

УПРАВЉАЊЕ КОЛЕКТИВНИМ ПРАВИМА И ДИГИТАЛИЗОВАНА КУЛТУРНА БАШТИНА / COLLECTIVE RIGHTS MANAGEMENT AND DIGITALIZED CULTURAL HERITAGE	147
--	-----

Катица Томић

ПРОБЛЕМ ОДГОВОРНОСТИ У ПРОЦЕСУ АУТЕНТИФИКАЦИЈЕ УМЈЕТНИЧКОГ ДЈЕЛА, ТРАНСПАРЕНТНОСТ И BLOCKCHAIN ТЕХНОЛОГИЈА / THE PROBLEM OF LIABILITY IN THE AUTHENTICATION OF ARTWORKS, TRANSPARENCY AND BLOCKCHAIN TECHNOLOGY	157
---	-----

Никола Пауновић

ЗНАЧАЈ ИЗРАДЕ БАЗА ПОДАТАКА О УКРАДЕНИМ КУЛТУРНИМ ДОБРИМА У ЦИЉУ СПРЕЧАВАЊА НЕДОЗВОЉЕНЕ ТРГОВИНЕ ПРЕКО ИНТЕРНЕТА / IMPORTANCE OF CREATING DATABASES OF STOLEN CULTURAL GOODS FOR PREVENTION OF ILLICIT TRAFFICKING VIA INTERNET	169
---	-----

Драгана Столић, Тајјана Брзуловић Сјанисављевић

ДИГИТАЛНИ РЕПОЗИТОРИЈУМ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ – PHAIDRA: ПРАВНИ АСПЕКТ / DIGITAL REPOSITORY OF THE UNIVERSITY OF BELGRADE – PHAIDRA: LEGAL ASPECT	181
--	-----

Јелена Мајицашевић, Јоко Драгојловић

ДИГИТАЛНА АГЕНДА ЗА СРБИЈУ – ПРИОРИТЕТИ СТРАТЕШКИХ ДОКУМЕНАТА И ЗНАЧАЈ ЗА ОБЛАСТ КУЛТУРЕ / DIGITAL AGENDA FOR SERBIA – PRIORITIES OF STRATEGIC DOCUMENTS AND THE IMPORTANCE FOR CULTURE.....	193
---	-----

ПРЕДГОВОР

Дигиталне технологије и интернет омогућили су потпуно нови ниво заштите културне баштине, као и нове облике доступности дигитализоване културне баштине у сврху забаве, образовања, истраживања и обављања разних послова у домену културе. Нове могућности, наравно, обилују и новим изазовима којима морамо да изађемо у сусрет. Ти изазови су техничке природе, организационе природе, научне природе, па и правне природе. Правно уређивање области дигитализације културне баштине у складу са савременим трендовима од изузетног је значаја за успех процеса дигитализације културне баштине. Нажалост правни аспекти дигитализације културне баштине већ су годинама запостављени, а процес дигитализације траје скоро двадесетак година. Недостатак правне литературе из области дигитализације културне баштине настојали смо да ублажимо објављивањем овог зборника радова са научне конференције одржане 19. октобра 2017. г. у Београду под називом „Правни аспекти дигитализације културне баштине“.

У овој књизи представљено је четрнаест рецензираних оригиналних научних радова који обухватају питања нормативног регулисања надлежности за дигитализацију културне баштине у Србији, земљама у региону и земљама Европске уније, питања међународних правних стандарда за дигитализацију културне баштине, питања судских случајева везаних за дигитализацију културне баштине и њену доступност у сајбер простору, питања заштите безбедности дигитализованих података, питања ауторских права и интелектуалне својине везаних за дигитализацију културне баштине, питања управљања колективним правима, питања проблема одговорности у процесу аутентификације уметничких дела, питања значаја израде база података о украденим културним добрима, као и нека друга правна питања везана за дигитализацију културне баштине. У књизи су представљени и неки примери из праксе, као што је то пример дигиталног репозиторија Универзитета у Београду – Phaidra.

Почетни корак у обједињавању знања из области правних аспеката дигитализације културне баштине је направљен, а надамо се да ће се истраживање у овој области наставити, да ће се резултати тих истраживања објављивати, и да ће у будућности дигитализацију културне баштине пратити адекватно уређена многобројна правна питања.

Београд, 2017.

Приређивач

Проф. др Марио Рељановић*
Др Драган Прља**

ДИГИТАЛИЗАЦИЈА КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ – НОРМАТИВНИ АСПЕКТИ –

Апстракт

Дигитализација културне баштине захтева добро уређен нормативни оквир не само на нивоу законских решења, већ свакако и на нивоу подзаконских аката како би се створио основни предуслов за унификацију рада, стандардизацију форме дигитализовања и прикупљања и бележења података (метаметатака) при дигитализацији, али и оствориле могућности да се постојећи дигитализације који су до сада рађени на нивоу појединих услова културе уопште у мери у којој то буде било могуће. Сагледавање правних аспеката, односно нормативног оквира, дигитализације културне баштине у Републици Србији је неопходан предуслов успешне дигитализације библиотеке, музеја, архива, и других институција културе данас. Области дигитализације културне баштине у Републици Србији регулисана је низом законских и подзаконских аката који је неопходно и даље унапређивати у циљу повољања квалитета дигитализације културне баштине.

Кључне речи: право, дигитализација, културна баштина, културна добра, ауторско право, нормативни оквири

1. УВОД

Право по својој природи настоји да регулише све друштвене односе у једној држави, па ни аспект дигитализације културне баштине није изузетак. Развој информационо-комуникационих технологија омогућио је да се културна баштина из свог изворног облика пренесе у дигитални облик и постане доступна много већем броју заинтересованих лица. Поступак дигитализације културне баштине донео је са собом низ техничких, организационих, али и правних питања. Техничка питања односе се на то који ће се софтвер и хардвер употребити за дигитализацију, који ће се стандарди поштовати, на који начин ће се обезбедити доступност и безбедност података, итд. Организациона питања се односе на промене у установама

* Ванредни професор, Правни факултет Универзитета Унион у Београду, e-mail: mario.reljanovic@gmail.com.

** Научни сарадник, Институт за упоредно право, Београд, e-mail: dprlja@yahoo.com.

културе,¹ које морају наступити када су у питању кадрови, њихово знање и константно усавршавање, обучавање за што успешније обављање послова у вези са дигитализацијом културне баштине. Правни аспекти дигитализације културне баштине везани су како за правну регулативу на националном нивоу, тако и за правну регулативу на нивоу међународне заједнице, али и за правну регулативу на нивоу самих институција културе које су задужене за очување и представљање јавности културне баштине једне земље.

Сагледавање правних аспеката, односно нормативног оквира, дигитализације културне баштине је неопходан предуслов успешног функционисања институција културе данас.

Област дигитализације културне баштине у Републици Србији регулисана је низом законских и подзаконских аката.

2. ЗАКОН О КУЛТУРИ

Република Србија стара се о остваривању општег интереса у култури и о спровођењу културне политике. Ово се чини, између осталог, на начелима очувања културног и историјског наслеђа и отворености и доступности културних садржаја.² Ова начела важна су и непосредно усмерена ка дигитализацији културне баштине. Очување културног и историјског наслеђа подразумева и његово чување у дигиталној форми, а истовремено се дигитализацијом културно и историјско наслеђе може учинити широко доступним практично свим људима на планети, без обзира на њихову локацију. Отуда је дигитализација заправо један од сегмената реализације зацртаних начела спровођења културне политике Републике Србије.

Као општи интерес у култури, Законом о култури је између осталог одређено и: обезбеђивање услова за доступност културног наслеђа јавности, обезбеђивање услова за доступност културних садржаја, подстицање примене нових технологија у култури, подстицање процеса дигитализације и развоја дигиталне истраживачке инфраструктуре у области заштите културног наслеђа и уметности, изградња јединственог библиотечно-информационог система и матичне функције у библиотечној делатности, изградња и унапређење јединственог информационог система у области заштите културног наслеђа и изградња и унапређење мреже установа у области заштите културног наслеђа.³ Сасвим је јасно да је дигитализација означена као један од општих интереса у култури. Нормативно и фактички је међутим важно и то што је овај интерес постављен у однос

1 Под установама културе подразумевамо архиве, библиотеке, музеје, и све друге установе колективног памћења које чувају, представљају и обликују идентитет једнога друштва. Оне чувају меморисану прошлост, али и креирају будућност.

2 Закон о култури, *Сл. гласник РС*, бр. 72/2009, 13/2016 и 30/2016 – испр, члан 3. тачке 1) и 4).

3 *Ibidem*, члан 6. тачке 7), 7а), 13), 13а), 14), 15) и 15а).

комплементарности остваривања других општих интереса и циљева, тако да се дигитализацијом постављају стандарди доступности културних садржаја, примена нових технологија, очувања и заштите културног наслеђа, али и лакше комуникације и међународне сарадње културних установа у Републици Србији. Ово дигитализацију културне баштине ставља међу основне приоритете даљег рада у овој области.

Законом о култури прописано је доношење Стратегије развоја културе Републике Србије у року од једне године од дана ступања на снагу Закона о култури. Стратегију развоја културе Републике Србије доноси Народна скупштина, на предлог Владе, и то за период од десет година.⁴ Стратегија развоја културе значајна је са становишта позиционирања дигитализације културне баштине у дугорочним плановима политике културе; она међутим није погодна за уређивање процеса дигитализације, будући да се ради о стратешком, правно необавезујућем документу, којим се евентуално могу поставити одређене смернице реализације процеса које ће касније бити конкретизоване кроз подзаконске акте.

3. ЗАКОН О КУЛТУРНИМ ДОБРИМА

Закон о културним добрима⁵ значајан је због тога што се њиме, између осталог, уређује систем заштите и коришћења културних добара. Културна добра уписују се у регистре културних добара, који су јавни.⁶ Дигитализација није наведена као начин заштите или очувања културних добара, али су компјутерски записи изричито наведени као могућа форма културног добра које ужива претходну заштиту.⁷ Такође, важна су и решења према којем сопственик културног добра има обавезу да то добро учини доступним јавности, као и обавезу да допусти установи заштите преглед добара и узимање потребних података за евиденцију о њима.⁸ Овиме се отклањају препреке које би могле настати поводом дигитализације и права сопственика, наравно уз пуно поштовање како права својине на културном добру, тако и ауторских права уколико постоје.

Конечно, Закон установљава и уређује систем културних добара. Народна скупштина Републике Србије утврђује културна добра од изузетног значаја. Влада Републике Србије утврђује непокретна културна добра од великог значаја. Покретна културна добра од великог значаја утврђују Народни музеј у Београду, Архив Србије, Народна библиотека Србије и Југословенска кинотека. Централне установе заштите културних добара јесу: Републички завод за заштиту споменика културе, Архив Србије, Народни

4 *Ibidem*, члан 19.

5 Закон о културним добрима, *Сл. гласник РС*, бр. 71/94, 52/2011 – др. закони и 99/2011 – др. закон.

6 *Ibidem*, члан 6.

7 *Ibidem*, члан 27. став 1. тачка 2).

8 *Ibidem*, члан 31. став 1. тачка 4). и члан 36. тачка 3).

музеј у Београду, Народна библиотека Србије и Југословенска кинотека. Ове установе, између осталог, воде централне регистре за културна добра по врстама, као и документацију о тим културним добрима и образују и воде компјутерски информациони центар културних добара по врстама.⁹ Набројане обавезе централних установа заштите културних добара стварају одличан основ за креирање дигиталних база дела културне баштине али и за перцепцију основних институција које ће активно учествовати у овом процесу.

4. ЗАКОН О БИБЛИОТЕЧКО – ИНФОРМАЦИОНОЈ ДЕЛАТНОСТИ

Закон о библиотечко – информационој делатности¹⁰ поставља основе дигитализације дела културне баштине, која је овим законом превасходно уређена.

Народна библиотека Србије (НБС) реализује пројекат Виртуелна библиотека Србије, доноси национална упутства и стандарде и препоруке за примену међународних стандарда, обавља послове дигитализације културног наслеђа Републике Србије у сарадњи са другим установама у земљи и иностранству на пољу дигитализације.¹¹ Закон, међутим, не поверава Народној библиотеци централну улогу у поступку дигитализације, већ је ова институција задужена за спровођење и координацију послова дигитализације библиотечко-информационе грађе и извора у Републици Србији, за које ближе услове прописује министар надлежан за културу.¹² Исти министар надлежан је за доношење националних стандарда за утврђивање врста послова и активности, као и услова и ресурса рада, на предлог Народне библиотеке Србије, Библиотеке Матице српске и библиотечких стручних удружења.¹³

Република Србија обезбеђује средства за дигитализацију библиотечко-информационе грађе и извора и омогућавање приступа културном и научном наслеђу на даљину.¹⁴

Све наведене одредбе значајне су за успостављање дигиталног сегмента везаног за писану грађу у поступку дигитализације културне баштине – њима се јасно одређује оквир у којем ће НБС деловати у наведеном процесу. Оне се могу детаљније разрадити подзаконским актима, као и интерним актима НБС у границама њених надлежности у библиотечком систему Републике Србије.

9 *Ibidem*, чланови 57. и 79.

10 Закон о библиотечко-информационој делатности, *Сл. гласник РС*, бр. 52/11.

11 *Ibidem*, члан 32. став 1.

12 *Ibidem*, члан 44.

13 *Ibidem*, члан 36.

14 *Ibidem*, члан 28. став 2.

5. ЗАКОН О КИНЕМАТОГРАФИЈИ

Закон о кинематографији¹⁵ као један од општих интереса у области кинематорграфије наводи и очување и популаризацију филмског наслеђа, телекинирање и дигитализацију кинотечких дела чије право на приказивање поседује Југословенска кинотека или друга установа која се бави истом делатношћу по било ком основу.¹⁶ Ради остваривања општег интереса доноси се Програм активности за остваривање општег интереса у области кинематографије. Програм утврђује Влада, на предлог министра надлежног за културу, најкасније до краја текуће године за наредну годину, у складу са средствима обезбеђеним у буџету Републике Србије.¹⁷

Наведене одредбе могу се искористити за даље нормирање процеса дигитализације филмског културног наслеђа, кроз подзаконске акте који би били накнадно донети. У овој области мора се врло пажљиво приступити и регулисању ауторских права на делима која улазе у културну баштину, уз нужно поштовање нормативних решења из Закона о ауторском и сродним правима.

6. ЗАКОН О ЕЛЕКТРОНСКОМ ДОКУМЕНТУ

Закон о електронском документу¹⁸ садржи дефиницију појма „дигитализација“. Дигитализација је преношење докумената из других облика у електронски облик, док се под „информационим посредником“ сматра правно или физичко лице које, између осталог, чува електронске документе.¹⁹

Законом је регулисан и настанак електронског документа. Електронски документ који представља архивску грађу израђује се у стандардизованим форматима који задовољавају потребе трајног архивирања, у складу са законом којим се уређује архивска грађа. Такође, електронски документ који је настао дигитализацијом изворног документа чија форма није електронска, сматра се копијом изворног документа.²⁰

Ове дефиниције појмова значајне су за поступак дигитализације, имајући у виду да ће се будућа база дела културне баштине управо састојати из низа дигитализованих објеката који ће у бази бити похрањени у форми електронског документа. Република Србија, односно надлежне државне институције, имаће улогу информационог посредника који ће се старати о интегритету и безбедности такве базе, али и о томе да она буде доступна крајњим корисницима. Овим законом су дакле регулисане основне правне

15 Закон о кинематографији, *Сл. гласник РС*, бр. 99/11, 2/2012 – испр. и 46/2014 – одлука УС.

16 *Ibidem*, члан 10. став 2. тачка 14).

17 *Ibidem*, члан 11. ставови 1. и 2.

18 Закон о електронском документу (*Сл. гласник РС*, бр. 51/2009).

19 *Ibidem*, члан 3. алинеје 1. и 8.

20 *Ibidem*, члан 5. ставови 2. и 4.

категорије које се тичу дигитализације и стварања и коришћења базе дела културне баштине.

7. ЗАКОН О АУТОРСКОМ И СРОДНИМ ПРАВИМА

Закон о ауторском и сродним правима²¹ од велике је важности за дигитализацију културне баштине, будући да садржину базе културне баштине чине ауторска дела и да се при њеном формирању и употреби морају поштовати ограничења која намеће режим ауторског права.

Према Закону, ауторско дело је оригинална духовна творевина аутора, изражена у одређеној форми, без обзира на његову уметничку, научну или другу вредност, његову намену, величину, садржину и начин испољавања, као и допуштеност јавног саопштавања његове садржине.²² Под ауторским делима нарочито се сматра велики број дела која сасвим сигурно чине највећи део културне баштине једне државе (писана, говорна, драмска, музичка, филмска дела, дела архитектуре и ликовне уметности, и тако даље). Ауторским делима могу се сматрати и незавршена дела, прераде ауторских дела, збирке ауторских дела.²³ Под ауторскоправну заштиту, међутим, неће потпасти опште идеје, поступци, методе рада, или математички концепти као такви, као и начела, принципи и упутства који су садржани у ауторском делу, као ни закони, подзаконски акти и други прописи, службени материјали државних органа и органа који обављају јавну функцију, службени преводи прописа и службених материјала државних органа и органа који обављају јавну функцију, поднесци и други акти у управном или судском поступку.²⁴

Режим ауторског права који се успоставља на ауторском делу може се значајно разликовати. Од врсте тог режима зависи, између осталог, и да ли се оно може дигитализовати и објавити у бази културне баштине, односно каква ће бити процедура за тако нешто.

Аутор је физичко лице које је створило ауторско дело; то лице је носилац ауторског права.²⁵ Аутор, између осталог, има искључиво право да објави своје дело и да одреди начин на који ће се оно објавити. Аутор такође има искључиво право да штити интегритет свог дела, и то нарочито: да се супротставља изменама свог дела од стране неовлашћених лица; да се супротставља јавном саопштавању свог дела у измењеној или непотпуној форми, водећи рачуна о конкретном техничком облику саопштавања дела и доброј пословној пракси; да даје дозволу за прераду свог дела. Коначно, аутор има искључиво право да се супротставља искоришћавању свог

21 Закон о ауторском и сродним правима, *Сл. гласник РС*, бр. 104/2009, 99/2011, 119/2012 и 29/2016 – одлука УС.

22 *Ibidem*, члан 2. став 1.

23 *Ibidem*, чланови 3–5.

24 *Ibidem*, члан 6.

25 *Ibidem*, члан 9. ставови 1. и 3.

дела на начин који угрожава или може угрозити његову част или углед.²⁶ Када је реч о имовинскоправним овлашћењима, аутор има право на економско искоришћавање свог дела, као и дела које је настало прерадом његовог дела, искључиво право да другоме дозволи или забрани бележење и умножавање свог дела у целости или делимично, било којим средствима, у било ком облику, на било који трајни или привремени, посредни или непосредни начин, као и искључиво право да другоме забрани или дозволи стављање у промет оригинала или умножених примерака свог дела, продајом или другим начином преноса својине.²⁷ У друга права ове врсте спадају и право на извођење, емитовање, саопштавање јавности на други начин. Сасвим је дакле јасно да овлашћења аутора обухватају и дигитализацију дела, као и његово јавно саопштавање путем електронске базе која у том процесу настане. За сваку од наведених операција, потребна је сагласност аутора. Сагласност аутора потребна је и у делима која су сачињена од више ауторских дела – збиркама ауторских дела, каква на пример могу бити штампана дела.

Изузеци од наведених правила, такозвана суспензија ауторских права и права на накнаду, постоји у ограниченом броју случајева. Када је реч о проблематици дигитализације културне баштине, од значаја могу потенцијално бити следећа ограничења:

- Дозвољено је, у оквиру извештавања јавности путем штампе, радија, телевизије и других медија о текућим догађајима, у обиму који одговара сврси и начину извештавања о текућем догађају, без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде: 1) умножавање примерака објављених дела која се појављују као саставни део текућег догађаја о коме се јавност извештава; 2) припремање и умножавање кратких извода или сажетака из новинских и других сличних чланака у прегледима штампе; 3) умножавање политичких, верских и других говора одржаних на јавним скуповима, у државним органима, верским установама или приликом државних или верских свечаности; 4) слободно коришћење дневних информација и вести које имају природу новинског извештаја.²⁸
- Дозвољено је без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде умножавање дела од стране јавних библиотека, образовних установа, музеја и архива, само за сопствене архивске потребе, ако се дело умножава из сопственог примерка и ако таквим умножавањем ове институције немају намеру да остваре непосредну или посредну имовинску корист.²⁹
- Дозвољено је без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде дводимензионално умножавање, стављање у промет тако умноже-

26 *Ibidem*, чланови 16–18.

27 *Ibidem*, чланови 19–21.

28 *Ibidem*, члан 43. став 1.

29 *Ibidem*, члан 45.

них примерака, као и други облици јавног саопштавања дела која се трајно налазе изложена на улицама, трговима и другим отвореним јавним местима.³⁰

Имовинскоправна овлашћења аутора престају под одређеним условима (истеком времена) док личноправна овлашћења трају и након истека имовинскоправних овлашћења.³¹ По истеку рока трајања имовинскоправних овлашћења аутора о заштити личноправних овлашћења старају се удружења аутора и институције из области културе, науке и уметности.³²

И сама база података дигитализоване културне баштине, уживаће одређену заштиту у праву интелектуалне својине. База података законом се дефинише као збирка засебних података, ауторских дела или других материјала уређених на систематичан или методичан начин, који су појединачно доступни електронским или другим путем. Заштита базе података обухвата: 1) целокупан садржај базе података; 2) сваки квалитативно или квантитативно битан део садржаја базе података; 3) квалитативно или квантитативно небитне делове садржаја базе података ако се ти делови поновљено и систематски користе, а то коришћење је у супротности са уобичајеним коришћењем те базе података или неразумно оштећује легитимне интересе произвођача базе података. Заштита се не односи на рачунарске програме који су коришћени за израду база података или за рад са базама података које су доступне електронским путем.³³

Произвођач базе података има искључиво право да другоме забрани или дозволи: 1) повремено или стално умножавање било којим средствима базе података у целини или њених битних делова, за било коју намену и у било којој форми; 2) стављање у промет и давање у закуп примерака целе базе података или њених битних делова; 3) интерактивно чињење доступним јавности жичним или бежичним путем и сваки други облик јавног саопштавања базе података у целини или њених битних делова.³⁴

8. ОСТАЛИ ЗАКОНИ КОЈИ МОГУ БИТИ ОД ЗНАЧАЈА

Закон о оптичким дисковима³⁵ може бити релевантан у смислу начина израде носача дигитализованих информација о културној баштини – како њихове производње (пре свега добијања одговарајуће лиценце за производњу), тако и чувања и даље дистрибуције (комерцијалне и некомерцијалне).

30 *Ibidem*, члан 51.

31 *Ibidem*, чланови 102–105.

32 *Ibidem*, члан 107. став 1.

33 *Ibidem*, члан 138.

34 *Ibidem*, члан 140. став 1.

35 Закон о оптичким дисковима, *Сл. гласник РС*, бр. 52/2011.

Закон о електронском потпису³⁶ не садржи одредбе о дигитализацији. Међутим, њиме се регулишу правни режим и употреба електронског потписа и електронског документа у правним пословима и другим правним радњама, пословању, као и права, обавезе и одговорности у вези са електронским сертификатима, који јесу од значаја за стварање електронске базе културне баштине.

Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја³⁷ значајан је због концепта дигитализације културне баштине као начина њеног очувања у електронском облику али и начина да се она приближи неограниченом броју људи који иначе не би могли имати увид у културна добра. Ако се културна добра посматрају као информација од јавног значаја, логична последица таквог приступа јесте да је држава дужна да такве информације учини јавно доступним – дигитализација се ту намеће као идеално решење. Према Закону, информација од јавног значаја јесте информација којом располаже орган јавне власти, настала у раду или у вези са радом органа јавне власти, садржана у одређеном документу, а односи се на све оно о чему јавност има оправдан интерес да зна.³⁸ Она се, између осталог, може налазити и у електронској форми – носач података дакле није битан док год се информација може пренети јавности. Ово је у складу и са садржином права на приступ информацијама од јавног значаја: „Свако има право да му се информација од јавног значаја учини доступном тако што ће му се омогућити увид у документ који садржи информацију од јавног значаја, право на копију тог документа, као и право да му се, на захтев, копија документа упути поштом, факсом, електронском поштом или на други начин.“³⁹

Закон о електронским комуникацијама⁴⁰ релевантан је будући да је њиме уређена електронска комуникација, која ће бити једини вид коришћења дигиталних датотека са подацима о културној баштини. У том смислу, под електронском комуникацијом сматра се преношење информација у електронској форми, како између базе података и корисника, тако и између базе података и других делова система из којих се база допуњује или помоћу којих се одржава.

Закон о информационој безбедности⁴¹ комплементаран је са Законом о електронским комуникацијама, будући да уређује основе заштите информационо-комуникационих система. Информациона безбедност представља скуп мера које омогућавају да подаци којима се рукује путем ИКТ система буду заштићени од неовлашћеног приступа, као и да се заштити

36 Закон о електронском потпису, *Сл. гласник РС*, бр. 135/2004.

37 Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја, *Сл. гласник РС*, бр. 120/2004, 54/2007, 104/2009, 36/2010.

38 *Ibidem*, члан 2. став 1.

39 *Ibidem*, члан 5. став 2.

40 Закон о електронским комуникацијама, *Сл. гласник РС*, бр. 44/2010, 60/2013 – одлука УС и 62/2014.

41 Закон о информационој безбедности, *Сл. гласник РС*, бр. 6/2016.

интегритет, расположивост, аутентичност и непорецивост тих података, да би тај систем функционисао како је предвиђено, када је предвиђено и под контролом овлашћених лица.⁴² Пренесено на ИКТ систем културне баштине, ово би значило да се база података мора адекватно обезбедити, како би се заштитила од спољних утицаја али и како би се заштитили но-сиоци ауторских права од евентуалних злоупотреба информација из базе у циљу кршења права интелектуалне својине.

Кривични законик⁴³ регулише како дела против интелектуалне својине⁴⁴, тако и дела високотехнолошког криминала⁴⁵. У том смислу, важан је како ради правилног формирања дигиталних датотека тако и у смислу ус-лова њиховог каснијег одржавања и коришћења.

Закон о приватизацији⁴⁶ значајан је пре свега због одредбе да се култур-на добра у јавној својини уписана у регистар културних добара, који се води у складу са законом који уређује културна добра, не могу приватизовати.⁴⁷

Закон о јавно-приватном партнерству и концесијама⁴⁸ релевантан је у тој мери што се бави режимом културних добара која се пронађу у току вршења послова јавно-приватног партнерства. Према члану 73. овог зако-на: „Нађене предмете у земљишту који представљају историјске, културне или природне вредности, приватни партнер је дужан без накнаде да преда јавном партнеру. Ако би даље извођење радова могло да угрози целину, од-носно вредност нађеног предмета, приватни партнер је дужан да обустави радове и о томе обавести државни орган надлежан за послове заштите ис-торијских, културних и природних вредности. Јавним уговором уређују се међусобна права и обавезе приватног и јавног партнера у случају из става 2. овог члана.“ Подразумева се да ће се добра поверити на чување установи културе која би за њих, према природи предмета који су пронађени, била адекватна и надлежна. Приватно-јавна партнерства могу бити решење и за дигитализацију одређених културних добара.

Република Србија нема закон о архивској грађи. У *Предлоју закона о архивској грађи и архивској делатности*, дигитализација се дефинише као преношење архивске грађе из других облика у електронски облик ради лакшег претраживања, коришћења и објављивања, уз напомену да дигита-лизација не може да замени микрофилмовање.⁴⁹ Стваралац и ималац јавне

42 *Ibidem*, члан 2. тачка 3).

43 Кривични законик, *Сл. гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016.

44 Глава XX Кривичног законика.

45 Кривична дела против безбедности рачунарских података, Глава XXVIII Кривичног законика.

46 Закон о приватизацији, *Сл. гласник РС*, бр. 83/2014, 46/2015, 112/2015 и 20/2016 – ау-тентично тумачење.

47 *Ibidem*, члан 5. став 3.

48 Закон о јавно-приватном партнерству и концесијама, *Сл. гласник РС*, бр. 88/2011, 15/2016 и 104/2016.

49 Предлог закона о архивској грађи и архивској делатности, члан 8. тачка 19).

архивске грађе и документарног материјала обавезан је да, између осталог, прибави мишљење надлежног архива пре предузимања мера које се односе на архивску грађу и документарни материјал, међу којима се налази и дигитализација.⁵⁰ Дигитализација је предвиђена као мера техничке заштите, а предвиђено је да се микрофилмована архивска грађа дигитализује ради коришћења.⁵¹ Државни архив Србије означен је као централна институција тог дела процеса дигитализације.⁵² У образложењу уз Предлог закона, као један од циљева доношења закона наводи се побољшање услова за рад архива како би могли да архивску грађу сакупе, регистраторски је среде и архивистички обраде, а по могућности и дигитализују, оштећену грађу лече и микрофилмују, односно како би могли да обављају своју основну делатност, али и остале делатности. Овај предлог закона је повучен из процедуре након парламентарних избора 2016. године и не може се са сигурношћу рећи да ли ће бити поново стављен у процедуру за доношење.

Националном стратегијом развоја информационог друштва у Републици Србији до 2020. године (*Службени гласник РС* бр. 51/2010), као један од приоритета, утврђен је развој дигиталног садржаја. Стратегијом је утврђено да је културно добро опште јавно добро те да је потребно обезбедити слободан и једноставан приступ што већем делу садржаја. Овом стратегијом је даље предвиђено „да је од изузетног значаја да што већи део културног блага буде слободно доступан, што се посебно односи на културна, уметничка и друга дела којима је истекао рок важности ауторских права.“ Стратегија развоја информационог друштва апелује на успостављање сарадње културних и научно-истраживачких институција у областима истраживања, иновација и развоја нових решења за дигитализацију културног наслеђа, као и одговарајућу међуресорну координацију. „Та сарадња се нарочито односи на проучавање, развој, прилагођавање и примену стандарда за дигитализацију и обраду, изградњу система заштите дигитализованог садржаја и његово дуготрајно чување укључујући решавање проблема миграције приликом појаве нових технологија, стандарда и физичких носилаца дигиталних информација.“

Сходно овој стратегији главни приоритет је да се информације о објектима од историјског, научног, уметничког, технолошког, социјалног и других садржаја дигитализују и учине доступним јавности путем Интернета а као најефикаснији начин финансирања пројекта који би омогућили остварење овог циља, стратегија препознаје финансирање непрофитних институција кроз пројектне активности.

За праћење реализације ове стратегије одређено је министарство надлежно за послове информационог друштва (сада Министарство трговине, туризма и телекомуникација) а предвиђено је и доношење акционих планова.

50 *Ibidem*, члан 14. став 1. тачка 9).

51 *Ibidem*, чланови 43. и 45.

52 *Ibidem*, члан 73. став 1. тачка 3).

9. ЗАКЉУЧАК

Иако постоји правни основ за дигитализацију културне баштине, он свакако није потпун и мора се надограђивати. Постојећим нормативним оквиром у потпуности је одређено ко ће дигитализацијом руководити, на који начин и у којем року ће она бити спроведена. Надлежности су у различитим прописима различито подељене, док се не регулише позиција (или уопште постојање) једне централне институције која би руководила и координирала цео поступак.

Национална стратегија дигитализације је неопходан предуслов успешне дигитализације културне баштине и она мора обухватити циљеве дигитализације културне баштине, фондове из којих ће се дигитализација финансирати, треба да дефинише квантитативна мерила напретка дигитализације, као и да дефинише уклапање у регионалне програме дигитализације и међународну сарадњу у овој области.

У самом поступку дигитализације културне баштине неопходно је строго водити рачуна о поштовању Закона о ауторском и сродним правима, односно о интересима аутора. Због тога је потребно за свако појединачно дело утврдити ко је аутор и у којем правном режиму врши ауторскоправна овлашћења. Закон о ауторским и сродним правима мора се изменити како би се имплементирала Директива ЕУ о одређеним дозвољеним облицима коришћења дела недоступних носилаца ауторског права (енгл. *orphan works*). Влада је већ испланирала ову законодавну активност. Сходно другом, ревидираном Националном програму за усвајање правних тековина Европске уније (NRAA), који је усвојен 17. новембра 2016. године, планирана је измена Закона о ауторском и сродним правима ради усклађивања са Директивом бр. 2012/28 и то за први квартал 2018. године. Дакле тек у првој половини 2018. године, након ступања на снагу напред наведених планираних измена биће дозвољено јавним библиотекама, музејима, образовним установама, архивама, установама за филмску и аудио баштину, као и јавним радиодифузним организацијама основаним у Републици Србији, да умноже и ставе на располагање јавности, тзв. ауторска дела недоступних носилаца ауторског права (дела чији аутор није идентификован или чијег аутора није могуће лоцирати) која су садржана у њиховим колекцијама. Ове установе биће тада дужне да пре умножавања и стављања на располагање јавности, спроведу у доброј вери претрагу како би се установио статус дела.

На основу постојећих нормативних решења неопходно је одредити приоритете дигитализације за сваку од институција, старајући се да се прво дигитализују дела код којих је ауторско правна заштита или сродно правна заштита истекла, као и дела која су у јавном домену.

Да би нормативни оквир био употпуњен неопходно је што пре регулисати дигитализацију архивске грађе, у оквиру доношења посебног закона о архивској делатности.

Један од важних аспеката дигитализације културне баштине, на коме посебно инсистира ЕУ, је реализовање јавно-приватног партнерства у процесу дигитализације културне баштине. Неопходно је анализирати нормативна решења у овом аспекту и отклонити све постојеће нормативне препреке.

Дигитализација културне баштине захтева добро уређен нормативни оквир не само на нивоу законских решења, већ свакако и на нивоу подзаконских аката како би се створио основни предуслов за унификацију рада, стандардизацију форме дигитализовања и прикупљања и бележења података (метаподатака) при дигитализацији, али и отвориле могућности да се поступци дигитализације који су до сада рађени на нивоу појединих установа културе употребе у мери у којој то буде било могуће.

Prof. Mario Reljanić, PhD

Associate Professor at the Faculty of Law, University Union, Belgrade

Dragan Prlja, PhD

Research Fellow, Institute of Comparative Law, Belgrade

DIGITISATION OF CULTURAL HERITAGE IN THE REPUBLIC OF SERBIA – NORMATIVE ASPECTS –

Summary

Digitisation of cultural heritage requires a well-regulated normative framework not only at the level of legal solutions, but certainly also at the level of secondary legislation in order to create the basic prerequisite for unification of work, standardization of the form of digitisation and the collection and recording of data (metadata) in digitisation. It also opens possibilities that results of digitisation processes that have so far been made at the level of individual institutions of culture could be used to the extent that it is possible. Examining legal aspects, that is the normative framework of the digitisation of cultural heritage in the Republic of Serbia, is a prerequisite for successful digitisation of libraries, museums, archives, and other cultural institutions.

The field of digitisation of cultural heritage in the Republic of Serbia is regulated by a number of laws and bylaws that need to be further improved in order to increase the quality of digitisation of cultural heritage.

Keywords: law, digitisation, cultural heritage, cultural property, copyright law, normative frameworks

ПРАВНИ ОКВИРИ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ: МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И СТАЊЕ У СРБИЈИ

Апстракт

Дигитализација националне културне баштине доприноси њеном очувању и презентовању. Упркос предностима које чинења културној наслеђа достигнућим јавности независно од просторној и временској контекста, дигитализација са собом носи и одређене ризике од злоупотребе културних добара и ауторских права. Зато спровођење дигитализације и заштити дигитализоване културне баштине треба спроводити у складу са међународним стандардима усвојеним од стране Уједињених нација, Савета Европе и Европске уније, али и одговарајућим националним правним оквирима. Имајући у виду чињеницу да дигитализација културне баштине у Србији још увек није у потпуности спроведена и јавно регулисана, у раду су анализирани међународни и домаћи пројекти од значаја за уређење ове области, а изнете су и препоруке за унапређење јавној регулисања дигитализације у нашој земљи.

Кључне речи: дигитализација, културна баштина, културна добра, ауторско право, правни оквири

1. УВОД

Поступак дигитализације националне културне баштине укључује: 1) развој потпуних електронских каталога националне културне баштине; 2) преводње из аналогне у дигиталну форму националне културне баштине и одговарајуће документације; 3) описивање националне културне баштине; 4) развој и повезивање програмске и физичке мреже информационог система о дигитализованој националној културној баштини; 5) истраживање дигитализоване националне културне баштине и 6) развој инструмената, укључујући и правне, за различите врсте обраде и заштите дигитализоване националне културне баштине, а посебно израду националног заштитног знака.¹

* Научни сарадник, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, e-mail: a.batricevic@yahoo.com.

1 Нацрт Стратегије развоја културе Републике Србије од 2017. до 2027, Министарство културе и информисања Републике Србије, 2017, 107–108, <http://www.kultura.gov.rs/docs/dokumenti/nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027--nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027-.pdf>, 03.07.2017.

Дигитализација културног наслеђа омогућава очување културних добара, тако што се оригиналне верзије замењују дигиталним, чиме се штите од оштећења. Дигитализована културна добра може користити већи број појединаца истовремено. Такође, дигитализација омогућава релативно брзо, непосредно и објективно бележење и прикупљање разноврсне и веома обимне грађе без много трошкова.² Она доприноси организованом и структурисаном представљању културног наслеђа, тако што су дигитални објекти праћени описом и линковима повезани са одговарајућим садржајима. Умрежавањем се културном наслеђу ускладиштеном у различитим установама може приступити са такозваних „јединствених приступних тачака“³, а развој интернета допушта да шира публика оствари приступ културним добрима, чиме се превазилазе просторна, временска и друга ограничења.⁴ Истовремено, дигитализација националне културне баштине отвара простор за бројне злоупотребе, којима се повређују и/или угрожавају како ауторска права, тако и сама културна добра. Због тога је важно да се она спроводи у складу са међународним стандардима, прописаним на универзалном (од стране Организације Уједињених нација за образовање, науку и културу – UNESCO), и регионалном нивоу (од стране Савета Европе и Европске уније). На основу међународних, треба изградити и унапредити националне правне оквире, како би се поступак дигитализације ваљано спровео, а дигитализована културна добра сачувала од могућих злоупотреба.

2. МЕЂУНАРОДНИ ПРАВНИ СТАНДАРДИ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ

2.1. Стандарди Уједињених нација

Према *Повељи UNESCO-а о очувању дигиталног наслеђа*⁵ из 2003, оно обухвата низ културних, образовних, научних, административних, техничких, правних, медицинских и других извора информација, било да су створени као дигитални, било да су пребачени из аналогног у дигитални облик. Због своје специфичности, дигитални материјали (текстови, базе података, слике, аудио и графички записи, софтвер и веб странице) захтевају адекватну производњу, одржавање и управљање. Многи од њих имају трајну

2 Г. Стојић, „Културно наслеђе у дигиталном свету“, *Култура* 143/2014, 232.

3 *Ibid.*, 233.

4 *Ibid.*, 234.

5 Charter on the Preservation of the Digital Heritage – CPDH, adopted at the 32nd session of the General Conference of UNESCO, 17.10.2003, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris, 2004, https://www.google.rs/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwihzqCK0_rUAhVBCpoKHYivDn0QFgghMAA&url=http%3A%2F%2Funesdoc.unesco.org%2Fimages%2F0013%2F001331%2F133171e.pdf&usq=AFQjCNF1YYmD_2QmN8GdU-pDOYY5ahR99g, 08.07.2017.

вредност и значај за културу те се морају заштитити и очувати за будуће генерације.⁶

Сврха очувања дигиталног наслеђа је омогућавање да оно буде доступно јавности без беспотребних ограничења, али уз заштиту осетљивих и личних информација. Чланице *UNESCO*-а се у Повељи подстичу да сарађују са релевантним организацијама и институцијама како би повећале доступност дигиталног наслеђа, уз поштовање међународних стандарда и равнотеже између законитих права аутора и интереса јавности да приступи дигиталном наслеђу.⁷

Повељом се изражава забринутост због могућег трајног губитка дигиталног наслеђа услед недовољно развијених метода за његово одржавање и конзервацију, недостатка свеобухватних правних оквира за његову заштиту, као и брзог застаревања компјутерске опреме и програма.⁸ Да би се то спречило, чланице *UNESCO*-а се позивају да примене правне, економске и техничке мере како би га очувале и да предузму кораке усмерене на подизање свести доносилаца одлука и шире јавности о могућностима и практичним аспектима конзервације дигиталног наслеђа.⁹ Као један од основних принципа, Повеља истиче континуитет, тј. примену дугорочних мера попут креирања поузданих система и процедура подобних да произведу аутентичне и трајне дигиталне објекте.¹⁰ Ту спадају: 1) развој стратегија и политика прилагођених локалним приликама, доступним средствима и степену хитности; 2) сарадња између носилаца ауторских и сродних права и доносилаца одлука ради постављања универзалних стандарда и размене информација; 3) правилан одабир културног наслеђа које ће бити трајно сачувано; 4) развој адекватног правног и институционалног оквира за обезбеђивање заштите националног дигиталног наслеђа, његове аутентичности и доступности и 5) дугорочно очување и доступност културног наслеђа у целом свету.¹¹

Чланицама *UNESCO*-а се препоручује да предузму мере ради: 1) јачања сарадње између стручњака у области информационо-комуникационих технологија, аутора и дистрибутера дигиталних материјала са националним библиотекама, архивима, музејима и другим сличним установама, 2) обуке, истраживања и размене знања и искустава између стручњака у тој области и 3) подстицања универзитета и научно-истраживачких организација да обезбеде очување података прикупљених током свог рада.¹² При томе се промовише партнерство између државних органа и цивилног сектора и

6 Чл. 1, CPDH.

7 Чл. 2, CPDH.

8 Чл. 3, CPDH.

9 Чл. 4, CPDH.

10 Чл. 5, CPDH.

11 Чл. 6–9, CPDH.

12 Чл. 10, CPDH.

сарадња на међународном нивоу ради очувања дигиталног наслеђа под окриљем *UNESCO*-а и у складу са његовим стандардима.¹³

2.2. Стандарди Савета Европе

Оквирна конвенција Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво из 2005¹⁴ дефинише културно наслеђе као скуп ресурса наслеђених из прошлости, које људи идентификују, независно од власништва над њима, као одраз и израз непрекидно еволуирајућих вредности, уверења, знања и традиција.¹⁵ Конвенција обавезује потписнице да промовишу све облике европског културног наслеђа које чине заједнички извор памћења, разумевања, идентитета, кохезије, стваралаштва¹⁶, што значи да се односи и на дигитализовано културно наслеђе. Она додељује свима право да уживају у културном наслеђу и доприносе његовом увећању, али и обавезу да поштују културно наслеђе других исто као сопствено и заједничко наслеђе Европе, уз ограничења нужна у демократском друштву ради заштите јавног интереса, права и слобода других.¹⁷

Одредбом посвећеном позицији културног наслеђа у информацијском друштву, потписнице се обавезују да ће развијати употребу дигиталних технологија ради побољшања приступа културном наслеђу и предности које из њих проистичу и то на следеће начине: 1) охрабрујући иницијативе које поспешују квалитет садржаја и обезбеђују разноликост језика и култура у информацијском друштву; 2) подржавајући међународне стандарде изучавања, вредновања и очувања културног наслеђа, а борећи се против недопуштене трговине културним добрима; 3) настојећи да уклоне препреке у приступу информацијама о културном наслеђу (посебно у образовању), али штитећи права интелектуалне својине и 4) препознајући да стварање дигиталних садржаја не треба да штети очувању постојећег наслеђа.¹⁸

2.3. Стандарди Европске уније

Лундски принципи¹⁹ усвојени су 2001. године на експертском састанку представника држава чланица Европске уније организованом од стране Европске комисије. Овим документом, чланице се обавезују да подрже

13 Чл. 11–12, CPDH.

14 Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society – CVCHS, Faro, 27.10.2005, *Council of Europe Treaty Series* – No. 199, <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680083746>, 09.07.2017.

15 Чл. 2, CVCHS.

16 Чл. 3, CVCHS.

17 Чл. 4, CVCHS.

18 Чл. 14, CVCHS.

19 The Lund Principles, http://cordis.europa.eu/pub/ist/docs/digicult/lund_principles-en.pdf, 09.07.2017.

развој европских погледа када су у питању програми и политике дигитализације, да развијају механизме промовисања добрих пракси и знања неопходних за спровођење дигитализације, као и да сарађују на обезбеђењу видљивости и доступности дигитализованог културног и научног наслеђа Европе. Европска комисија обавезала се да ће подржати координацију држава чланица, омогућити стварање центара знања у овој области, развијати оквири и стандарде дигитализације и доприносити побољшању доступности дигитализованих садржаја и подизању свести грађана о тој теми. Ова подршка реализије се кроз низ програма и пројеката финансираних од стране Европске комисије.

Закључци формулисани Лундским принципима су разрађени у Акционом плану, чија је ревидирана верзија усвојена 2005.²⁰ Акциони план поставља шест циљева: 1) обезбеђивање стратешког руковођења у динамичном окружењу са брзим технолошким и економским развојем, 2) јачање координације и повезаности држава чланица на плану иницијатива у области дигитализације, мрежа и пројеката Европске уније, 3) наставак покушаја да се превазиђу фрагментација и дуплирање активности и области дигитализације, 4) проналажење модела, средстава и приступа како би се реализовале стратегије развоја и дугорочне конзервације, 5) промовисање културне и језичке разноликости кроз стварање дигиталних садржаја и 6) побољшање приступа путем интернета европском културном наслеђу.

*Пармска повеља*²¹ је стратешки документ усвојен 2003. од стране групе националних представника за дигитализацију чланица Европске уније. Као подршка Лундским принципима и Акционом плану, Повеља третира дигитализацију као кључни корак који европске културне институције треба да начине како би допринеле очувању и вредновању своје заједничке културне баштине али и културне разноликости, доступности културног наслеђа грађанима и развоју образовања, туризма и дигиталне индустрије. Повеља препознаје постојање потребе да се усвоје политичке и институционалне стратегије како би се ови процеси одвијали хармонизовано, да се оформе смернице и принципи добре праксе у области ефикасности и квалитета иницијатива у сфери дигитализације и да се примене стандарди који промовишу доступност дигитализованих извора широм Европе.

Повеља поставља десет циљева којима чланице Европске уније треба да теже приликом дигитализације културне баштине. То су: 1) разумна употреба интернета, 2) доступност културног наслеђа свим грађанима, 3) примена високих стандарда квалитета интернет апликација у области науке и културе, 4) одржавање равнотеже између права на приступ научном и културном наслеђу и поштовања права заштите интелектуалне својине и приватности појединца, 5) усвајање техничких смерница које омогућавају интегрисан и свеобухватан приступ европском културном наслеђу, 6) раз-

20 Dynamic Action Plan for the EU coordination of digitisation of cultural and scientific content, <http://www.minervaeurope.org/publications/dap.htm>, 09.07.2017.

21 The Charter of Parma, <http://www.minervaeurope.org/structure/nrg/documents/charter-parma031119final.htm>, 09.07.2017.

вој одрживе техничке инфраструктуре координисане на европском нивоу за откривање и приступ овим ресурсима, 7) упоређивање добрих пракси и искустава, 8) сарадња на националном, европском и међународном нивоу, 9) увећање броја чланица, како путем укључивања нових држава тако и нових сектора у цивилном друштву и 10) заједничка изградња друштва знања у будућности.

*Закључак Савета Европске уније о улози Europeana-е у дигиталном приступу, видљивости и употреби европског културног наслеђа*²² из 2016. има за циљ да регулише статус и функционисање највећег европског портала који омогућава приступ најразличитијим облицима дигитализоване европске културне баштине из бројних галерија, музеја, библиотека, архива и аудио-визуелних колекција.²³ Закључком се указује на неопходност спровођења одређених промена у начину рада овог интернет портала. Оне укључују: 1) унапређење техничких услова да се институције повежу и деле своје садржаје и метаподатке на једноставан и одржив начин, 2) олакшавање претраживања вишејезичних садржаја, 3) поједностављено представљање садржаја крајњим корисницима 4) повећање инклузивности приликом управљања радом Europeane, 5) подстицање размене и обнављања знања међу стручњацима из области културе, 6) измену начина финансирања итд. Државе чланице се у Закључку позивају да и даље промовишу дигитализацију збирки културног наслеђа и омогућавају приступ истим, да усвајају националне и регионалне стратегије и механизме за унапређење доступности квалитетног културног садржаја и метаподатака, да подстичу националне институције културе да се прикључе Европеани, да се укључе у заједнички форум за дискусије приликом креирања политика дигитализације културне баштине, као и да промовишу и добровољно финансијски подрже рад Europeane.

3. ПРАВНИ ОКВИРИ ЗА ДИГИТАЛИЗАЦИЈУ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ У СРБИЈИ

3.1. Пројиси у области културе

*Закон о култури*²⁴, као један од општих интереса у области културе наводи подстицање дигитализације и развоја дигиталне истраживачке инфраструктуре у области заштите културног наслеђа и уметности²⁵. Закон у опште интересе у области културе сврстава и изградњу и унапређење јединственог информационог система у сфери заштите култур-

22 Council conclusions on the role of Europeana for the digital access, visibility and use of European cultural heritage, 14.6.2016, 2016/C 212/06, Official Journal of the European Union, C 212/9, [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52016XG0614\(02\),09.07.2017](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52016XG0614(02),09.07.2017).

23 About Europeana, <http://blog.europeana.eu/>, 09.07.2017.

24 Закон о култури – ЗК, *Сл. гласник РС*, бр. 72/09, 13/16 и 30/16.

25 Чл. 6, ст. 1, тач. 13а, ЗК.

ног наслеђа²⁶, као и обезбеђивање услова за доступност културног наслеђа јавности²⁷. Подстицање дигитализације потврђује то да Закон као једно од основних начела културног развоја наводи управо отвореност и доступност културних садржаја²⁸, чијој реализацији дигитализација може допринети²⁹.

Иако се сматра застарелим, и не познаје појам дигитализације³⁰, *Закон о културним добрима*³¹ је битан јер поставља темеље за уређење заштите и коришћења културних добара и услове за обављање делатности њихове заштите³². Закон дефинише културна добра (покретна и непокретна) као ствари и творевине материјалне и духовне културе од општег интереса које уживају посебну заштиту. Закон пружа заштиту и претходним добрима, односно стварима и творевинама за које се претпоставља да имају својства од посебног значаја за културу, уметност и историју³³.

У контексту заштите дигитализованог културног наслеђа треба истаћи да Закон о културним добрима под архивском грађом подразумева и компјутеризовани документарни материјал од посебног значаја за науку и културу настао у раду државних органа и организација, органа јединица територијалне аутономије и локалне самоуправе, политичких организација и њихових органа, установа и других организација, верских заједница, као и појединаца, без обзира на то кад је и где настао и да ли се налази у установама заштите или ван њих.³⁴ У складу са тим, овај материјал се, уколико је чуван од стране установа заштите, сматра културним добром³⁵. Под одређеним условима Закон пружа претходну заштиту и компјутерским записима³⁶.

*Закон о библиотечко-информационој делатности*³⁷ поставља библиотеке у средиште развоја информационог друштва, истичући да оне имају суштински значај за информисаност, усавршавање и индивидуални развој грађана и унапређење образовања, науке и културе.³⁸ Закон дефинише библиотечко-информациону грађу и изворе као информационе изворе у којима су на било који начин забележене информације, и то на различитим материјалима и медијима. Ту, између осталог, спадају и електронске пуб-

26 Чл. 6, ст. 1, тач. 15, ЗК.

27 Чл. 6, ст. 1, тач. 7, ЗК.

28 Чл. 3, ст. 1, тач. 4, ЗК.

29 V. D. Masliković, „Cultural Heritage Digitisation – Inclusive Process“, *Review of the National Center for Digitisation* 28/2016, 64–69.

30 М. Вукановић, А. Стојановић, *Културна политика и заводи за заштитиу сйоменика културе*, Завод за проучавање културног развитка, Београд 2014, 59.

31 Закон о културним добрима – ЗКД, *Сл јласник РС*, бр. 71/94, 52/11 и 99/11.

32 Чл. 1, ЗКД.

33 Чл. 4, ЗКД.

34 Чл. 24, ЗКД.

35 Чл. 53, ЗКД.

36 Чл. 27, ст. 1, тач. 2, ЗКД.

37 Закон о библиотечко-информационој делатности – ЗБИД, *Сл јласник РС*, бр. 52/11.

38 Чл. 5, ст. 1, ЗБИД.

ликације дистрибуиране како на физичким носачима тако и на интернету, садржај интернет домена Србије, као и комбиноване и мултимедијалне публикације, али и рачунарски програми у јавној употреби.³⁹ Библиотечко-информациона грађа и извори са својством културног добра заштићени су, чувају се и користе у складу са Законом.⁴⁰

Као један од задатака Народне библиотеке Србије, Закон наводи и обављање послова дигитализације домаћег културног наслеђа и сарадњу са другим установама у земљи и иностранству на пољу дигитализације⁴¹. Она је дужна да организује и координира рад мреже библиотека Србије на стварању Централног електронског каталога, као и реализацију пројекта Виртуелна библиотека Србије⁴², а слична обавеза важи и за Библиотеку Матице Српске⁴³. Закон наводи да је свака библиотека у обавези да континуирано ради на дигитализацији библиотечко-информационе грађе и извора као дела културног наслеђа Србије.⁴⁴

Закон о обавезном примерку публикација⁴⁵ дефинише публикацију као дело које је издато, израђено или приређено на одређеном медију и физички или електронски дистрибуирано за коришћење у Србији.⁴⁶ Закон публикацију сматра електронском ако је објављена у електронској форми као посебна физичка целина, ако је доступна на интернету или ако је припремљена за штампу у формату који одговара међународним стандардима универзалне доступности информација.⁴⁷ Достављање, прикупљање, чување и давање на коришћење обавезног броја примерака публикација сматрају се пословима од општег интереса о којима се старају Народна библиотека Србије и Библиотека Матице српске. Као њихови циљеви наводе се, између осталог, остваривање права грађана на слободан приступ информацијама, знањима и другим интелектуалним добрима, као и прикупљање и очување националног научног и културног наслеђа⁴⁸

Закон наводи да се обавезним примерком сматрају и електронске публикације дистрибуиране на физичким носачима и електронске публикације дистрибуиране на интернету, ако су објављене у Србији, садржај интернет домена Србије, комбиноване и мултимедијалне публикације, као и рачунарски програми у јавној употреби.⁴⁹ Обавезни примерак електронске публикације доставља се депозитној библиотеци у формату према међуна-

39 Чл. 6, ЗБИД.

40 Чл. 7, ЗБИД.

41 Чл. 32, ст. 1, тач. 21. ЗБИД.

42 Чл. 32, ст. 1, тач. 7. ЗБИД.

43 Чл. 34, ст. 1, тач. 6. ЗБИД.

44 Чл. 44, ЗБИД.

45 Закон о обавезном примерку публикација – ЗОПП, Сл. гласник РС, бр. 52/11 и 13/16.

46 Чл. 3, ст. 1, тач. 3. ЗОПП.

47 Чл. 3, ст. 1, тач. 4. ЗОПП.

48 Чл. 4, ЗОПП.

49 Чл. 5, ЗОПП.

родним стандардима универзалне доступности информација, а депозитна библиотека дужна је да спречи његово копирање и дистрибуцију.⁵⁰

Закон о старој и реткој библиотечкој грађи⁵¹ третира исту као културно наслеђе од посебног интереса које ужива правну заштиту.⁵² Као један од послова који имају за циљ остваривање општег интереса у заштити старе и ретке библиотечке грађе, Закон наводи дигитализацију исте, али и обезбеђивање њене доступности и њено представљање домаћој и страној јавности.⁵³ У мере техничке заштите старе и ретке библиотечке грађе Закон поред превентивне заштите, микрофилмовања, конзервације и реставрације сврстава и дигитализацију.⁵⁴ Закон обавезује библиотеке да категорисану стару и ретку библиотечку грађу дигитализују ради коришћења и представљања.⁵⁵

3.2. Пројиси у области ауторској права

У дигиталном свету заштита ауторског права наилази на бројне изазове. Ту се као најчешћи облици његовог кршења појављују: копирање, постављање и ширење туђих ауторских дела на интернету, умножавање ауторских дела без сагласности аутора, противправно коришћење лиценци, и неоснована измена ауторског дела⁵⁶. Заштита ових права је од суштинског значаја и за ауторе, и за државу, која мора истовремено уважити и друга права и слободе, попут права на информисање, слободе мишљења, изражавања, штампе и обављања делатности. Заштита ових права и слобода, потреба да се утиче на развој информационог друштва и поштовање ауторских права морају се ускладити, што нарочито долази до изражаја у дигиталном свету, посебно на интернету.⁵⁷

Закон о ауторском и сродним правима⁵⁸ има значајну улогу у заштити културног наслеђа, укључујући и оно у дигитализованој форми.⁵⁹ Закон дефинише ауторско дело као оригиналну духовну творевину аутора, изражену у одређеној форми, без обзира на његову уметничку, научну или

50 Чл. 8, ЗОПП.

51 Закон о старој и реткој библиотечкој грађи – ЗСРБГ, Сл. гласник РС, бр. 52/11.

52 Чл. 2, ЗСРБГ.

53 Чл. 5, ст. 1, тач. 9 и 12, ЗСРБГ.

54 Чл. 25, ЗСРБГ.

55 Чл. 27, ЗСРБГ.

56 А. Дилигенски, Д. Прља, „Заштита ауторских права у дигиталном свету“, *Сирани правни животи* 1/2017, 35.

57 *Ibid.*, 36.

58 Закон о ауторском и сродним правима – ЗАСП, Сл. гласник РС, бр. 104/09, 99/11, 119/12 и 29/16.

59 Упор. Ј. Smolčić, А. Valešić, „Legal Contexts of Digitisation and Preservation of Written Heritage“, у: Н. Stančić et al. (ur.) *The Future of Information Sciences: INFUTURE2009 – Digital Resources and Knowledge Sharing*, Department of Information Sciences, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, Zagreb 2009, 89.

другу вредност, намену, величину, садржину и начин испољавања, као и допуштеност јавног саопштавања његове садржине.⁶⁰ То значи да се и културна баштина у дигитализованом облику, сматра ауторским делом. Као ауторска дела штите се и рачунарски програми⁶¹, збирке и базе података које с обзиром на избор и распоред делова, испуњавају Законом прописане услове⁶². Базом података се сматра збирка засебних података, ауторских дела или других материјала уређених на систематичан или методичан начин, који су појединачно доступни електронским или другим путем.⁶³ Произвођач базе података има одређена морална и имовинска права,⁶⁴ а прописано је и да корисник базе података не сме да обавља радње које су у супротности са уобичајеним коришћењем или које неразумно вређају легитимне интересе њеног произвођача нити да нанесе штету ауторском или сродним правима у погледу дела или предмета заштите који су садржани у бази података.⁶⁵

Повреду ауторског или сродног права представља и низ радњи предузетих како би се заобишле технолошке мере усмерене на заштиту ауторских права, као и бројне активности са њима повезане. Повреду чини и уклањање или измена електронске информације о правима, или стављање у промет, увоз, емитовање или на други начин јавно саопштавање ауторског дела или предмета сродноправне заштите са којег је електронска информација о правима неовлашћено уклоњена или измењена, ако учинилац зна или има основа да зна да тиме подстиче, омогућује, олакшава или прикрива повреду ауторског или сродног права.⁶⁶

4. ЗАКЉУЧАК

Иако у Србији одређене установе у области културе већ спроводе пројекте дигитализације националне културне баштине, у овој области има доста простора за унапређење, како на легислативном, тако и на практичном плану. Пре свега, треба следити стандарде дефинисане у одговарајућим међународним смерницама, уз уважавање постојећих националних стратегија и прописа из повезаних области. Имајући у виду мултидисциплинарност дигитализације културног наслеђа, потребно је остварити сарадњу свих релевантних учесника процеса.⁶⁷ То је и један од циљева Националног центра за дигитализацију, покренутог 2002, у чији рад су укључени: Математички институт САНУ, Математички факултет у Београду, Народна биб-

60 Чл. 2, ст. 1, ЗАСП.

61 Чл. 2, ст. 1, ЗАСП.

62 Чл. 5, ЗАСП.

63 Чл. 138, ЗАСП.

64 Чл. 140, ЗАСП.

65 Чл. 140а, ЗАСП.

66 Чл. 208, ЗАСП.

67 Нацрт Стратегије развоја културе Републике Србије од 2017. до 2027, Министарство културе и информисања Републике Србије, 2017, 109.

лиотека Србије, Народни музеј из Београда, Археолошки институт, Архив Србије, Републички завод за заштиту споменика културе и Југословенска кинотека.⁶⁸

Дигитализација културног наслеђа треба да буде законски дефинисана као културна активност, а примена информационо-комуникационих технологија као општи интерес у култури. Дигитализација треба да постане обавеза установа које се баве заштитом, стваралаштвом и представљањем културног наслеђа. Треба законски уредити: 1) приступ дигиталном садржају уз заштиту интелектуалних права и приватности, 2) права на комерцијалну дистрибуцију јавно доступних дигитализованих садржаја, 3) обавезност депозита дигиталних верзија нових издања, као и садржаја оригинално насталих у дигиталној форми, код релевантних институција и обавезне копије ван установе и 4) права аутоматског прикупљања дигиталних садржаја.⁶⁹ Потребно је и прецизно дефинисати права и обавезе учесника у том процесу, изградити речник термина и метаподатака према међународним стандардима, креирати регистар дигитализоване грађе, базе података и обезбедити савремену опрему и едукацију запослених у установама културе.⁷⁰

Ana Batrićević, PhD.

Research Fellow, Institute of Criminological & Sociological Research, Belgrade

LEGAL FRAMEWORKS FOR DIGITISATION OF CULTURAL HERITAGE: INTERNATIONAL STANDARDS AND CONDITIONS IN SERBIA

Summary

Digitisation of national cultural heritage contributes to its conservation and presentation. In spite of its advantages, such as making cultural heritage available to the public regardless of special and time limits, digitisation carries certain risks from the abuse of cultural goods and intellectual property rights. Therefore, digitisation and protection of digitalized cultural heritage should be conducted in accordance with international standards, adopted by the United Nations, Council of Europe and European Union, and with national legal frameworks. Since the digitisation of cultural heritage in Serbia has not yet been fully accomplished and regulated by the law, the authors analyze relevant international and national legal provisions and make suggestions for the improvement of legal regulation of digitisation in Serbia.

Keywords: digitisation, cultural heritage, cultural goods, intellectual property rights, legal framework

68 Национални центар за дигитализацију, <http://www.ncd.org.rs/>, 10.07.2017.

69 *Ibid.*, 110.

70 *Ibid.*, 113.

Проф. др Дражен Церовић*

ПРАВНИ АСПЕКТИ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ У ЦРНОЈ ГОРИ

Апстракт

Дигитализација као информатичко-технички процес преношења докумената из аналогног облика у електронски облик, нуди широк спектар повољности, кад је у питању заштитна, категоризација, обједињавање, израјно чување и јавно чињење доступним података о културној баштини једне земље. Дигитализација културне баштине, један је од главних корака на плану лакше и ефикасније очувања, систематизације и категоризације културних добара и унапређења укупног нивоа културе у једном друштву. Њене предности у погледу практичности, предвидљивости и јавне доступности информација, немјерљиве су у односу на било који други метод, којим би се евентуално покушао постићи исти или сличан циљ. Такође, сам процес дигитализације културне баштине, има и своје правне аспекте, који се могу сагледати кроз анализу правних прописа, релевантних за културну баштину и њено очување. Овај рад је посвећен нормативним решењима која омогућавају дигитализацију културне баштине у правном систему Црне Горе.

Кључне ријечи: културна баштина, дигитализација, нормативни оквир, култура, базе података, заштита, закон, јавна доступност

1. РЕЛЕВАНТНИ ПРОПИСИ

1.1. Закон о култури

Црна Гора Законом о култури¹ третира дјелатности којима се стварају, презентују, промовишу, штите и чувају културна добра, умјетничка дјела и друге духовне творевине, стручни и научно-истраживачки рад у култури и услуге од непосредног значаја за остваривање културног и умјетничког стваралаштва. Овај закон, такође, третира и питања начела остваривања и развоја културе, па тако, поред осталих, предвиђа и начела опредељености државе и локалне самоуправе да подстичу и помажу развој културног и умјетничког стваралаштва и заштиту и очување културне баштине, равноправног очувања свих културних идентитета и поштовања

* Ванредни професор, Правни факултет Универзитета Црне Горе, Подгорица, e-mail: drazen.cerovic@gmail.com.

1 Закон о култури, члан 2, став 1, (Сл. лист Црне Горе, бр. 049/08 од 15.08.2008, 016/11 од 22.03.2011, 040/11 од 08.08.2011, 038/12 од 19.07.2012).

културне различитости, изградње и унапређења система културе, у складу са међународним стандардима, а нарочито стандардима Европске уније, као и поштовања и заштите ауторског и сродних права.²

Рјешења предвиђена у овом пропису, под јавним интересом у култури, између осталих, третирају и питања заштите и очувања материјалне и нематеријалне културне баштине, заштите и очувања црногорског културног стваралаштва и културних добара изван територије Црне Горе, стварање услова за остваривање и развој свих области културног умјетничког стваралаштва, међународну културну сарадњу и презентацију црногорског културног и умјетничког стваралаштва и културне баштине, очување изворних и традиционалних културних и етно-културних особености. Дигитализација као метод у постизању наведених циљева, јавља се као логичан избор и представља најпрактичније и најефикасније рјешење.

Закон о култури, такође предвиђа и Национални програм, као стратешки документ, којим се утврђују дугорочни циљеви и приоритети развоја културе и одређују мјере за њихово остваривање на територији Црне Горе. У Националном програму³, предвиђају се активности на заштити и очувању културне баштине. Овај програм доноси Влада Црне Горе, на предлог органа државне управе надлежног за послове културе (Министарства културе) за период од пет година и у његову израду је дужно да укључи представнике научних и стручних институција, струковних удружења, синдиката и других субјеката из области културе.⁴ За праћење стања у појединим областима и дјелатностима културе и за предлагање мјера унапређења и развоја културе, Влада, на предлог Министарства, образује Национални савјет за културу. Члан Националног савјета именује се из реда умјетника и стручњака у култури, високе репутације, из земље и иностранства.⁵

Законом о култури, предвиђају се директан подстицај и подршка развоју културе кроз суфинансирање пројеката и јавни конкурс.⁶ Као један од основних критеријума за вредновање пројеката у овом погледу, предвиђен је и допринос очувању традиције и црногорске културне баштине.⁷

Исти закон, предвиђа и посебне облике подршке развоју културе, кроз откуп ликовних дјела и музејских предмета, средствима из буџета Црне Горе.⁸ Као изузетну могућност, члан 84, став 4 Закона о култури, предвиђа да се уникатни музејски предмет и музејски предмет који има статус културног добра могу откупити непосредном погодбом. Сматрамо да се овдје имало у виду да је огромна количина црногорске културне баштине отуђена и однесена ван граница Црне Горе током њене бурне историје, те да је до

2 *Ibidem*, члан 3, став 1.

3 *Ibidem*, члан 7, став 1.

4 *Ibidem*, члан 8, став 1 и 2.

5 *Ibidem*, члан 9, став 1 и 3.

6 *Ibidem*, чланови 68–73.

7 *Ibidem*, члан 73, став 1, тачка 6.

8 *Ibidem*, члан 84.

што већег дијела ове баштине потребно доћи на различите начине, које је потребно предвидјети правним прописима.

Закон о култури, у циљу очувања и развоја културне баштине, предвиђа и одредбе о креативним индустријама, традиционалним занатима и вјештинама, аматеризму, као и културним манифестацијама и фестивалима од посебног значаја.⁹

Тако, предвиђа се да држава и општина подстичу и помажу развој креативних индустрија које обухватају продукцију културних производа и услуга из области интелектуалне својине. Такође, држава и општина подстичу очување и развој традиционалних заната и вјештина, давањем финансијске помоћи за набавку алата и материјала и оспособљавање стручног кадра. Исто тако, оне подстичу некомерцијалне облике аматерског дјеловања у култури, којима се доприноси афирмацији црногорских изворних културних вриједности или савременог културно-умјетничког стваралаштва. Процес дигитализације је у овом погледу од великог значаја, будући да је практично, постао стандард да се све активности горе поменутог типа, трајно меморишу на електронским носиоцима информација, у смислу аудио записа, видео записа, као и електронских каталога, брошура, програма скупова, електронских докумената различитог типа.

1.2. Закон о заштити културних добара

Важност Закона о заштити културних добара се огледа у чињеници што се њиме уређују врсте и категорије културних добара, начини успостављања заштите, режим и мјере заштите, права и обавезе власника и држалаца културних добара и друга питања од значаја за заштиту и очување културних добара. Овај закон предвиђа успостављање Регистра културних добара¹⁰ у који се уписују сва културна добра.

Предвиђено је да Регистар води Управа за заштиту културних добара¹¹, у аналогној и електронској форми, као и да је сами Регистар јавна евиденција у коју свако има увид. Такође, предвиђене су мјере заштите културних добара, међу којима се посебно истичу превентивне мјере заштите, којима се спречавају оштећења и уништења културних добара од дејстава природних сила, физичких, хемијских и биолошких фактора, пожара, експлозија, прекомјерне употребе, крађе, вандализма и других опасности и ризика.

Превентивне мјере заштите културних добара су: истраживање, документовање, обиљежавање, чување, одржавање, едукација, презентација и популаризација културних добара и сарадња са власницима и држаоцима културних добара, невладиним организацијама и другим субјектима.

Документовање културних добара врши се изразом докумената у аналогној и електронској форми и успостављањем и вођењем информационог

9 *Ibidem*, чланови 88–91.

10 Закон о заштити културних добара, члан 36 (Сл. лист Црне Горе, бр. 049/10 од 13.08.2010, 040/11 од 08.08.2011).

11 *Ibidem*, члан 36, тачка 2.

система. Документација о културном добру у аналогној форми даје се на коришћење израдом копије о трошку заинтересованог лица. Изузетно од ове одредбе, документација о културном добру у изворној аналогној форми може се дати на привремено коришћење државном органу и научној институцији, под условом обавезног враћања у одређеном року, о чему се води посебна евиденција.¹²

За праћење стања културних добара и активности на њиховој заштити, Управа за заштиту културних добара успоставља и води информациони систем културних добара¹³, којим се обезбјеђује:

- 1) база релевантних података о културним добрима;
- 2) централно информационо повезивање јавних установа за заштиту културних добара и других правних и физичких лица овлашћених за вршење послова заштите на одређеним врстама културних добара;
- 3) информационо повезивање са надлежним органима државне управе и локалне управе и одговарајућим органима других држава и међународних организација;
- 4) јавна доступност свеобухватним и тачним информацијама о културним добрима и њиховој заштити.

Садржај и начин вођења информационог система прописује Министарство културе Црне Горе. Ове методе дигитализације обезбјеђују прецизан преглед, домаћу и међународну размјену свих података о културној баштини, као и њену јавну доступност, као и доступност тачним информацијама о њеној заштити.

1.3. Закон о библиотечкој дјелатности

Овај закон библиотечку дјелатност означава као дјелатност од јавног интереса. Јавни интерес се у овој дјелатности остварује између осталог и развојем библиотечног информационог система, заштитом библиотечке грађе на свим носиоцима информација, слободним приступом библиотечким информацијама, грађи, сервисима, услугама и другим ресурсима, у складу са правом корисника на слободан избор информација и проток идеја.

Библиотечка грађа у том смислу ужива заштиту прописану овим законом. Библиотечка грађа која има статус културног добра ужива заштиту у складу са законом којим се уређују културна добра.¹⁴ Овим законом, библиотека се третира као културна, информациона, образовна и непрофитна установа, која корисницима ставља на располагање организовани фонд библиотечке грађе, као и друге изворе информација, услуге и сервисе. У процесу дигитализације културне баштине, различите врсте библиотека,

¹² *Ibidem*, члан 71, тачке 1–3.

¹³ *Ibidem*, члан 72.

¹⁴ Закон о библиотечкој дјелатности, чланови 3 и 4 (Сл. лист Црне Горе, бр. 049/10 од 13.08.2010, 040/11 од 08.08.2011).

обављају разне врсте битних функција. Националну библиотеку оснива држава ради развоја културе, науке и образовања у Црној Гори, као и задовољавања информационих потреба друштва.¹⁵

Национална библиотека обавља функцију библиотечко – информационог центра. Поред осталог, она предлаже мјере за чување и заштиту библиотечке грађе; предлаже и спроводи мјере за чување и заштиту библиотечке грађе са својством културног добра; даје упутства за стручни библиотечко-информациони рад и примјену међународних стандарда; организује научноистраживачки, развојни и савјетодавни рад на подручју библиотечко – информационе дјелатности и предлаже мјере за њено унапређевање; повезује библиотеке у библиотечко – информациони систем Црне Горе и укључује их у међународне информационе системе; развија стручне основе узајамног каталога; организује стручно усавршавање лица за рад на узајамној каталогизацији; врши контролу квалитета и редакцију библиографских записа у узајамној библиографској бази; промовише и презентује црногорску културну баштину учешћем у међународним пројектима дигитализације.

Народна библиотека учествује у општем и информатичком образовању грађана; прикупља, обрађује и чува завичајну грађу на подручју дјелатности библиотеке. Високошколска библиотека, поред осталог, врши чување и обраду библиотечке грађе насталу у наставном процесу и научно-истраживачким пројектима установе у чијем је саставу; израду специјалне библиотечке збирке и базе података.

Универзитетска библиотека координира библиотечком дјелатношћу на универзитету и укључује високошколске библиотеке у библиотечко-информациони систем. У контексту дигитализације културне баштине, чувања и заштите библиотечке грађе, треба поменути да, сагласно овом закону, библиотеке могу да:

- 1) прикупљају дигиталну библиотечку грађу са интернета;
- 2) дигиталну библиотечку грађу копирају у више примјерака и да је преносе на друге медије, у складу са релевантним међународним прописима.

При коришћењу библиотечке грађе и електронских извора информација библиотеке су дужне да се придржавају међународних и националних прописа о заштити ауторског и сродних права.¹⁶

Према одредбама члана 28, Закона о библиотечкој дјелатности, које третирају питање дигитализације библиотечке грађе, библиотеке могу да, ради заштите и опште (он лине) доступности, врше дигитализацију аналогне библиотечке грађе и њену дистрибуцију путем интернета, уз поштовање ауторских и сродних права. Дигитализација библиотечке грађе се врши уз примјену међународних и националних стандарда за дигитализа-

15 *Ibidem*, члан 7.

16 *Ibidem*, члан 24, тачке 3 и 4.

цију културних добара којим се постиже интероперабилност дигиталне грађе и олакшавање претраживања на више језика. Националне стандарде за дигитализацију библиотечке грађе прописује Министарство, на предлог националне библиотеке.

Сваки грађанин, има право на коришћење библиотечке грађе и услуга библиотеке. Поред осталог и на приступ и употребу опште доступних електронских извора; приступ и употребу база података и других извора информација; едукацију корисника; информационо описмењавање и сл.¹⁷ Такође, у погледу дигитализације, треба истаћи да лица оштећеног вида имају право да библиотечку грађу користе на специјалним носиоцима информација.¹⁸

Ради обезбјеђивања рационалнијег и ефикаснијег коришћења библиотечке грађе, библиотечких сервиса и услуга, библиотеке се повезују у библиотечко-информациони систем на основу система узајамне каталогизације. У библиотечко-информациони систем обавезно се укључују национална библиотека, народне библиотеке, универзитетске библиотеке и високошколске библиотеке.¹⁹

За успостављање и функционисање библиотечко-информационог система потребна је: 1) стандардизована обрада библиотечке грађе и уједначено вођење каталога; 2) одговарајућа оспособљеност особља за каталогизацију; 3) рачунарска и комуникациона опрема неопходна за повезивање библиотека.²⁰

Библиотечко – информациони центар обезбјеђује услове за узајамну каталогизацију, управљање базом података и друге услове чланицама библиотечког информационог система. Послови библиотечко-информационог центра су:

- 1) координација рада на успостављању и развоју библиотечко-информационог система и његових сервиса;
- 2) планирање, инсталирање и одржавање рачунарске, комуникационе и програмске опреме за потребе библиотечког информационог система и његових сервиса;
- 3) управљање базом података библиотечко-информационог система и његових сервиса;
- 4) организовање приступа електронској бази података;
- 5) стручна помоћ библиотекама приликом конверзије и преноса података из других система;
- 6) истраживачки, развојни и савјетодавни рад у библиотечкој дјелатности.

17 *Ibidem*, члан 31.

18 *Ibidem*, члан 32, тачка 1.

19 *Ibidem*, члан 38.

20 *Ibidem*, члан 39.

1.4. Закон о кинематографији

Кинематографска дјелатност обухвата дјелатности производње, промета, дистрибуције, јавног приказивања, прикупљања, заштите и чувања кинематографских дјела, развој комплементарних дјелатности и друге дјелатности у складу са овим законом.²¹ Кинематографско дјело је играни, документарни, експериментални, анимирани и други филм, било које дужине, у било којем формату и у било којем медију, које је намијењено јавном приказивању или другом виду економског искоришћавања.

Кинематографија је дјелатност од јавног интереса. Поред осталог, Законом је предвиђено да је јавни интерес у кинематографији – заштита, очување, рестаурација, проучавање, презентација и афирмација вриједности домаће и иностране кинематографске баштине и њена дигитализација; повећање доступности кинематографских дјела лицима са инвалидитетом; сузбијање свих видова неовлашћеног коришћења кинематографских дјела; увођење дигиталних технологија и обнова, одржавање и стандардизација биоскопске мреже и подстицање развоја техничке базе кинематографије.²² Остваривање јавног интереса у кинематографији обезбјеђују држава и локална самоуправа.

Ради остваривања јавног интереса, Влада Црне Горе, на предлог органа државне управе надлежног за послове културе (Министарство) доноси Национални програм развоја кинематографије на период од пет година. Националним програмом утврђују се приоритети, мјере, активности, извршиоци, динамика и средства неопходна за унапређење и развој кинематографије. На основу Националног програма Министарство утврђује годишње програме развоја кинематографије.²³

Министарство је дужно да у израду Националног програма укључи представнике локалних самоуправа, невладиних организација, струковних удружења и других организација које су регистроване за обављање дјелатности кинематографије, као и истакнуте ствараоце из ове области. Министарство једном годишње подноси Влади извјештај о реализацији Националног програма.²⁴

У дијелу прикупљања кинематографских дјела и грађе, овим законом је предвиђено да прикупљање и трајно чување домаћих кинематографских дјела и грађе која се на њих односи, као и копродукциона кинематографска дјела, без обзира на врсту и квалитет подлоге на којима су снимљена или забиљежена врши Црногорска кинотека. Прикупљање се врши презимањем обавезне копије кинематографских дјела, куповином, размјеном, поклоном и на други начин у складу са Законом. На ова дјела и грађу,

21 Закон о кинематографији, члан 2 (Сл. лист Црне Горе, бр. 042/15 од 29.07.2015).

22 *Ibidem*, члан 4.

23 *Ibidem*, члан 5.

24 *Ibidem*, члан 6.

примјењују се прописи о заштити културних добара. Она се не могу умножавати и користити у комерцијалне сврхе.

Кинотека је дужна да чува и штити кинематографска дјела и грађу која се на њих односи, обезбјеђује њихову техничку и технолошку заштиту, рестаураторско-конзерваторску и документациону обраду и систематизовање у одговарајуће збирке, у складу са Законом и међународним и националним стандардима.²⁵

Комерцијално умножавање кинематографских дјела може да обавља физичко или правно лице које посједује одобрење за рад издато у складу са Законом и лиценцу за свако кинематографско дјело које умножава. Поменуто лице је дужно да се упише у Кинематографски регистар. Оно је дужно да води евиденцију и чува узорке сваког умноженог кинематографског дјела, као и носач са којег је умножавање извршено, током периода од пет година.²⁶

У том смислу, битно је поменути и Јавну установу Црногорска кинотека²⁷, чија је дјелатност усмјерена на: 1) евидентирање, сређивање и прикупљање црногорске кинематографске грађе, 2) коришћење и презентацију црногорске кинематографске грађе, 3) прикупљање, чување и презентацију кинематографских дјела значајних аутора свјетске кинематографије, 4) филмско снимање догађаја од значаја за Црну Гору, презентацију филмова, телевизијских остварења и видео пројекција од интереса за Црну Гору, 5) пружање помоћи физичким и правним лицима која се баве практичним и теоријским кинематографским истраживањима, 6) издавање стручне кинематографске литературе као и публикација из дјелокруга рада кинотеке.

Кинематографски регистар се води у аналогној и/или електронској форми. Кинематографски регистар у електронском облику представља електронски вођену базу података, коју ажурира лице овлашћено за вођење овог регистра, након сваког уписа података у Регистар.²⁸

1.5. Закон о ауторском и сродним правима

Овај закон је посебно значајан за правне аспекте дигитализације културне баштине, јер њен огроман дио, управо и чине ауторска дјела. Посебно у том смислу, треба узети у обзир ограничења, која произилазе из режима ауторског права. Њиме се утврђује право аутора књижевних, научних и умјетничких дјела, права интерпретатора, произвођача фонограма, филмских продуцената, радиодифузних организација, и издавача, посебна (суи генерис) права произвођача база података, ауторско уговорно право, ко-

25 *Ibidem*, члан 16.

26 *Ibidem*, члан 26.

27 Одлука о организовању Јавне установе Црногорска кинотека (Сл. лист Црне Горе, бр. 044/13 од 20.09.2013).

28 Правилник о садржају и начину вођења кинематографског регистра (Сл. лист Црне Горе, бр. 064/12 од 25.12.2012).

лективно остваривање ауторског и сродних права и посебних права произвођача база података и заштита ауторског и сродних права.

Ауторско дјело је индивидуална духовна творевина из области књижевности, науке и умјетности, која је изражена на одређени начин, ако овим законом није друкчије одређено. Овдје посебно спадају говорна дјела (предавања, говори, бесједе и сл.); писана дјела (романи, поезија, чланци, приручници, студије, монографије, рачунарски програми и сл.); музичка дјела, са ријечима или без ријечи; драмска, драмско-музичка, кореографска, луткарска и пантомимска дјела; фотографска дјела и дјела створена у процесу сличном фотографији; аудиовизуелна дјела; дјела ликовне умјетности (цртежи, графике, слике, скулптуре и сл.); дјела архитектуре (скице, планови, изграђени објекти са подручја архитектуре, урбанистичког планирања и пејзажне архитектуре и сл.); дјела примијењене умјетности и индустријског дизајна; картографска дјела (туристичке карте, ауто карте, топографске карте, тематске карте и сл.); презентације научне, наставне или техничке природе (технички цртежи, планови, стандарди, експертска вјештачења, тродимензионалне презентације и сл.).²⁹

Под горе наведеним условима, и незавршено ауторско дјело, дјелови и наслов ауторског дјела сматрају се ауторским дјелом. Прераде (преводи, адаптације, аранжмани, измјене и сл.) ауторских дјела или другог материјала сматрају се новим ауторским дјелом ако испуњавају исте услове. Заштитом ауторског дјела насталог прерадом, не ограничавају се права аутора изворног дјела.

Зависно од врсте режима ауторског права, одређује се и да ли се одређено дјело може дигитализовати и објавити у бази културне баштине, и по којој процедури. Тако, аутор има искључиво право да одреди хоће ли, када, гдје и како ће се први пут објавити његово дјело. До првог објављивања дјела, само аутор има искључиво право да даје јавна обавјештења о садржини дјела или да описује своје дјело.³⁰ Аутор има искључиво право да буде признат као аутор свог дјела, на начин да његово име буде назначено на дјелу и у вези са његовим дјелом. Аутор може одредити да се његово право ауторства назначи на други начин.³¹ Аутор има искључиво право да се супротстави сваком искривљењу, сакаћењу свог дјела или другој повреди у вези са његовим дјелом, ако се тим радњама угрожавају или могу угрозити његова част или углед.³² Имовинским ауторским правима штите се економски интереси аутора. Аутор има искључиво право да дозволи или забрани искоришћавање свог дјела или његових примјерака.³³

Аутор има искључиво право да дозволи или забрани: право умножавања; право дистрибуирања; право давања у закуп; право давања на послу-

29 Закон о ауторском и сродним правима, члан 4, став 1 и 2 (Сл. лист Црне Горе, бр. 037/11 од 29.07.2011, 053/16 од 11.08.2016).

30 *Ibidem*, члан 15, став 1 и 2.

31 *Ibidem*, члан 16, став 1 и 2.

32 *Ibidem*, члан 17.

33 *Ibidem*, члан 19, став 1 и 2.

гу; право јавног извођења; право јавног саопштавања са фонограма или видеограма; право јавног приказивања; право емитовања; право реемитовања; право кабловске ретрансмисије; право јавног саопштавања дјела које се емитује; право на друго јавно саопштавање; право стављања дјела на располагање јавности; право на прераду дјела; право аудиовизуелне адаптације. Искоришћавање ауторског дјела дозвољено је само када аутор, под условима које одреди, уступи одговарајуће ауторско имовинско право, осим ако овим законом или уговором није друкчије одређено.³⁴

За свако искоришћавање ауторског дјела од стране другог лица аутору припада ауторски хонорар, односно правична накнада ако овим законом или уговором није друкчије одређено.

Аутор има искључиво право да дозволи или забрани умножавање, односно биљежење свог дјела на материјалном носачу, које се врши посредно или непосредно, трајно или привремено, дјелимично или у цјелини, на било који начин и у било ком облику. Умножавање нарочито обухвата графичко умножавање, фотографско умножавање, тонско или визуелно снимање, тродимензионално умножавање, грађење архитектонског објекта према пројекту и биљежење у дигиталном облику.³⁵

Аутор има искључиво право да дозволи или забрани дистрибуирање јавности оригинала и копија свог дјела продајом или преносом својине на други начин. Он има искључиво право да дозволи или забрани давање оригинала и копија свог дјела на употребу на ограничено вријеме, уз непосредну или посредну имовинску корист (закуп). Такође има искључиво право да институцијама доступним јавности дозволи или забрани давање оригинала или копија свог рачунарског програма другоме на послућу на ограничено вријеме, без посредне или непосредне имовинске користи.

Аутор има право на накнаду за давање на послућу својих ауторских дјела у облику библиотечке грађе у институцијама доступним јавности. Он има искључиво право да дозволи или забрани: рецитовање свог књижевног дјела јавности извођењем уживо (право јавног рецитовања); извођење уживо јавности свог музичког дјела (право јавног музичког извођења); представљање свог дјела јавности извођењем уживо на позорници (право јавног позоришног представљања). Аутор има искључиво право да дозволи или забрани саопштавање јавности рецитација, извођења и представљања, који су снимљени на фонограму или видеограму.

Он има искључиво право да дозволи или забрани саопштавање јавности својих аудиовизуелних и фотографских дјела, ликовних дјела и дјела архитектуре, научних и техничких дјела уз помоћ техничких уређаја. Има искључиво право да дозволи или забрани емитовање свог дјела. Аутор такође, има искључиво право да дозволи или забрани да се његово дјело, које се емитује, саопштава јавности путем звучника, екрана или сличних техничких уређаја. Такође, он има искључиво право да дозволи или забрани стављање дјела на располагање јавности жичним или бежичним путем,

34 *Ibidem*, члан 20.

35 *Ibidem*, члан 21.

на начин који омогућава лицима из јавности приступ дјелу са мјеста и у вријеме које они одаберу. Исто тако, он има искључиво право да дозволи или забрани позоришну адаптацију, музичко аранжирање, превођење, промјену или другу прераду дјела.³⁶ Сагласност аутора, такође је потребна и у збиркама ауторских, штампаних дјела.

Постоје и посебна (*sui generis*) права произвођача база података дигитализоване културне баштине. Произвођач базе података који докаже да је извршио знатно квалитативно и/или квантитативно улагање у прибављање, провјеру или представљање садржаја базе података, има право да забрани извлачење и/или поновно коришћење садржаја базе података у цјелини или његовог квалитативно и/или квантитативно битног дијела. Извлачењем у овом смислу сматра се трајни или привремени пренос цјелокупног или битног дијела садржаја базе података на други медиј, било којим средствима или у било ком облику. Поновним коришћењем сматра се стављање на располагање јавности цјелокупног или битног дијела садржаја базе података дистрибуирањем примјерака, давањем у закуп, путем интернета или другим облицима преноса. Забрањено је понављање и систематско извлачење и/или поновно коришћење небитних дјелова садржаја базе података, супротно уобичајеном коришћењу те базе података или ако се тиме наноси неразумна штета легитимним интересима произвођача базе података. Јавним давањем на послуку не сматра се радња извлачења или поновног коришћења садржаја базе података. Поменуто не важи за рачунарске програме који се употребљавају за израду или рад електронских база података. Заштита база података не утиче на права која постоје на њиховим садржајима.

Заштита права произвођача базе података траје од дана израде базе података до 1. јануара године која слиједи након истека 15 година од дана израде базе података. Ако је база података у року из става 1 овог члана стављена на располагање јавности, заштита права произвођача базе података траје до 1. јануара године која слиједи након истека 15 година од дана када је први пут извршено објављивање базе података.

На сваку битну квалитативну, односно квантитативну промјену садржаја базе података која има за посљедицу ново улагање примјењује се нови рок заштите од 15 година. Битном промјеном садржаја базе података из става 3 овог члана сматра се и збир (акумулирање) више додавања, брисања или других измјена базе података.³⁷

1.6. Закон о електронском документу

Електронски документ има исту правну ваљаност као и документ сачињен на папиру, ако се његова употреба и промет врше у складу са овим законом. Неколико кључних појмова, важних за овај закон су:

Електронски документ је скуп података који су електронски обликовани, послати, примљени или складиштени на електронском, маг-

36 *Ibidem*, чланови 21–32.

37 *Ibidem*, члан 145.

нетном, оптичком или другом медију и који садржи својства помоћу којих се идентификује стваралац, утврђује вјеродостојност садржаја и доказује непромјењивост садржаја у времену, а укључује све облике писаног текста, податке, слике, цртеже, карте, звук, музику, говор и слично.³⁸

Документационо својство је скуп обавезних података, као што су електронски потпис, вријеме израде, назив ствараоца и други подаци који се уграђују у електронски документ у сврху задржавања вјеродостојности, цјеловитости и ваљаности у временском периоду утврђеном законом и другим прописима, односно правним послом; Електронски потпис је напредни електронски потпис утврђен законом којим је уређен електронски потпис;

Стваралац је правно или физичко лице које примјеном електронских средстава израђује, обликује и потписује електронски документ својим напредним електронским потписом;

Пошиљалац је правно или физичко лице које шаље или у чије име се примаоцу шаље електронски документ и не обухвата информационог посредника;

Прималац је правно или физичко лице које прима упућени електронски документ и не обухвата информационог посредника;

Документациони циклус је промет електронског документа од тренутка израде до архивирања, укључујући израду, слање, примање, складиштење и чување, поступке уношења и овјере података којима се потврђује стваралац, пошиљалац, прималац, вријеме отпреме, вријеме пријема, вјеродостојност, цјеловитост и ваљаност електронског документа;

Информациони систем је скуп програма, информационих и телекомуникационих уређаја, метода и поступака примијењених у поступцима израде, слања, примања, провјере и чувања електронских докумената;

Информациони посредник је правно или физичко лице које у име других лица врши отпрему, пријем, пренос, складиштење и чување електронских докумената;

Електронска архива је скуп електронских докумената уређених у документационе цјелине у складу са законом којим се уређују поступци чувања и архивирања докумената.

Објашњење ових појмова, од кључног је значаја за процес дигитализације културне баштине, кад се узме у обзир да се дигитализоване базе културне баштине креирају и чувају у форми електронског документа.

Информациони посредник у овом случају су надлежне државне институције, чији је задатак да се старају о складиштењу и чувању електронских

38 Закон о електронском документу, члан 2 (Сл. лист Црне Горе, бр. 005/08 од 23.01.2008, 040/11 од 08.08.2011).

докумената, као и доступности дигитализованих база података о културној баштини.

У том смислу, правна и физичка лица и надлежни органи дужни су да електронске документе чувају изворно у информационом систему или на медијима који омогућавају трајност електронског записа за утврђено вријеме чувања, у складу са Законом, односно правним послом. Електронском архивом мора бити обезбијеђено да:

- 1) се електронски документи чувају у форми у којој су израђени, отпремљени, примљени и ускладиштени и која материјално не мијења садржај докумената;
- 2) су електронски документи за цијело вријеме чувања доступни у читљивој форми лицима која имају право приступа тим документима;
- 3) се чувају подаци о електронским потписима којима су електронски документи потписани, као и подаци за провјеру тих електронских потписа;
- 4) су електронски документи ускладиштени у форми и помоћу технологије и поступака који, уз уграђене електронске потписе, пружају разумну гаранцију за њихову вјеродостојност и цјеловитост за читаво вријеме чувања и да не могу бити мијењани и неовлашћено брисани у времену утврђеном законом и правним послом;
- 5) је за сваки електронски документ могуће вјеродостојно утврдити поријекло, ствараоца, вријеме, начин и форму у којој је примљен у систем на чување;
- 6) поступци одржавања и замјене медија за складиштење електронских докумената не нарушавају цјеловитост и неповредивост електронских докумената.

1.7. Закон о архивској дјелатности

Законом о архивској дјелатности уређује се регистратурска и архивска грађа, права и обавезе стваралаца и држалаца регистратурске и архивске грађе, врсте архива и друга питања од значаја за обављање архивске дјелатности.³⁹ Архивска дјелатност обухвата: евидентирање, прикупљање, сређивање, обраду, заштиту, одабирање, коришћење и публикавање архивске грађе, као и канцеларијско пословање и друге послове у складу са Законом. Архивска дјелатност је дјелатност од јавног интереса. Архивску дјелатност обављају ствараоци и држаоци регистратурске и архивске грађе и архиви. Архивска грађа је изворни и/или репродуковани документарни материјал од трајног значаја за науку, културу, правно-доказне и друге потребе физичких и правних лица, који је настао у раду или дјеловању органа и организација, правних и физичких лица, без обзира на вријеме, мјесто и облик настанка и медијум на којем је записан.

39 Закон о архивској дјелатности, чланови 1 и 2 (Сл. лист Црне Горе, бр. 049/10 од 13.08.2010, 040/11 од 08.08.2011).

Поднесци, акти и прилози примљени, односно сачињени у облику електронског документа чувају се на информационом систему и на информатичком медију у складу са прописима којима се уређује информациона безбједност. Архивирани електронски документ мора бити потписан напредним електронским потписом, ако посебним прописом није друкчије уређено. Информациони систем у којем се чува електронски документ мора испуњавати услове за прецизно потврђивање садржине документа у одређеном временском периоду. Иницијално чување електронског документа треба да врши стваралац и држалац документа.⁴⁰

Архивска грађа у електронском облику смјешта се и чува у систему у којем није могуће брисање, мијењање и додавање података. Електронски подаци се смјештају у најмање двије копије, од којих једна треба да буде у систему који омогућава приступ, претраживање и приказивање података који се предају на чување, а друга изван тог система. Прије смјештања архивске грађе у електронском облику описује се формат и структура записа, начин на који се осигурава њихово чување и заштита од неовлашћеног приступа или мијењања података, начин на који се врши избацивање безвриједног регистратурског материјала као и облик и начин предаје Државном архиву. При смјештању архивске грађе у електронском облику обавезно се провјерава читљивост и цјеловитост свих копија предатих електронских записа. Архивске просторије у којима се чувају електронска документа морају бити опремљене у складу са овом уредбом и прописима којима се уређује информациона безбједност.⁴¹

За дугорочно чување архивске грађе у електронском облику користи се формат који задовољава сљедеће услове, и то да:

- је усклађен са општепризнатим стандардима,
- омогућава аутоматско превођење из других формата и да садржи поуздане методе за детектовање и отклањање грешака приликом превођења,
- постоји могућност набавке одговарајућег хардвера и софтвера из више извора,
- постоји дефинисан начин миграције на побољшане верзије медија,
- обезбјеђује сигурност чувања записа више од пет година,
- су доступни поступци смањења или елиминисања негативног утицаја спољних фактора,
- су прихватљиви трошкови набавке, употребе и одржавања опреме и софтвера,
- су могући поступци надокнаде губитка садржаја насталог усљед природног пропадања или спољних фактора.⁴²

40 Уредба о начину и условима чувања јавне регистратурске и архивске грађе, члан 9 (Сл. лист Црне Горе, бр. 003/14 од 21.01.2014).

41 *Ibidem*, члан 10.

42 *Ibidem*, члан 11.

На писани, фотографисани, филмовани, фонографисани, електронски или на други начин, забиљежен документарни материјал, примјењују се, поред мјера и поступака чувања прописаних овом уредбом и мјере и поступци који одговарају одређеним носиоцима записа, у складу са утврђеним стандардима и условима које прописују произвођачи.⁴³

2. ОСТАЛИ РЕЛЕВАНТНИ ПРОПИСИ ЗА ДИГИТАЛИЗАЦИЈУ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ

2.1. Закон о оптичким дисковима

Овим законом⁴⁴ уређује се производња, комерцијално умножавање, промет и извоз оптичких дискова и увоз и извоз производних дјелова, сировина и опреме која се користи за производњу оптичких дискова. Оптички диск је средство или направа, осим производног дијела, који садржи или може да садржи податке у дигиталном облику читљиве помоћу оптичког механизма који користи извор свјетлости велике густине (ласер), укључујући све формате. Закон о оптичким дисковима је релевантан у смислу регулисања питања лиценце за производњу, чување и дистрибуцију, будући да ови дискови представљају један од носача дигитализовних информација о културној баштини.

2.2. Закон о примјени прописа којима се уређује заштита права интелектуалне својине

Овим законом⁴⁵ одређују се органи надлежни за примјену прописа у области интелектуалне својине, поступак за предузимање мјера од стране надлежних органа када постоји сумња да се производњом, куповином, продајом, односно стављањем у промет, емитовањем или коришћењем одређене робе повређују права интелектуалне својине, и одређује висина казни за привредне преступе и прекршаје. Одредбе овог закона сходно се примјењују и на услуге и пружаоце услуга. Одредбе овог закона не примјењују се на:

- 1) робу обиљежену жигом уз сагласност носиоца права на тај жиг, односно на робу која је предмет заштите ауторског или сродних права или права на дизајн, која је произведена уз сагласност носиоца права, а која је стављена у промет без његове сагласности;

43 *Ibidem*, члан 12.

44 Закон о оптичким дисковима (Сл. лист Републике Црне Горе, бр. 002/07 од 11.01.2007, Сл. лист Црне Горе, бр. 073/10 од 10.12.2010, 053/11 од 11.11.2011).

45 Закон о примјени прописа којима се уређује заштита права интелектуалне својине (Сл. лист Републике Црне Горе, бр. 045/05 од 28.07.2005, Сл. лист Црне Горе, бр. 073/10 од 10.12.2010, 037/11 од 29.07.2011, 040/11 од 08.08.2011, 018/14 од 11.04.2014, 042/15 од 29.07.2015, 042/16 од 11.07.2016).

- 2) робу произведену или обиљежену жигом, под условима различитим од оних договорених са носиоцем права;
- 3) некомерцијалну робу и личне ствари, односно на робу која је намијењена искључиво за личну употребу, под условом да се не ради о више истовјетних примјерака једног производа.

2.3. Закон о слободном приступу информацијама

Приступ информацијама у посједу органа власти заснива се на начелима слободног приступа информацијама, транспарентности рада органа власти, права јавности да зна, равноправности и једнакости и остварује се на нивоу стандарда који су садржани у потврђеним међународним уговорима о људским правима и слободама и опште прихваћеним правилима међународног права.⁴⁶ Свако домаће и страно физичко и правно лице има право на приступ информацијама, без обавезе да наводи разлоге и објашњава интерес тражења информација.⁴⁷

Органи власти дужни су да сваком физичком и правном лицу омогуће приступ информацијама на равноправној основи и под једнаким условима, ако овим законом није друкчије одређено. Органи власти дужни су да сваком физичком и правном лицу омогуће поновну употребу информација уз исту накнаду и под једнаким условима, ако овим законом није друкчије одређено. Информација је документ или дио документа у писаној, штампаној, видео, звучној, електронској или другој форми, укључујући и њихове копије, без обзира на садржину, извор (аутора), вријеме сачињавања или систем класификације. Приступ информацијама, односно поновна употреба информација обухвата право тражења и примања информација, без обзира на сврху и податке који су у њима садржани.⁴⁸

Будући да се информације о културним добрима могу сматрати информацијама од јавног значаја, као и тенденција да се информације од јавног значаја, учине јавно доступним најширој могућој јавности, може се са сигурношћу констатовати да се дигитализација културне баштине управо налази на том фону. У том смислу, дигитализовање података о културној баштини, чини их јавно доступним сваком заинтересованом лицу.

2.4. Закон о информационој безбједности

Информациона безбједност гарантује се примјеном мјера и стандарда информационе безбједности, у складу са овим законом. Информациона безбједност подразумијева стање повјерљивости, цјеловитости и доступ-

46 Закон о слободном приступу информацијама, члан 1 (*Службени лист Црне Горе*, бр. 044/12 од 09.08.2012, 030/17 од 09.05.2017).

47 *Ibidem*, члан 3.

48 *Ibidem*, члан 10.

ности податка. Податак, у смислу овог закона, је информација, порука и документ сачињен, послат, примљен, забиљежен, складиштен или приказан електронским, оптичким или сличним средством, укључујући пренос интернетом и електронску пошту. Повјерљивост податка подразумијева да је податак доступан само лицима која су овлашћена да остваре приступ или поступе са тим податком. Цјеловитост податка подразумијева очување постојања, тачности и комплетности податка, као и заштиту процеса или програма који спрјечавају неовлашћено мијењање податка. Доступност податка подразумијева да овлашћени корисници могу да приступе податку увијек када за тим имају потребу.⁴⁹ Овај закон регулише и област информационо-комуникационог система дигитализоване културне баштине, што значи да се, сагласно одредбама поменутог закона, штите и ове базе података.

2.5. Закон о заштити природној и културно-историјској подручја Котора

Овим законом се уређују заштита, управљање и посебне мјере очувања природног и културно – историјског подручја Котора, које је као природно и културно добро уписано на Листу свјетске баштине UNESCO.⁵⁰

Подручје Котора се посебно штити, ради:

- 1) очувања изузетне универзалне вриједности, као дијела свјетске природне и културне баштине;
- 2) трајног очувања аутентичних природних, историјских, урбанистичко-архитектонских, амбијенталних, умјетничких, естетских и пејзажних вриједности;
- 3) обезбјеђивања услова за одрживи развој и коришћење;
- 4) презентације и стручне и научне валоризације.

Орган локалне управе Општине Котор надлежан за послове заштите природне и културне баштине води базу података и докумената од значаја за заштиту, очување и развој Подручја Котора.

Влада, на предлог органа државне управе надлежног за послове културе, прописује садржај и начин вођења ове базе података. Органи државне управе, органи локалне управе Општине Котор и сусједних општина и друга правна и физичка лица дужни су да органу локалне управе достављају податке и документа који су потребни за вођење базе података. База података користи се за рад Савјета, а доступна је јавности.⁵¹

49 Закон о информационој безбједности, члан 2 (Сл. лист Црне Горе, бр. 014/10 од 17.03.2010, 040/16 од 30.06.2016).

50 Закон о заштити природног и културно-историјског подручја Котора, члан 1 (Сл. лист Црне Горе, бр. 056/13 од 06.12.2013).

51 *Ibidem*, члан 14.

2.6. Рјешење о утврђивању статуса нематеријалног културног добра од националног значаја „Вјештини израде и украшавања црногорске свечане ношње“

Утврђује се „Вјештини израде и украшавања црногорске свечане ношње“ статус нематеријалног културног добра од националног значаја. Врста културног добра: Нематеријално културно добро – Традиционални, умјетнички занат и вјештина.⁵²

У циљу унапријеђења стања овог културног добра, утврђују се следеће мјере заштите:

Превентивне мјере заштите нематеријалних културних добара које се односе на истраживање, документовање, чување, одржавање, едукацију, презентацију и популаризацију, укључујући и сарадњу са носиоцима традиције, невладиним организацијама и другим субјектима од значаја за очување нематеријалног културног добра. Није препоручљиво уношење нових мотива и орнамената у украсима на црногорској свечаној ношњи нити промјена кроја саставних дјелова црногорског националног костима, односно народне свечане ношње.

Документовање је основни облик заштите сваког културног добра којим се подржавају препознати критеријуми по основу којих је неко добро заштићено, особито аутентичност. Међутим, како нематеријална добра не морају задовољавати критеријум аутентичности то се под мјером Документовање, у овом случају подразумијева израда свих врста расположиве документације о садашњем изгледу, стању и практиковању добра или појединих његових саставних дјелова. У том смислу потребно је сачинити аналогну, дигиталну, аудио визуелну и по потреби графичку документацију, односно Етно филм Вјештина израде и украшавања црногорске свечане ношње, урађен по синапису који ће садржавати све елементе нематеријалног добра, као и оне који нијесу посебно наведене а практикују их носиоци традиције.

Одржавање нематеријалног добра у домену је одлучивања носиоца, односно чувара традиције, тј. појединаца или заједнице која својим (не)учешћем одлучује о даљем (не)одржавању нематеријалног добра, у овом случају утврђених културних вриједности добра Вјештина израде и украшавања црногорске свечане ношње. Валоризација културних вриједности добра Вјештина израде и украшавања црногорске свечане ношње, је утемељен прилог одржавању вриједности добра.

Презентацијом се обезбјеђује доступност културних добара јавности, ради задовољења културних, научних и едукативних потреба и ширења

52 Рјешење о утврђивању статуса нематеријалног културног добра од националног значаја „Вјештине израде и украшавања црногорске свечане ношње“ (Сл. лист Црне Горе, бр. 028/16 од 27.04.2016).

сазнања о њиховим вриједностима и значају. Презентација је скуп поступака и мјера којима се културно добро чини доступним јавности.

Сарадња са субјектима који се препознају као носиоци/сљедбеници нематеријалних културних вриједности или доприносе њиховом очувању (Институционални-државни капацитети и НВО сектор везан за дјелатност културне баштине) је могућ, оправдан и пожељан, у складу је са Законом о заштити културних добара и помаже одрживости нематеријалног наслеђа, у овом случају добра Вјештина израде и украшавања црногорске свечане ношње.

Посебну пажњу потребно је обратити на унапређење сарадње са чуварима традиције и кључним субјектима у преношењу нематеријалног добра наредним генерацијама. На овај начин ће се обезбиједити одрживо коришћење и чување културног добра и његова цијелисходна валоризација. Да би се поменуто постигло, дигитализација података о овом сегменту културне баштине, намеће се као логичан избор, који ће ово културно добро не само заштити у садашњости, већ и трајно сачувати за генерације у будућности и омогућити им да детаљно располажу изворним информацијама о њему.

* * *

Савремени друштвени токови заснивају се све више на кориштењу нових идеја, информација и стицању нових знања и вјештина, а мање на материјалним изворима. Дигитализација културне баштине, један је од главних корака на плану лакшег и ефикаснијег очувања, систематизације и категоризације културних добара и унапрјеђења укупног нивоа културе у једном друштву. Њене предности у погледу практичности, прегледности и јавне доступности информација, немјерљиве су у односу на било који други метод, којим би се евентуално покушао постићи исти или сличан циљ.

Дигитализована културна баштина једне државе и друштва, омогућава најшири могући приступ културним добрима сваком грађанину на најједноставнији начин. Такође, омогућава јавно презентовање података о култури и историји једне земље било ком заинтересованом лицу или институцији, без обзира из ког дијела свијета потражује такве информације. Таква, јавна доступност података о културној баштини једне земље, производи читав низ директних позитивних ефеката по ту државу и цијело њено друштво у контексту културе, али и индиректних ефеката који се огледају у јачању економије, унапрјеђења туризма, повећавања новчаног прилива, јачањем своје атрактивности за привлачење страних организација, фирми и компанија, њихових културних и пословних иницијатива.

Prof. *Dražen Cerović*, PhD

Associate Professor at the Faculty of Law, University Montenegro

LEGAL ASPECTS OF DIGITISATION OF CULTURAL HERITAGE IN MONTENEGRO

Summary

Digitisation as an informational-technical process of transferring data from analogue to electronic form, offers a wide range of benefits in terms of protection, categorization, unification, permanent storage and public availability of data on the cultural heritage of a country. Digitisation of cultural heritage is one of the main steps towards easier and more efficient preservation, systematization and categorization of cultural assets and improvement of the overall level of culture in a society. Its advantages in terms of convenience, transparency and public availability of information are immeasurable with any other method, which would try to attempt to achieve the same or similar goal. Also, the process of digitisation of cultural heritage has its own legal aspects, which can be overlooked through the analysis of legal regulations relevant for cultural heritage and its preservation. This essay is devoted to normative solutions that enable the digitisation of cultural heritage in the legal system of Montenegro.

Keywords: cultural heritage, digitisation, normative framework, culture, database, protection, law, public availability

СУДСКИ СЛУЧАЈЕВИ ВЕЗАНИ ЗА ДИГИТАЛИЗАЦИЈУ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ И ЊЕНА ДОСТУПНОСТ У САЈБЕР ПРОСТОРУ

Апстракт

Дигитализација културне баштине се суочава са међусобно сукобљеним циљевима као што је очување културног наслеђа у дигиталном формату и са друге стране јавна доступност дигиталних садржаја и могућности даље коришћења будућих генерација. У остварењу циља јавне доступности и даље коришћења дигиталних садржаја културне баштине као претпрека се јавља заштитна ауторских права. Велики број ауторских дела или није више доступан односно аутори се не могу пронаћи или се ауторска дела без сагласности аутора не могу јавно користити. Судови тумачењем одредаба права директно утичу на даљу дигитализацију културне баштине. Европска судска пракса показује недостатак одговарајућих правних основа за масовну дигитализацију ауторских дела насталих у 20. веку и даље коришћење културног наслеђа. Добри примери из праксе показали су да је дигитализација културне баштине уз адекватан менаџмент и добру међусобну сарадњу јавних установа могућа и друштвено оправдана.

Кључне речи: дигитализација културне баштине; ауторско право у дигиталном свету; европска судска пракса; немачка судска пракса; ауторска дела „сирочади“; уговори о лиценци; модел „One – copy – one – user“; дигитализација књига и електронске читалнице; примери добре праксе у дигитализацији културне баштине

1. УВОД

Традиција, историја, култура и обичаји су корен и обележје сваког народа. Чувањем својих обичаја, историје, културе и традиције народи чувају своје корене. Улога чувања културне баштине је пре свега у очувању идентитета једног народа.¹ Тако народи који не знају историју и не знају ко су, са њима се манипулише. Као што је рекао Гебелс „*Одузмиће народу историју, у првој генерацији ће бити као руља, а у другој генерацији ћеће са њиме*

* Спољни сарадник, Институт за упоредно право, Београд, e-mail: andrej84_4@hotmail.com.

1 Тако је Јозеф Гебелс говорио о Достојевском: „Достојевски је испред свог времена. Морате да га назовете јединственим. Он долази ниоткуда и не припада ничему. А опет, увек остаје Рус.“ Портал Србија данас, <https://www.srbijadanas.com/clanak/covek-je-zivotinja-nabrutalniji-citati-jozefa-gebelsa-01-05-2015>, 04.06.2017.

моћи да манипулишете као са ситоком“.² Сведоци смо да су многобројна дела културне баштине трајно уништена. Недавна уништења Ниниве, Мосула и Палмире, али и слике уништења бомбардовањем Народне библиотеке Србије у Другом светском рату и остала разарања у недавним ратовима су нам још увек пред очима. Иницијативе за спас културне баштине у дигиталном формату су све гласније.³

Дигитализација културне баштине отвара могућност чувања културне баштине и продужава век трајања аналогних формата. На тај начин се омогућава приступ будућим генерацијама и чува културна баштина.⁴ Сама дигитализација културне баштине се суочава са међусобно супротстављеним циљевима као што су *прикуиљање и чување културног наслеђа* у дигиталном формату са једне стране и *доступности широј јавности дигиталних садржаја културне баштине и њихово даље коришћење* за будуће генерације са друге стране.

У погледу циља *прикуиљања и чувања културног наслеђа* у дигиталном формату може се уочити константан раст објеката који би се уопште могли прикупити и чувати у дигиталном облику (докумената, слика, филмова). То значи да је неопходно направити избор и класификацију објеката али и проценити ризик објеката, који су потребни да се чувају у дигиталном формату.⁵ Очување културне баштине у дигиталном облику изискује велика новчана улагања, одговарајуће уређаје хардвере и софтвере, адекватне мере заштите података, обученост кадрова али и довољно капацитета за чување (меморије) као и брзину протока информација.⁶ У *предлогу нове Директиве о ауторским правима* у члану 5 предвиђено је да јавне установе као што су музеји, библиотеке, архиве могу да снимају и прикупљају дела и у дигиталном облику са циљем њиховог очувања.⁷ Постављање дела културне баштине на интернет и регулација по овом питању је остављена државама чланицама.^{8 9}

2 Др. Јозеф Паул Гебелс министар пропаганде у нацистичкој Немачкој, Јозеф Гебелс, Отними у народа историју — и через поколение он превратитсја в толпу, <http://warweapons.ru/otnimi-u-naroda-istoriyu-i-cherez-pokolenie-on-prevratitsya-v-tolpu/>, 04.06.2017.

3 Dagmar G. Wöhr, Kann die Digitalisierung unser kulturelles Erbe schützen, <http://blog.dagmar-woehr.de/allgemein/digitalisiertes-erbe/>, 10.06.2017.

4 Catherine Jasserand, IRIS plus 2013–5 Audiovisuelles Erbe 2.0, Europäische Audiovisuelle Informationsstelle 2013, стр. 7.

5 Dr. Ernst Otto Bräunche, Kulturelles Erbe, Das Kulturkonzept 2025 der Stadt Karlsruhe, стр. 61.

6 Catherine Jasserand, IRIS plus 2013–5 Audiovisuelles Erbe 2.0, Europäische Audiovisuelle Informationsstelle 2013, стр. 5.

7 Предлог Директиве европског парламента и већа о ауторским правима на јединственом дигиталном тржишту, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/?uri=CELEX:52016PC0593>, 10.06.2017.

8 Leonhard Dobusch, Geleakter Entwurf der EU-Urheberrechtsrichtlinie: Viele Versäumnisse, dafür 20 Jahre Leistungsschutzrecht, <https://netzpolitik.org/2016/geleakter-entwurf-der-eu-urheberrechtsrichtlinie-viele-versaemnisse-dafuer-20-jahre-leistungsschutzrecht/>, 10.06.2017.

9 У сврху очувања културне баштине може се применити модел чувања пореских књига и уопште књиговодства у дигиталној форми. Немачка пореска комора и немачко Удружење пореских саветника. Muster-Verfahrensdokumentation zur Digitalisierung

У овом погледу може се уочити потреба увођења менаџмента информација и управљање ризицима у сврху заштите културне баштине.¹⁰ У ту сврху би могао послужити *ISO 27001 standard security information*, који је већ познат и светски признат стандард у очувању и безбедности информација.¹¹

У погледу остварења циља *доступности јавности дигиталних садржаја културне баштине и њиховој даљеј коришћења* уочава се проблем везан за ауторска права. Ради се о ауторским делима, која уживају заштиту или нису доступна или се не могу дигитализовати без сагласности аутора. Пошто заштита ауторског права на нивоу ЕУ али и у Србији траје 70 година по смрти аутора, на овај начин је искључен из поступка дигитализације добар део ауторских дела из 20. века.¹² Осим тога многа се заштићена ауторска дела изв. дела „сирочади“, јер њихови аутори нису познати или се не могу пронаћи. Због тога се за ова ауторска дела њихови аутори не могу питати за сагласност дигитализације и јавне доступности.¹³ Управо за ова дела је у предлогу нове Директиве о ауторским правима у члану 7 тачка 3 предвиђен *менаџмент доделе јавних лиценци*.¹⁴

Случајеви судске праксе као живи извори права поправљају правне недостатке законских прописа и показују на који начин се дигитална баштина и ауторска права у дигиталном свету најефикасније могу уредити. Фокус изабране судске праксе је на остварењу циља доступности јавности дигиталних садржаја културне баштине и њиховог даљег коришћења, јер је остварење циља прикупљања и чувања културног наслеђа у дигиталном формату остављено државама чланицама ЕУ да саме регулишу.

Анализом судских пресуда Европског суда и немачке судске праксе биће указано на комплексност ове материје и даљи развој дигитализације културне баштине. Одабрана судска пракса може послужити као одговор на правну проблематику позајмљивања културног наслеђа у дигиталном облику. Судска пракса везана за дигитализацију књига и њихов приступ у електронским читаоницама и њихово даље коришћење у сврху заштите културне баштине по сличности се може уредити у законодавном оквиру. Позитивни примери дигитализације културне баштине могу се пронаћи на нивоу ЕУ али и на нивоу држава чланица у Холандији и Великој Британији.

und elektronischen Aufbewahrung von Belegen inkl. Vernichtung der Papierbelege, https://www.bstbk.de/export/sites/standard/de/ressourcen/Dokumente/04_presse/publikationen/03_berufsrecht/49_Musterverfahrensdokumentation_Digitalisierung_und_Aufbewahrung_von_Belegen.pdf, 10.06.2017.

10 *Ibidem*.

11 International Organization for Standardization, <https://www.iso.org/isoiec-27001-information-security.html>, 10.06.2017.

12 Трајање ауторског права члан 102 Закона о ауторским и сродним правима, *Сл. гласник РС*, бр. 104/2009, 99/2011, 119/2012 и 29/2016 – одлука УС, http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_autorskom_i_srodnim_pravima.html, 10.06.2017.

13 Susanne Nikoltchev, IRIS plus 2013–5 Audiovisuelles Erbe 2.0, Europäische Audiovisuelle Informationsstelle 2013, стр. 4.

14 Регулисано је и у уводним разматрањима бројеви 23, 24 и 25. Предлог Директиве европског парламента и већа о ауторским правима на јединственом дигиталном тржишту, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/?uri=CELEX:52016PC0593>, 15.05.2017.

2. ДИГИТАЛИЗАЦИЈА КЊИГА КОЈЕ СЕ ВИШЕ НЕ МОГУ НАЋИ У КЊИЖАРАМА И ЊИХОВО ДАЉЕ КОРИШЋЕЊЕ

Европски суд (судска пресуда бр. C-301/15) је одлучио, да се *књиге које се више не могу наћи у књижарама* (које су разграбљене или нису више доступне) *могу дигитализовати и даље користићии, само ако су аутори и/или њихови наследници знали за дигитализацију и имали могућност да откажу дигитализацију њихових ауторских дела.*¹⁵ Аутор мора бити информисан о дигитализацији и имати могућност да без претераних формалности откаже дигитализацију. Могуће је да се аутор имплицитно сагласи о дигитализацији и даљем коришћењу ауторског дела, али је битно да буде информисан о накнадном опозиву сагласности (Opt-out) и о коришћењу дела од стране трећих лица.¹⁶

На овај начин судије Европског суда су пресудиле у корист двојице аутора, који су се Европском суду жалили на декрет француског уставног суда и прогласиле овај декрет неважећим.¹⁷ Одредбе француског декрета нису у складу са чланом 2а и чланом 3 став 1 *Директиве ЕУ о заштити ауторских права у информационом друштву.*¹⁸ Суд је најпре установио, да на основу Директиве ЕУ ауторима припада ексклузивно право да одлуче о репродукцији њихових ауторских дела. Према француском декрету је *Друштву за заштиту ауторских права „Софиа“ поверено копирање и репродукција књига које се више не могу пронаћи у књижарама уз њихову накнаду ауторима.*¹⁹ Имаоци ауторског права могли су овоме да се супротставе само ако у року од 6 месеци од пријема њихове књиге откажу копирање и репродукцију. Неопходно је да се отказни захтев поднесе у за то предвиђену базу података. Европски суд сматра да уколико аутори не откажу дигитализацију њихових дела, то не значи аутоматски да се они имплицитно слажу са дигитализацијом. Осим тога не може се поћи од тога, да су се сви аутори који не откажу дигитализацију сагласили са тиме да се њихова дела „у сврху комерцијалног коришћења“ у дигиталној форми даље користе. Додуше, *постојала је могућност да се ова ауторска дела користе и у „културне сврхе“* потрошача и друштва, али је за то *морао да постоји*

15 Case-law of the Court of Justice, <http://curia.europa.eu/juris/documents.jsf?num=C-301/15>, 14.05.2017.

16 Eleonora Rosati, BREAKING: CJEU follows AG and holds French law on out-of-print books contrary to EU law, <http://ipkitten.blogspot.co.at/2016/11/breaking-cjeu-follows-ag-and-holds.html>, 10.06.2017.

17 Амандмани на Code de la propriété intellectuelle поглавље ИВ чланови Л 134–1 до Л 134–9, https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?sessionId=54C871492578430C87AA4E39087AA10E.tpdila23v_2?idSectionTA=LEGISCTA000025440389&cidTexte=LEGITEXT000006069414&dateTexte=20160708, 14.05.2017.

18 Директива 2001/29/ЕЗ европског парламента и већа од 22. маја 2001 о усклађивању одређених аспеката ауторског и сродних права у информационом друштву, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32001L0029>, 10.06.2017.

19 Leonhard Dobusch, EuGH erhöht Reformdruck im Urheberrecht: Hohe Hürden für Digitalisierung vergriffener Werke, <https://netzpolitik.org/2016/eugh-erhoeht-reformdruck-im-urheberrecht-hohe-huerden-fuer-digitalisierung-vergriffener-werke/>, 10.06.2017.

изричит изузетак у европском праву, што до сада није био случај. Осим тога француски декрет није у складу са европским правом, јер аутор мора доказати, да је он сам ималац ауторског права. Издавачке куће овиме не би имале никаква права учешћа у спровођењу ауторског права.²⁰

Ова пресуда би могла да утиче на Директиву о дозвољеним формама коришћења ауторских дела, чији се аутори или не могу пронаћи или нису познати (*ауторска дела сирочади*).²¹ Ова директива предвиђа такође да друштва за заштиту ауторских права могу управљати тзв. "ауторским делима сирочади". *Предјосљавка је да су ове књије издаије пре 1966. године* и да се налазе у архивама јавних библиотека, образованих установа, музеја или архива. У Француској тренутно важе за ауторска дела сирочади, дела која су објављена пре јануара 2001. године и која нису више доступна у комерцијалној употреби.

На нивоу ЕУ поред наведене директиве, Европска комисија је у предлогу Директиве о ауторским правима предвидела обавезни менаџмент лиценци за ауторска дела сирочади, која ову судску одлуку чини делимично неупотребљивом.²²

3. ДИГИТАЛНА И ШТАМПАНА КОПИЈА КЊИГА ИЗЈЕДНАЧЕНЕ СУ ПРИ ПОЗАЈМЉИВАЊУ

Европски суд (судска пресуда бр. C-174/15) је одлучио да је *изједначено позајмљивање дигиталних и штампаних копија књија од стране јавних установа*.²³

На нивоу ЕУ је позајмљивање од стране јавних установа комерцијалних књија регулисано Директивом 2006/115/EУ.²⁴ Државама чланицама је допуштено да својим националним законодавствима регулишу изузетке за јавне библиотеке.

Холандија је тако у сопственом законодавству регулисала, да јавне библиотеке могу да изнајмљују књиге уколико аутори добију одговарајућу надокнаду. За електронске књиге је додатно неопходно закључити уговоре

20 Andreas Wilkens, EuGH schränkt Digitalisierung vergriffener Werke ein, <https://www.heise.de/newsticker/meldung/EuGH-schraenkt-Digitalisierung-vergriffener-Werke-ein-3486325.html>, 3.06.2017.

21 Директива 2012/28/EУ европског парламента и већа 25. октобра 2012. о одређеним дозвољеним коришћењима дела сирочади, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/ALL/?uri=CELEX%3A32012L0028>, 3.06.2017.

22 Члан 7. Предлог Директиве европског парламента и већа о ауторским правима на јединственом дигиталном тржишту, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/?uri=CELEX:52016PC0593>, 3.06.2017.

23 Case-law of the Court of Justice, <http://curia.europa.eu/juris/documents.jsf?num=C-174/15>, 10.06.2017.

24 Директива 2006/115/EЗ европског парламента и већа од 12. децембра 2006. о праву изнајмљивања и праву позајмљивања и о одређеним ауторским правима и сродним правима у подручју интелектуалног власништва, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/?uri=CELEX%3A32006L0115>, 10.06.2017.

о лиценци са ауторима. Око овог питања су се спорили холандско Удружење јавних библиотека и Друштво за заштиту ауторских права. По схватању Удружења библиотека позајмица и електронских књига би требало да буде дозвољена без закључења додатних уговора о лиценцама.²⁵

У конкретном случају споран је био модел „One-copy-one-user“. По овом моделу читалац који у јавној библиотеци позајми електронску књигу, може преузети дигиталну копију и ову копију користити за време трајања позајмице. Присвој осталих читалаца за време ове позајмице не би био могућ. Европски суд је требало да просуди, да ли је модел „One-copy-one-user“ у сагласности са Директивом 2006/115/EУ. Овај модел су судије потврдиле као важећи и у складу са европским правом. Осим тога не постоји разлог да се дигиталне и штампане књиге при позајмљивању различито третирају и да се захтева потписивање додатних уговора о лиценци са ауторима. Стога је примена „One-copy-one-user“ модела упоредива располагању са дигиталним копијама књига и позајмљивању штампаних књига, тако да у оба случаја постоји позајмица у смислу члана 6 став 1 Директиве. Притом су судије истакле значај позајмљивања електронских књига од стране јавних установа као и културно-политичку сврху.²⁶

4. ДОЗВОЉЕНОСТ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ КЊИГА У ЕЛЕКТРОНСКИМ ЧИТАОНИЦАМА И ЊИХОВО УМНОЖАВАЊЕ

Врховни суд Немачке (судска пресуда бр. I ZR 69/11) је одлучио под којим условима се књиге могу учинити доступним без сагласности аутора у електронским читалницама.

Тужилац је била једна издавачка кућа, а тужени Технички универзитет Дармштат. Претходно на захтев тужиоца да се њихови уџбеници као електронске књиге израде и користе Универзитет није пристао. Након тога је Универзитет дигитализовао спорну књигу и омогућио њен приступ у електронским читалницама. Поред тога су читаоци могли књигу да одштапају или да пресниме на USB. Тужба је поднета за нечињење.²⁷

Врховни суд Немачке је тужбу у потпуности одбацио. Према члану 526 Закона о ауторским правима је дозвољено објављена ауторска дела из збирке јавних библиотека објавити искључиво у историјама њих установа или електронским читалницама у сврху истраживања и студирања,

25 Prof. Dr. André Niedostadek, EuGH zum Verleih von E-Books Digital oder analog? Egal, <http://www.lto.de/recht/hintergruende/h/eugh-urteil-c17415-e-book-print-buch-verleih-kein-unterschied/>, 7.06.2017.

26 Steffen Koch, EuGH: Gleichstellung digitaler und gedruckter Buchkopien beim Verleih, <https://www.koch-rechtsanwalt.de/eugh-gleichstellung-digitaler-und-gedruckter-buchkopien-beim-verleih/>, 7.06.2017.

27 Linda Kulczynski, BGH – Zur Zulässigkeit elektronischer Leseplätze in Bibliotheken, Bundesanzeiger Verlag, <https://www.bundesanzeiger-verlag.de/betrifft-unternehmen/newssingle/artikel/bgh-zur-zulaessigkeit-elektronischer-leseplaetze-in-bibliotheken-15164.html>, 8.06.2017.

уколико то није у супротности са уговорним одредбама. То што је тужи-лац Универзитету понудио уговор о лиценци, који би тужиоца овластио да објављене књиге у дигиталној форми буду доступне у библиотеци са местима у електронским читаоницама, не спречава Универзитет да књиге сходно члану 52б Закона о ауторским правима и без сагласности тужиоца користи на овај начин. Под уговорним одредбама, који би сходно Закону могли да буду у супротности са коришћењем на овакав начин треба разумети искључиво одредбе у постојећим уговорима а не понуде за закључење уговора. Универзитет је овлашћен да објављене књиге тужиоца *дигитализује, ако је то неопходно, да би ове књиге биле доступне у електронским читаоницама*. Сам члан 52б не предвиђа ову могућност, али је она предвиђена чланом 52а став 3. Овим чланом је дозвољен приступ ауторским делима у *настави и изражавању, али и ако је то неопходно умножавање ауторског дела*. Примена овог члана је пожељна, пошто би *право на умножавање ауторског дела* изгубило своју практичну делатност, ако библиотеке не би поседовале право на дигитализацију ауторских дела.²⁸

Поред тога Универзитет није повредио ауторско право тиме што је читаоцима омогућио да књигу одштапају или пресниме на USB у електронским читаоницама. Универзитету је ово право омогућено сходно члану 52б Закона о ауторским правима. Одредбе овог члана не треба ограничено тумачити, тако да су ауторска дела у електронским читаоницама само тамо доступна и да се тамо могу прочитати и да се притом не смеју одштапати или преснимити. *Штампање и снимање ауторских дела из електронских читаоница* је дозвољено у *сопствене и приватне сврхе* сходно члану 53 Закона о ауторским правима.

5. ЕУРОПЕАНА, ОНЛАЈН ПОРТАЛ СА ЕВРОПСКИМ КУЛТУРНИМ НАСЛЕЂЕМ

Године 2008. направљен је онлајн портал Европеана, којим је омогућен приступ делима европске културне баштине. На почетку било је око 2 милиона дела, да би се до 2017. године тај број попео на више од 55 милиона дела културне баштине. Сви интернет корисници могу слободно приступити милионима дигиталних текстова, слика, тонских и филмских записа културних институција (музеја, библиотека и архива) чланица ЕУ на веб страници www.europeana.eu. Тренутно је на порталу заступљено преко 2500 културних организација из целе Европе, који су својим збиркама допринели развоју ове идеје.

Пројектом Европеана руководи Фондација Европеана. У оквиру Фондације су заступљени најважнији европски савези библиотека, архива, музеја и културних установа. Фондација се састоји од 50 запослених и њено седиште је у Хагу у Холандији.

28 Dr. André Niedostadek, Elektronische Leseplätze, Die Bibliothek als Gratis-eBook-Handlung, <http://www.lto.de/recht/hintergruende/h/bgh-urteil-izr6911-elektronische-leseplaetze-urheberrecht-lizenzen-bibliotheken/>, 8.06.2017.

Асоцијација мрежа Еуропеана се састоји од хиљаде људи, који су у културним организацијама активни. Представници Асоцијације су заступљени у раду Фондације Еуропеана.

Мреже Партнера састоје се од преко 3300 институција и сакупљача података, који на портал Еуропеана интегришу и објављују своје садржаје.²⁹

За оперативни сервис портала Еуропеана је надлежна Народна библиотека Холандије. Еуропеана се у основи финансира од стране „Connecting Europe Facility“, али се портал финансира и средствима из европског програма истраживања „Хоризонт 2020“ као и од добровољних прилога држава чланица ЕУ.³⁰

Оквир лиценцирања састоји се из 4 елемента.

1. Уговор о размени података³¹

Овај уговор представља уговорну везу између Еуропеана и понудноца садржаја. Уговор је базиран на два принципа. Сви метаподаци који се преносе у Еуропеану, биће јавно доступни подаци под условима из лиценце *Creative Commons Zero Public Domain Dedication* (CC0). Сваки дигитални објекат, који је доступан на Еуропеана мора да садржи јавну изјаву о стању ауторских права.

2. Лиценца *Creative Commons Zero Universal Public Domain Dedication* (CC0)³²

3. Услови Еуропеана за коришћење садржаја крајњих корисника³³

4. Еуропеана Модел података (формат података адекватан за коришћење).³⁴

29 Introducing the people and networks behind Europeana, <http://pro.europeana.eu/about-us/who-we-are>, 11.06.2017.

30 Martin Ure, Bundeskanzleramt Abteilung II/6 – Auszeichnungsangelegenheiten, Sonderprojekte, Veranstaltungsmanagement, Digitalisierung, Europeana und die Digitalisierung des kulturellen Erbes, <http://www.kunstkultur.bka.gv.at/site/8062/default.aspx>, 11.06.2017.

31 Уговор о размени података могуће је преузети са веб странице. The Data Exchange Agreement, <http://pro.europeana.eu/the-data-exchange-agreement/>, 11.06.2017.

32 Tekst licence CCO dostupan je na jezicima EU. <https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/deed.en>, 9.06.2017.

33 Услови Еуропеане за коришћење садржаја крајњих корисника, Terms for User Contributions, <http://www.europeana.eu/portal/de/rights/contributions.html>, 9.06.2017.

34 Europeana Data Model (EDM), <http://pro.europeana.eu/share-your-data/technical-requirements/edm-documentation>, 9.06.2017.

6. ХОЛАНДСКИ ИНСТИТУТ ЗА ЗВУК И СЛИКУ (NEDERLANDS INSTITUUT VOOR BEELD EN GELUID)

Холандски институт за звук и слику (Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid) представља добар пример праксе дигитализације културне баштине. Овај институт прикупио је преко 70 % холандског аудио-визуелног културног наслеђа од 1898. год. до данас.

Колекција садржи више од милион сати телевизијског, радијског, музичког и филмског програма. Свакодневно се сви програми јавних телевизија емитују у дигиталном облику. Такође и појединци и институције поверавају Институту за звук и слику њихове колекције. Ове колекције се користе за даљи развој производа и сервиса, изложбе, iPhone апликације, веб сајтове.

Процес дигитализације овај институт види као начин очувања културног наслеђа, па је пројектом под називом „слике за будућност“ 2007. године почео процес дигитализације са циљем чувања и дигитализације аудио-визуелних материјала у великој размери. По завршетку пројекта дигитализовано је и омогућен је приступ јавности 91.183 сата видео материјала, 22.086 сати филма, 98,734 сата аудио материјала и преко 2,5 милиона слика.

Колекција садржи комплетне радио и телевизијске архиве холандских јавних емитера, филмова водећих холандских документарних филмова, филмских новости, националних музичких садржаја, разних аудиовизуелних колекција, реклама, радио и видео материјала културних и друштвених организација, научних института и свих врста образовних институција. Ту су и збирке слика и чланака из историје Холандије. Посетиоци музеја могу видети виртуелне водиче и холандски свет радија и телевизије од 1800. године.

Изузетно је важан менаџмент концепта дигитализације, пошто овај институт сарађује и са другим институтима. Нпр. Народни архив користи речник који је развијен у Институту за звук и слику, а Краљевска библиотека користи речник за чување који је развио Институт за звук и слику за прављење резервних копија (back up) целокупних дигиталних колекција.³⁵

Институт за звук и слику је задужбина, којом управља надзорни одбор од 7 чланова.³⁶ Холандски министар образовања, културе и науке именује председавајућег надзорног одбора. Холандска радиодифузна организација (De Nederlandse Publieke Omroep или NPO) именује три члана. Поред тога надзорни одбор именује још три члана из области културне баштине, креативне индустрије и научног истраживања.³⁷

Институт је активан члан међународних организација, попут Европске радиодифузне уније (European Broadcasting Union или EBU), Међуна-

35 Холандски Институт за звук и слику, <http://www.beeldengeluid.nl/en>, 11.06.2017.

36 Strategy for 2016–2020, Netherlands Institute for Sound and Vision, <https://indd.adobe.com/view/a3172d8c-6928-44ff-ab71-68fa31402a66>, стр. 6.

37 Организација, Холандски Институт за звук и слику, <http://www.beeldengeluid.nl/organisatie>, 11.06.2017.

родне федерације ТВ архива (FIAT / IFTA) и Focal. На тај начин Институт обезбеђује кроз пројекте неопходна финансијска средства укључујући: сарадњу на развоју стандарда метаподатака, стварање универзално доступних дигиталних библиотека, развој претраживања и проналажења питања и решења за дугорочно очување аудио-визуелних садржаја.³⁸

У погледу ауторских права Институт настоји да ауторска права морају увек бити обрисана пре употребе садржаја. Ауторска права никада нису укључена када се материјал дистрибуира корисницима. Дигитални материјал се објављује и доступан је публици сходно уговору о лиценци. Услови коришћења и даљег коришћења ауторских дела у образовне и културне сврхе су укључени у тзв. „*колективним лиценцама*“. Ове лиценце се закључују између Института за звук и слику, јавних радио-дифузних организација, организација за колективни менаџмент (управљање) и удружења независних телевизијских и музичких продуцента у Холандији. Пошто је циљ Института да прикупи и учини доступним што већи број садржаја за поновно коришћење будућим генерацијама, Институт игра административну улогу у лиценцирању. Као координатор између корисника са једне стране и имаоца ауторских права са друге стране, где се све трансакције прикупљају.³⁹

7. БРИТАНСКИ ФИЛМСКИ ИНСТИТУТ (BRITISH FILM INSTITUTE ИЛИ BFI)

Британски филмски институт представља такође пример добре праксе у дигитализацији културне баштине. Институт има план подршке којим је до краја 2017. године треба дигитализовати 10.000 филмова. Пет хиљада филмова би требало да буде дигитализовано из колекције Института, док би преосталих 5000 филмова требало да буде од стране значајних колекционара и аутора.⁴⁰ Дугорочни циљ овог института је да се целокупно филмско наслеђе Велике Британије учини доступним у дигиталној форми. Поред овога Британски филмски институт је дигитализовао милионе филмских критика и новинских чланака релевантних за филмске садржаје. Сви ови садржаји су доступни јавности. Приоритет је на дигитализацији филмова о британској култури.⁴¹

Британски филмски институт је развио платформу BFI Player, где је могуће гледати филмове онлајн без претплате. Гледање филмова је тренутно доступно само за британске кориснике. Филмски жанрови су од класичних

38 Лиценцирање, Холандски Институт за звук и слику, <http://www.beeldengeluid.nl/en/dossier/5144/sales>, 11.06.2017.

39 Collection Policy Sound and Vision, Collectiebeleid Beeld en Geluid, Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid (Hilversum, January 2013), стр. 42.

40 Unlocking Film Heritage Digitisation Fund FAQ, British Film Institute, <http://www.bfi.org.uk/supporting-uk-film/funding-organisations/unlocking-film-heritage-digitisation-fund/faq>, 10.06.2017.

41 Film Forever, Supporting UK Film, BFI Plan 2012–2017, October 2012, стр. 27, <http://www.bfi.org.uk/sites/bfi.org.uk/files/downloads/bfi-film-forever-2012-17.pdf>, 15.05.2017.

до модерних. Могуће је погледати филмове који су бирани на филмским фестивалима, филмове о култури и др.⁴² Да би заштитили садржај од нелегалног копирања и умножавања Институт користи индустријски стандард *дигитално-правног менаџмента и географско блокирање садржаја*.⁴³

8. ЗАКЉУЧАК

Дигитализација културне баштине се налази пред великим правним изазовима. Случајеви из европске и немачке судске праксе показали су динамику развоја и проблематику са којом се суочава масовна дигитализација културне баштине. Може се рећи да правни законодавни оквир дигитализације културне баштине још увек не постоји на нивоу ЕУ па су стога судске пресуде узете по сличности. Питања као што су привремено или трајно позајмљивање културног наслеђа у дигиталном облику, дигитализација књига и њихов приступ у електронским читаоницама и њихово даље коришћење у сврху заштите културне баштине могу се по сличности уредити у законодавном оквиру.

У будућности дигитализација културне баштине на нивоу ЕУ биће регулисана Директивом. То у правном смислу значи да ће постојати нејединачен ниво правних стандарда по овом питању, пошто ће свака држава чланица имати свој закон у овој области. Предлог Директиве ЕУ о ауторским правима тако оставља многа правна и практична питања државама чланицама ЕУ да саме уреде у сопственим законодавним оквирима. Ово се пре свега односи на циљ очувања културног наслеђа у дигиталном формату. У погледу циља јавне доступности дигиталних садржаја и могућности даљег коришћења будућих генерација потребно је пре свега направити адекватан менаџмент лиценци и управљања културном баштином у дигиталном облику.

Примери наведене судске праксе показују да се правна проблематика везана за заштиту ауторских права може уредити адекватним законским решењима у сврху заштите културне баштине. *Заштити ауторској права, која траје до 70 година након смрти аутора, може се изузети од примене у сврху дигитализације културне баштине*. Тиме би постојала могућност да се сва будућа ауторска дела која су проглашена као заштитно добро у смислу заштите културне баштине као и већ проглашена дела из прошлости дигитализују.

Адекватном изменом Закона о ауторским правима требало би предвидети да се сва ауторска дела могу *дигитализовати по пријему* у библиотекама, архивима, музејима *у сврху заштите културне баштине*, уколико постоји оправдан друштвени интерес у заштити и очувању дела културне баштине у дигиталној форми. Држава би дакле била овлашћена да дела

42 BFI Player, British Film Institute, <http://player.bfi.org.uk/>, 10.06.2017.

43 BFI 2022 – SUPPORTING UK FILM, Unlocking Film Heritage Film Digitisation Fund: Significant Collections Guidelines-February 2017, str. 16.

културне баштине дигитализује, ако је то неопходно, да би она била доступна даљим генерацијама. Претходно је потребно направити адекватан правни менаџмент и у законодавном оквиру предвидети појам дигитализације културне баштине, која ауторска дела треба уопште дигитализовати и које институције то треба да воде.

Јавно коришћење дела дигитализованих ауторских дела би требало избалансирати сходно томе, да ли се аутор сагласио или није и да ли постоје посебни споразуми о лиценци. У сваком случају ауторско дело које је евидентирано као културно добро би требало да у адекватном и пропорционалном временском року постане слободно и јавно доступно као јавно добро. Уколико се ради о добру од изузетног значаја могуће је предвидети краће рокове, евентуалну новчану накнаду ауторима и сл.

Из пресуде Европског суда може се увидети потреба за управљањем делима културне баштине, чији аутори нису доступни или се не могу пронаћи тзв. „ауторским делима сирочади“ од Друштва за заштиту ауторских права. По холандском моделу могуће је у овом случају предвидети управљање од стране друге јавне установе попут Народне библиотеке или неке задужбине у јавном интересу.

Случај из немачке судске праксе показао је, у коју сврху би се ауторска дела могла дигитализовати без сагласности аутора. Тако би умножавање ауторских дела кроз процес дигитализације у сврху заштите културне баштине требало да буде дозвољено за објављена ауторска дела из збирке јавних библиотека. *Јавна доступност ауторских дела* би требала да буде ограничена искључиво у категоријама њих установа или електронским читалонама у научно-истраживачке сврхе, али и ако је то неопходно у циљу заштите културне баштине.

Модел „One-copy-one-user“ могао би се применити код привременог позајмљивања културног наслеђа у дигиталном облику. На тај начин би овај дигитални садржај био доступан само одговарајућој институцији и за време трајања дигиталне позајмице.

Примери из праксе су показали да уз адекватан менаџмент, добру сарадњу између јавних институција дигитални садржаји културне баштине могу бити доступни и широј публици. На примеру Европеана показано је да је за то пре свега потребно предвидети адекватне правне и техничко-организационе препоруке за реализацију великих пројеката у заштити културне баштине. Тако би требало предвидети уговор о размени података, лиценцирање у јавном домену, услове за коришћење садржаја крајњих корисника и техничке формате адекватне за коришћење.

Управљање „колективним лиценцама“ по холандском моделу у пракси би требало да доведе до једне врсте „експропријације својинских права аутора“ у циљу доступности дигиталних садржаја културне баштине широј публици. Институција која би управљала колективним доделама лиценци би требало да буде у власништву државе и под директним надзором Министарства културе и информисања. Ова институција би требало да буде

координатор између корисника са једне стране и имаоца ауторских права са друге стране, где се све трансакције обављају.

Активно чланство у међународним организацијама, попут Европске радиодифузне уније (European Broadcasting Union или EBU), Међународне федерације ТВ архива (FIAT / IFTA) и Focal, могу омогућити приступ неопходним финансијским средствима за реализацију пројеката везаних за дигитализацију културне баштине. Финансирање је могуће обезбедити и из средстава европског програма истраживања „Хоризонт 2020“.

Напоследку држава треба да подржи дигитализацију културне баштине у циљу очувања историјског, културолошког идентитета једног народа. Једно је сигурно да ако не будемо имали своје памћење и не будемо заштитили културну баштину, као услов идентитета, онда ће нам други креирати памћење и на тај начин управљати нама, не само према прошлости, већ и према будућности.

Andrej Diligenski, MSc

External Associate, Institute of Comparative Law, Belgrade

COURT CASES RELATED TO THE DIGITISATION OF CULTURAL HERITAGE AND ITS AVAILABILITY IN CYBERSPACE

Summary

Digitisation of cultural heritage is faced with conflicting objectives such as preservation of cultural heritage in digital format and on the other hand the public availability of digital content and the possibility of further use for future generations. In achieving the goal of public access and further use of digital content of cultural heritage occurs an obstacle in the copyright protection. A large number of copyright works, either is no longer available respectively authors can not be found or the copyright work can not be used publicly without the author's consent. Courts interpreting the provisions of law directly affect the further digitisation of cultural heritage. The case law shows a lack of an appropriate legal basis for the mass digitisation of copyright works created in the 20th century and further use of cultural heritage. Good practice examples have shown that the digitisation of cultural heritage is possible and socially justified with an adequate management and good mutual cooperation of public institutions.

Keywords: digitisation of cultural heritage; copyright in the digital world; European case law; German case law; copyright works “orphans”; licensing agreements; model “One-copy-one-user”; digitisation of books and electronic reading room; examples of good practice in the digitisation of cultural heritage

Др Јелена Косић*

Милош Станић, мастер**

НАДЛЕЖНОСТИ У ПОСТУПКУ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА – УПОРЕДНОПРАВНА ИСКУСТВА

Апстракт

Посебан процес дигитализације културног наслеђа представља дуорочан пројекат за који је на националном нивоу неопходно успоставити адекватне финансијске и административне капацитете. Када су у питању административни капацитети мисли се пре свега на надлежности државних институција. Осим министарства надлежних за област културе, у том процесу је неопходно и учешће других националних институција. Како се ради о динамичном процесу, неопходна је континуирана сарадња не само институција на националном нивоу, већ и њихова сарадња са институцијама на међународном нивоу. Конкретно, у раду ће бити анализирани одредбе прописа којима су уређене надлежности различитих тела у процесу дигитализације у следећим земљама: Словенији, Хрватској, Македонији, Румунији, Бујарској и Црној Гори. Разлог због кога смо одабрали наведене земље олега се у томе што су Словенија и Хрватска прве од некадашњих Република чланица Социјалистичке Федеративне Републике Југославије приступиле Европској унији. Прописи Румуније и Бујарске су предмет анализе јер се ради о суседним земљама које су такође чланице наведене заједнице. Разлог за анализу прописа Републике Македоније и Црне Горе олега се у томе што су наведене земље као и Република Србија у процесу приступања Европској заједници. На основу упоредне анализе прописа поменутих земаља могуће је дати евентуалне предлоге за унапређење националног законодавства, а којим је уређена надлежности државних органа у процесу дигитализације културног наслеђа.

Кључне речи: надлежност, државни органи, дигитализација, културно наслеђе, сарадња

1. УВОД

Од великог значаја за развој сваке земље јесте упознавање њеног стањива са властитим културним наслеђем. Како се на глобалном нивоу тежи све већем успостављању сарадње у свим областима, од значаја за

* Научни сарадник, Институт за упоредно право, Београд, e-mail: suputjelena@yahoo.com.

** Истраживач сарадник, Институт за упоредно право, Београд, e-mail: stanicmisa@gmail.com.

развој сваке земље јесте и представљање властитог културног наслеђа на светском нивоу. Један од начина за реализацију наведеног јесте његова дигитализација, а која захтева постојање адекватних финансијских и институционалних капацитета. Наведени капацитети морају да имају законски основ, односно неопходно је да се одреди надлежност у оквиру овог процеса. То је и тема овог рада. Но, пре него што пређемо на анализу надлежности у овој материји, неопходно је прво да се одреди, шта је дигитализација, а затим и да се види шта је њена сврха.

Према Мериам – Вебстеровом речнику прва позната употреба речи дигитализовати датира још из 1953. године. Данас та реч значи „претварање аналогних информација у било ком облику (текст, фотографије, глас, итд.) у дигитални облик и то са електронским уређајима (скенери, камере, итд.), на тај начин да се информације могу обрадити, чувати и пренети преко дигиталне опреме и мрежа.¹ Укратко, дигитализација се односи на поступак превођења аналогног садржаја у дигиталну верзију. То значи да се различите садржајне форме информација (слика, текст, звук) претварају уз помоћ дигиталне опреме и рачунарске периферије у бинарни код, односно дигиталне податке.² Дигитализација културне и научне баштине је „процес претварања физичких књига, периодике, научних радова у дигиталне или електронске слике путем скенирања“.³

Процес дигитализације се развио захваљујући снажном и динамичном развоју модерне технологије и науке у другој половини 20. века и почетком 21. века, а пре свега изузетно ефикасном и непрестаном развоју рачунарства и информатике. Он је одређен као битан вид заштите културне грађе. Дигитализација културне грађе, а нарочито писане, прихваћена је као најбољи и најефикаснији процес заштите културне баштине на светском, регионалном и националном нивоу. Поред заштите изворне грађе једна од великих предности дигитализације је повећање доступности грађе у дигиталном облику на добробит како културне тако и свеопште јавности. Поступком дигитализације се значајно повећава даље умрежавање, те повећање и поједностављење услуге корисницима.⁴ Овај процес доприноси чувању културне баштине од заборава и омогућава да се она учини доступном генерацијама које долазе.⁵

1 K. Sotirova et al., Digitisation of Cultural Heritage-Standards, Institutions, Initiatives, <http://www.math.bas.bg/infres/book-ADCH/ADCH-ch1.pdf>, 26; BusinessDictionary, <http://www.businessdictionary.com/definition/digitisation.html>, 15.07.2017.

2 Д. Клинич, Дигитализација у служби очувања и промовирања културне баштине, <http://povijest.net/digitalizacija-u-sluzbi-ocuvanja-i-promoviranja-kulturne-bastine/>, 15.07.2017.

3 О. Настић, „Појам и значај дигитализације културне и научне баштине“, *Дигитализација културне и научне баштине, универзитетски репозиторијум и учење на даљину*, тематски зборник у 4 књиге, књига 1, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Вичита Универзитет Емпориа, Народна библиотека Србије, Београд 2012, 111.

4 *Ibid.*

5 A. Marinković et al., „European policy on digitisation of cultural heritage from 2005. onwards“, *Law and Politics*, Vol. 14, 1/2016, <http://casopisi.junis.ni.ac.rs/index.php/FULawPol/article/view/1746/1175>, 97.

На светском нивоу се дигитализацији културног наслеђа поклања велика пажња, а основ су тзв. смернице за уређивање наведене области садржане у UNESCO конвенцији, као и конвенције и директиве Европске уније. За нашу земљу, а имајући у виду настојања да Република Србија постане члан Европске уније, нарочито су важна настојања у њеном оквиру. Генерално гледано, можемо да кажемо да се у оквиру Европске уније значајна пажња посвећује процесу дигитализације,⁶ у циљу што ефикаснијег стварања модерног информационог друштва, друштва знања и прогреса заснованог на савременим технологијама.⁷ Основа за координацију дигитализације политика и програма у Европској унији су тзв. принципи из Лунда⁸ и то са примарним нагласком на одређењу и успостави механизма координације политика и програма дигитализације на нивоу културних садржаја и понуда. Поред тога, ваљало би да се поред Лундског акционог плана, помене и Пармска повеља, која се примењује у оквиру акционог плана из Лунда.⁹ Све наведено довело је до усвајања, од стране Европског парламента и Савета Европе, Програма eContentplus у марту 2005. године, чији је циљ повећање доступности и искористивости дигиталних садржаја широм Европе. Финални продукт целокупног ангажмана на дигитализацији културног наслеђа Европе остварен је и видљив у оквиру пројекта Еуропеана¹⁰ те истоименог портала путем којег је свечано у новембру 2008. светској јавности представљено фасцинантно културно благо Европе у дигиталној форми.¹¹

Сумарно посматрано, дигитализација културне баштине има два основна корисна својства. Прво, она представља вид заштите културне баштине, њено ефикасно чување за генерације које долазе. Друго, она је и један од начина представљања културне баштине неког подручја, кроз сталну доступност њеног садржаја.¹² Имајући у виду друго корисно својство, можемо и да констатујемо да је сам процес дигитализације културне баштине пре свега од великог значаја за унапређење туризма једне земље, а самим тим и развој националне привреде. Путем дигитализације културне баштине могуће је стећи увид у културно благо на националном нивоу, а самим тим и пожелети да се посете дестинације на којима се налазе значајни споменици културе.

6 У периоду од 2005. до 2014. године усвојени су бројни акти који се односе на процес дигитализације културне баштине., *Ibid.*

7 Д. Клинич.

8 *Informacijska podpora varstvu kulturne dediščine v okviru novega Zakona o varstvu kulturne dediščine*, Urbanistični institut Republike Slovenije, Ljubljana 2005, 26.

9 D. Seiter-Sverko, „Nacionalni program digitalizacije arhivske, knjižnične i muzejske građe i projekt 'Hrvatska kulturna baština'“, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 55, 2/2012, 4, [https://www.hkdrustvo.hr/datoteke/1419/vbh/God.55\(2012\), 14.07.2017](https://www.hkdrustvo.hr/datoteke/1419/vbh/God.55(2012), 14.07.2017).

10 Еуропеана портал, <http://www.europeana.eu/portal/en>, 14.07.2017.

11 Д. Клинич.

12 О. Настић, 111.

2. ОЧУВАЊЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ И ОСТВАРИВАЊЕ ЉУДСКИХ ПРАВА

Културна права представљају посебну категорију људских права.¹³ Културни релативизам претпоставља да различита друштва поштују и уважавају разноврсне традиционалне вредности, зависно од културних модела којима припадају, па се стога и схватање људских права веома разликује због различитих културних перцепција.¹⁴ Међутим, не постоји само разлика око поштовања различитих културних вредности у различитим регионима света или политичким системима, већ и у оквиру једне државе.¹⁵

Међународним документима дефинисана су културна права. Тако према Међународном пакту о економским социјалним и културним правима, она обухватају: право на учешће у културном животу, право на уживање резултата научног напретка и право на заштиту моралних и материјалних интереса аутора научних и уметничких дела.¹⁶ Осим тога, веома важан аспект културних права јесте и право на заштиту културног идентитета мањинских група.¹⁷ Имајући у виду наведено, може се закључити да поступком дигитализације културног наслеђа, држава подстиче учешће појединаца у културном животу. На тај начин она помаже и очувању културног наслеђа, али и доприноси упознавању не само са властитом културом, већ омогућава и упознавање других са националним културним наслеђем. То може значајно да допринесе међусобном разумевању различитих култура. Стога, како би се подстакло приступ култури у „ери дигитализације“, држава настоји да омогући појединцима коришћење производа своје и сваке друге културе.¹⁸ Међутим, право на учешће у културном животу губи

13 В. Димитријевић *et al.*, *Међународно право људских права*, Београдски центар за људска права, Београд 2007, 324.

14 *Ibid.*, 325.

15 *Ibid.*

16 Члан 15. Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима, наведено према В. Димитријевић *et al.*, 326. Према наведеном члану, државе уговорнице су у обавези да признају свакоме право да учествује у културном животу, да ужива благодети научног напретка и његове примене, да се користи заштитом моралних и материјалних интереса који проистичу из било ког научног, књижевног или уметничког производа чији је он творац. Потписивањем Пакта, државе уговорнице су се и обавезале да признају благодети које треба да произађу из помагања и развоја међународних веза и сарадње у области науке и културе. Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима усвојен је 16. децембра 1966. године Од стране Социјалистичке Републике Југославије, он је ратификован 1971. године Законом о ратификацији Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима (Сл. лист СФРЈ“ (*Међународни ујовори*), бр. 7/1971)).

17 Члан 27. Међународног пакта о грађанским и политичким правима, наведено према В. Димитријевић *et al.*, 326. Према наведеном члану, у државама у којима постоје етничке, верске или језичке мањине, лица која припадају тим мањинама не могу да буду лишена права да имају у заједници са другим члановима своје групе, свој сопствени културни живот, да исповедају своју сопствену вероисповест и обављају верске дужности, или да употребљавају свој сопствени језик.

18 В. Димитријевић *et al.*, 330.

смисао ако култура стагнира или пропада. Због тога свака држава мора да подстакне очување и развој културе.¹⁹

Када су у питању културна права, треба имати у виду да не постоји усаглашена листа културних права, већ се на основу анализе међународних инструмената закључује шта све спада у појединачна права. Тако се осим наведених, под културним правима може сматрати и право на културно наслеђе. Наведено право подразумева уживање и заштиту од уништења и нелегалног присвајања културног наслеђа на националном и међународном нивоу. Право на културно наслеђе је признато Конвенцијом о заштити културних добара у случају оружаног сукоба из 1954. године. Међутим, она садржи одредбе којима је уређена заштита покретне и непокретне имовине од непроцењиве вредности и предвиђа обавезу њеног чувања за обе ратујуће стране.²⁰ Културно наслеђе се спомиње и у Конвенцији о заштити светске културне и природне баштине из 1972. године. Њом је дефинисана међународна заштита светске баштине као успостављање система међународне сарадње и помоћи у смислу очувања и идентификовања те баштине.²¹

Динамика поступка дигитализације културног наслеђа зависи од мера које се предузимају на националном нивоу. Како је пројекат дигитализације дуготрајан процес, неопходно је најпре стратегијом дефинисати како дугорочне приоритете, тако и капацитете за реализацију поступка. Затим, је потребно донети адекватне правне акте којима ће бити дефинисана надлежност институција у поступку дигитализације. Те мере представљају само основ за њено спровођење, док успешност поступка дигитализације, зависи пре свега од активности које ће институције континуирано спроводити у наредном периоду, путем сарадње како на националном, тако и на међународном нивоу.

3. СЛОВЕНИЈА

У Републици Словенији је усвојен Закон о заштити културне баштине,²² према чијим су решењима надлежности за заштиту културне баштине подељене. То је учињено, а имајући у виду поделу културне баштине коју чини законодавац на непокретну, покретну и нематеријалну културну баштину. Тако је Завод за заштиту културне баштине²³ Словеније надле-

19 В. Димитријевић, М. Пауновић у сарадњи с В. Ђерићем, *Људска права*, Београдски центар за људска права, Досије, Београд 1997, 387.

20 М. Пауновић, Б. Кривокапић, И. Крстић, *Основи међународних људских права*, Мегатренд универзитет, Београд 2007, 282.

21 *Ibid.*

22 *Zakon o zaštiti kulturne baštine (Zakon o varstvu kulturne dediščine)*, *Uradni list RS*, br. 16/08, 123/08, 8/11, 90/12, 111/13, 32/16, <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4144>, 18.07.2017.

23 Сајт Завода за заштиту културне баштине Словеније (*Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije*), <http://www.zvkds.si/sl>, 28.06.2017.

жан за заштиту непокретне културне баштине, док су за заштиту покретне културне баштине надлежни овлашћени државни музеји, народна и универзитетска библиотека. За заштиту нематеријалне културне баштине надлежни су координатор заштите нематеријалне културне баштине, као и државни и овлашћени музеји, односно заводи.²⁴

Улога Министарства културе огледа се у томе што министар одређује заједничке стандарде и циљеве у поступку чињења доступним јавности дигиталног материјала који се тиче културног наслеђа.²⁵ Поред тога, регистар културне баштине води надлежно министарство, док су наведене надлежне установе, а укључујући библиотеке и архиве, дужни да воде податке о културној баштини у облику и на начин који дозвољава јавно приказивање дигиталног материјала,²⁶ те да достављају Министарству податке битне за вођење регистра. Министар за културу је на основу члана 67. и 72. Закона, донео Правилник о регистру културне баштине, којим се прецизније одређују услови и поступци вођења регистра, односно и сам поступак дигитализације културне баштине.²⁷ На основу Правилника се успоставља средишњи портал културне баштине Словеније који води надлежно министарство. Оно је надлежно за прикупљање свих података, који се објављују на средишњем порталу. Тај портал је повезан са одговарајућим регистрима других земаља.²⁸ Ова решења се конкретизују чланом 13. Правилника којим се иначе регулише јединствен приказ јавне дигиталне грађе културне баштине. Техничка правила о вођењу дигиталног регистра културне баштине заједно доносе Министарство, Народна универзитетска библиотека, Архив Републике Словеније, те их објављују на порталу регистра.²⁹

4. ЦРНА ГОРА

У Црној Гори, према Закону о заштити културних добара културно добро је свако непокретно, покретно и нематеријално добро за које је, у складу са законом, утврђено да је од трајног историјског, уметничког, научног, археолошког, архитектонског, антрополошког, техничког или другог друштвеног значаја.³⁰ Циљеви заштите културних добара су, између осталог, очување и унапређење културних добара, те њихово преношење

24 Чл. 3, 98. Закона о заштити културне баштине (Zakon o varstvu kulturne dediščine).

25 *Ibid.*, чл. 72.

26 *Ibid.*, чл. 70.

27 Правилник о регистру културне баштине (Pravilnik o registru kulturne dediščine), *Uradni list RS*, br. 66/09. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PRAV9583>, 18.06.2017.

28 *Ibid.*, чл. 11.

29 *Ibid.*, чл. 15.

30 Чл. 2. Закона о заштити културних добара, *Сл. лист Црне Горе*, бр. 49/10 од 13.08.2010, 40/11 од 08.08.2011.

будућим генерацијама у аутентичном облику, уз обезбеђивање услова за опстанак културних добара и за очување њиховог интегритета.³¹

Управне и са њима повезане стручне послове на заштити културних добара врши орган управе надлежан за заштиту културних добара, док стручне послове на заштити културних добара, који нису у надлежности управе, могу да врше правна и физичка лица која испуњавају услове за обављање конзерваторске, музејске, библиотечке, архивске и биоскопске делатности, у складу са Законом.³² У складу са тим, у Црној Гори је формирана Управа за заштиту културних добара.³³ За праћење стања културних добара и активности на њиховој заштити Управа успоставља и води информациони систем културних добара, којим се обезбеђује база релевантних података о културним добрима, централно информационо повезивање јавних установа за заштиту културних добара и других правних и физичких лица овлашћених за вршење послова заштите на одређеним врстама културних добара, информационо повезивање са надлежним органима државне управе и локалне управе и одговарајућим органима других држава и међународних организација, јавна доступност свеобухватним и тачним информацијама о културним добрима и њиховој заштити. Документовање културних добара врши се изразом докумената у аналогној и електронској форми и успостављањем и вођењем информационог система.³⁴

У оквиру Управе постоји и Сектор за успостављање заштите културних добара који врши послове који се односе на, између осталих, документовање и евидентирање културних добара, успостављање трајне заштите културних добара, формирање досијеа културних добара, успостављање и вођење Регистра културних добара, у аналогној и електронској форми, те успостављање и вођење информационог система културних добара и његово повезивање са другим одговарајућим информационим системима.³⁵

Слично као и у Словенији, Министарство културе је донело Правилник о регистру културних добара.³⁶ Сходно Правилнику, регистар је јавна евиденција коју води орган управе надлежан за заштиту културних добара, односно Управа, тј. Сектор за успостављање заштите културних добара и то у електронској и аналогној форми. Унос података обухвата уношење податка у аналогном и дигиталном облику, а електронски запис је збирка података о културном добру у дигиталном облику.³⁷

31 *Ibid.*, чл. 4.

32 *Ibid.*, чл. 8.

33 Сајт Управе за заштиту културних добара, <http://www.uzkd.mku.gov.me/naslovna>, 14.07.2017.

34 Чл. 70, 71, 72. Закона о заштити културних добара.

35 Сајт Управе за заштиту културних добара, http://www.uzkd.mku.gov.me/organizacija/Sektor_za_uspostavljanje_zastite_kulturnih_dobara, 15.07.2017.

36 Правилник о регистру културних добара, *Сл. лист Црне Горе*, бр. 19/11.

37 *Ibid.*, чл. 2. и 4.

5. МАКЕДОНИЈА

У Републици Македонији усвојен је Закон о заштити културног наслеђа.³⁸ Законом је предвиђено да је основни циљ заштите стварање што повољнијих услова за опстанак културног наслеђа, те задржавање интегритета свих података које оно носи у себи, са крајњим циљем да се пренесе будућим генерацијама.³⁹ Управне и одређене стручне радове на заштити културног наслеђа врше Министарство културе и Управа за заштиту културног наслеђа, као орган у саставу Министарства културе, док заштиту архивске грађе врши Државни архив Републике Македоније.⁴⁰

У оквиру Управе за заштиту културног наслеђа постоји Сектор за регистрацију, катастар, дигитализацију културног наслеђа и ИТ, док у оквиру сектора постоји Одељење за дигитализацију културног наслеђа и информатичких технологија.⁴¹ Важно је и да се напомене да је у Македонији 2008. године⁴² формиран Регионални центар за дигитализацију културног наслеђа, а у оквиру Управе за заштиту културног наслеђа. Преко Регионалног центра настоји се да се дигитализује читав корпус података о македонском културном наслеђу, те да се архивирају и систематизују сва документа о културним добрима.⁴³

Иначе, од 2008. па до 2016. године дигитализовано је 340.358 различитих докумената који се односе на македонско културно наслеђе у оквиру неколико установа.⁴⁴ У Македонији је створен и Национални информатички систем за културно наслеђе. Портал Националног информатичког система за културно наслеђе омогућава преглед културног наслеђа Републике Македоније, са циљем приказивања података о културном наслеђу пред широм јавношћу, а такође и у електронском облику за будуће генерације.⁴⁵

6. ХРВАТСКА

Дигитализација у Републици Хрватској је започета деведесетих година прошлог века, а обележја су јој била фрагментираност пројеката, мала

38 Закон о заштити културног наслеђа (Закон за заштита на културното наследство), *Службен весник на РМ*, бр. 20/04, 71/04, 115/07, 18/11, 148/11, 23/13, 137/13, 164/13, 38/14, 44/14, 199/14, 104/15, 154/15, 192/15, 39/16.

39 *Ibid.*, чл. 4.

40 *Ibid.*, чл. 8.

41 Сајт Управе за заштиту културног наслеђа, <http://uzkn.gov.mk/mk/%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/>, 30.06.2017.

42 Сајт Владе Републике Македоније, <http://arhiva.vlada.mk/?q=node/181>, сајт Утринског весника, <http://www.utrinski.mk/?ItemID=86C7D4D21B4EBD4B89859F574AD12DBB>, 30.06.2017.

43 МКД, <http://www.mkd.mk/kultura/digitalizirani-se-nad-340000-dokumenti-za-makedonsko-to-kulturnoto-nasledstvo>, 30.06.2017.

44 *Ibid.*

45 Портал Националног информативног система за културно наслеђе, <http://www.niskn.gov.mk/>, 30.06.2017.

грађа, недостатак стратегије и средстава финансирања.⁴⁶ Са друге стране, као „млада“ држава чланица Европске уније, Хрватска је имала прилику да искористи искуства других земаља, користећи њихову најбољу праксу, те да је примени у процесу дигитализације културног наслеђа.⁴⁷ Конкретније, на нивоу Хрватске у складу са европским директивама систематски и плански се кренуло у процес дигитализације културне заоставштине на основу Националног програма дигитализације архивске, библиотечке и музејске грађе и пројекта Хрватска културна баштина.⁴⁸ Прецизније, тек је на основу Националног програма покренут пројекат дигитализације Хрватска културна баштина, чији је оснивач Министарство културе, а који као пилот-пројекат служи као пример за све друге активности у процесу дигитализације културне баштине. Веома је битно да се нагласи да је тек овим стратешким документом по први пут омогућено да се у државном буџету предвиде знатнија финансијска средства за дигитализацију културне баштине.⁴⁹

Сврха наведеног програма и пројекта је могућност да се лако доступним учине скупови дигиталних збирки препознатљивог и национално вредног садржаја те да се кроз заједнички и усаглашен рад са заинтересованим странама јача институционална способност културних установа.⁵⁰ Оснивач програма је Министарство културе, док су поред њега носиоци програма Национална и универзитетска библиотека, Хрватски државни архив и Музејски документацијски центар, а на основу споразума о сарадњи који је потписан марта 2007. године.⁵¹ Конкретно, а када је реч о надлежностима на подручју дигитализације културне баштине у Хрватској, требало би да разликујемо четири основне делатности и то библиотекарску, архивску, музејску и конзерваторско – рестаураторску. Оне се све баве прикупљањем, обрађивањем, истраживањем, похрањивањем, заштитом културне баштине, а свака у свом пољу делатности.⁵² Тако је за јавне

46 D. Seiter-Šverko, 6.

47 European Commission, *Cultural heritage, Digitisation, online accessibility and digital preservation, Report on the implementation of the Commission Recommendation 2011/711/EU 2013–2015*, june 2016, 72, http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2016-43/2013-2015_progress_report_18528.pdf, 15.07.2017.

48 D. Klinčić, *Nacionalni program digitalizacije arhivske, knjižnične i muzejske građe*, Zagreb 2006, http://europski-fondovi.eu/sites/default/files/dokumenti/Nacionalni_program_digitalizacije_arhivske_knji%C5%BEni%C4%8Dne_muzejske_gra%C4%91e.pdf, 15. 07. 2017. European Commission, 19.

49 Сајт Министарства културе Републике Хрватске, <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=2727>, 18.07.2017.

50 D. Klinčić, *Nacionalni program digitalizacije arhivske, knjižnične i muzejske građe*, Zagreb 2006.

51 Breza Salamon-Cindori, Marko Tot, Daniela Zivkovic, *Digitisation: Challenges for Croatian Museums, Qualitative and Quantitative Methods in Libraries*, 2014, http://www.qqml.net/papers/March_2014_Issue/317QQML_Journal_2014_SalamonCindoriTotZivkovic_213-220.pdf, 12.07.2017; Национални програм дигитализације архивске, књижничне и музејске грађе.

52 D. Seiter-Šverko, L. Križaj, „Digitalizacija kulturne baštine: Od trenutne situacije prema nacionalnoj strategiji“, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 55, 2/2012, 32.

библиотеке надлежно Министарство културе, док је за школске, универзитетске и научне библиотеке надлежно Министарство науке и образовања. Централна библиотека хрватскога библиотечког система је Национална и универзитетска библиотека у Загребу.⁵³ На подручју музејске делатности надлежни су Музејски документацијски центар и Министарство културе, док је архивска делатност у надлежности Министарства културе, при којем делује Хрватско архивско веће. На крају, конзерваторско-рестаураторска делатност је у надлежности Хрватског рестаураторског завода.⁵⁴

На основу поменутог пројекта сачињен је и портал Хрватска културна баштина, у оквиру *Kultura.hr*, и место је преко којег је осигуран приступ и претраживање постојећих дигиталних збирки или оних које ће бити израђене у оквиру националног пројекта Хрватска културна баштина.⁵⁵ Када је о конкретним достигнућима реч, поменућемо да се вишегодишњи рад на дигитализацији културног садржаја огледа у достигнућима хрватских музеја, библиотека и архива који су од 2007. дигитализовали више од 300.000 страница књига, 50.000 страница часописа, 70 сати звучних записа, 200.000 страница новина, 60.000 фотографија те 5.000 јединица документацијског – архивског садржаја.⁵⁶ Такође, Хрватска подржава два главна пројекта дигитализације у вези са електронском књигом и е-објављивањем. Прво, то је ToolBook (<https://lubraru.toolbook.com/>) која је једна од првих eLibraries на свету, преко које корисник може да приступи атрактивној понуди од преко 800 најновијих наслова у Хрватској. Друго, ту је и eЛектире (<http://lektire.skole.hr/>), нови некомерцијални пројекат, чија је сврха пружање обавезног школског читања у електронском облику, уз слободан приступ свим хрватским ученицима, студентима и наставницима.⁵⁷

7. РУМУНИЈА⁵⁸

У Румунији су различите институције укључене на непосредан или посредан начин у процес дигитализације почев од Министарства културе и културне баштине, преко различитих универзитета, факултета, патријаршије, института и музеја.⁵⁹ Министарство је надлежно за спровођење

53 *Ibid.*, 33.

54 *Ibid.*, 36–37.

55 D. Seiter-Šverko, 8.

56 D. Klinčić, Nacionalni program digitalizacije arhivske, knjižnične i muzejske građe, Zagreb 2006.

57 European Commission, 41.

58 Приликом истраживања Румуније, аутори су се суочили са тешкоћом која се огледала кроз недоступност одговарајућих правних аката на енглеском или неком другом језику којим се они служе.

59 Heritage portal, <http://www.heritageportal.eu/Resources/EU-Countries/Romania.html>, 12.07.2017.

стратегија и других политика у области културног наслеђа. Нарочито је од 2016. године акценат стављен на процес дигитализације.⁶⁰ То је и очекивано, јер је ова земља дигитализацију унела у своју Националну стратегију за дигиталну агенду,⁶¹ коју је тамошња влада усвојила у априлу 2015. године. Такође, Националним програмом за конкурентност предвиђено је да се издвоји више од 11 милиона евра за „е-културу“ за период 2016–2020. године, што укључује развој онлине платформе за прикупљање и излагање дигиталних културних ресурса, са циљем дигитализације једног милиона предмета културне баштине.⁶²

Пре тога, почевши од 2007. године, Министарство културе и националне баштине покренуло је предлог за развој јавне политике која се односи на дигитализацију националних културних ресурса и реализацију пројекта развоја дигиталне библиотеке Румуније. Министарство културе и националне баштине идентификовало је неколико најважнијих пројеката за дигитализацију културне баштине. Почевши од новембра 2009. године, Румунско друштво за радио-дифузију почело је да развија програм за дигитализацију писаних докумената и снимљене звучне архиве од 1928. године, којем се може приступити на интернету по приступачној цени. Актуелни програм инициран од стране Министарства културе и националне баштине у партнерству са ИРЕКС и ЕОС (Едукација за отворено друштво) фондацијама је Библионет пројекат који има за циљ развој савременог система јавних библиотека у Румунији. Важан програм је и INFOCARTE (Румунске књиге у штампи) – први онлине каталог за Издавачко тржиште у Румунији, који је покренут у марту 2010. године. Пројекат је покренуло Удружење издавача Румуније и добило је за то велику похвалу од Фонда за централну и источну Европу источноевропских књига пројеката (CEEBP) у Амстердаму.⁶³

8. БУГАРСКА

У Бугарској постоји преко 5 милиона објеката културног и научног наслеђа.⁶⁴ Међутим, Бугарска се суочавала са бројним дилемама у процесу дигитализације културне баштине.⁶⁵ У овој земљи још увек не постоји

60 <http://culture360.asef.org/organisation/ministry-of-culture-and-religious-affairs-romania/>, 12.07.2017.

61 European Commission, 11.

62 *Ibid.*, 12.

63 Compendium, Cultural policies and trends in Europe, Country profile Romania, Council of Europe/ERICarts, 13. izdanje, 2012, http://www.culturalpolicies.net/download/romania_072012.pdf, 34, 15.07.2017.

64 M. Dobрева, N. Ikonov, *Scientific Heritage in Bulgaria Makes First Digital Steps*, Proceedings ELPUB2007 Conference on Electronic Publishing – Vienna, Austria – June 2007, http://elpub.scix.net/data/works/att/162_elpub2007.content.pdf, 270, 15.07.2017.

65 *Ibid.*

јасан план на нивоу целе земље о томе како ће се већ дигитализовани објекти очувати и бити доступни дугорочно. Стога не постоји ни национална стратегија дигитализације културног наслеђа, односно национална стратегија за заштиту културног наслеђа.⁶⁶ Такође, проблем је и недостатак финансијских средстава која културне институције немају, а како би спровели овај процес.⁶⁷ Бугарско Министарство културе намерава да покуша да добије средства у оквиру програма „Добро управљање 2014–2020“ и то у износу од 6 милиона евра за дигитализацију бугарског покретног и непокретног културног наслеђа.⁶⁸

Када је о надлежностима реч, од усвајања Закона о културном наслеђу,⁶⁹ Министарство културе је практично „кровни“ државни орган, чија је надлежност усмеравање и надзор у процесу заштите културног наслеђа и у оквиру тога и дигитализације. Чланом 4. Закона се предвиђа да је поступак заштите културног наслеђа у надлежности Министарства културе у сарадњи са релевантним и надлежним државним органима, као и органима локалне самоуправе, те са Светим синодом Бугарске православне цркве, као и са представницима других религија и представницима цивилног друштва. Чланом 11. Закона се проширује круг надлежних за спровођење заштите културне баштине, те се предвиђа да су то и музеји и друге културне организације, односно установе. Као што смо већ поменули, проблем је што Бугарској недостаје јасан концепт у овој области, те у том смислу још увек не постоји ни јединствени регистар.⁷⁰

9. ЗАКЉУЧАК

Видели смо да је процес дигитализације културног наслеђа сложен, али и неопходан. Јасно је да његова сложеност изискује добру организацију, обучен кадар, техничко-технолошку основу, теоријско и методолошко знање, временски оквир за његову реализацију и знатна финансијска средства.⁷¹ Чини нам се да је скоро немогуће да цео овај процес спроведе један

66 Heritage portal, <http://www.heritageportal.eu/Resources/EU-Countries/Bulgaria.html>, 14.07.2017.

67 European Commission, Cultural heritage, Digitisation, online accessibility and digital preservation, Report on the implementation of the Commission Recommendation 2011/711/EU 2013–2015, 60.

68 *Ibid.*, 19.

69 Закон о културној баштини (Cultural heritage act), Prom. SG. 19/13 Mar 2009, amend. SG. 80/9 Oct 2009, amend. SG. 92/20 Nov 2009, amend. SG. 93/24 Nov 2009, amend. SG. 101/28 Dec 2010, amend. SG. 54/15 Jul 2011, amend. SG. 15/21 Feb 2012, amend. SG. 38/18 May 2012, amend. SG. 45/15 Jun 2012, amend. SG. 77/9 Oct 2012, amend. SG. 82/26 Oct 2012, amend. SG. 15/15 Feb 2013, amend. SG. 66/26 Jul 2013, amend. SG. 98/28 Nov 2014, amend. and suppl. SG. 16/26 Feb 2016, amend. and suppl. SG. 52/8 Jul 2016, suppl. SG. 74/20 Sep 2016, <http://mc.government.bg/page.php?p=289&s=0&sp=0&t=0&z=0>, 14.07.2017.

70 S. Dimitrova-Sotirova, Digitisation of natural and cultural heritage in Bulgaria, Interreg Europe, European Union, European Regional Development Fund, 06.09.2016, https://www.interregurope.eu/fileadmin/user_upload/tx_tevprojects/library/1-Current%20state%20of%20digitisation%20in%20Bulgaria_01.pdf, 14.07.2017.

71 B. O. Насић, 118–119.

државни орган или каква установа. Као што смо и видели, према решењима у поменутим земљама, најчешће постоји један орган који је „кровни“, а то је министарство културе или друга министарства у оквиру њихових надлежности. У оквиру министарстава формирају се посебне управе за заштиту и дигитализацију културног наслеђа, те се у оквиру њих и воде одговарајући регистри. Делује сасвим сувисло да се процес дигитализације у овом делу централизује и да се у оквиру министарстава формирају посебне организационе јединице, односно управе, а како би се постигао и довољан степен специјализације. Након тога, видели смо да се конкретни кораци током самог процеса предузимају више или мање координисано од стране одговарајућих установа, као што су библиотеке, музеји, архиви и слично, све у зависности о каквој се конкретно културној баштини ради.

Jelena Kostić, PhD

Research Fellow, Institute of Comparative Law, Belgrade

Miloš Stanić, M.A.

Research Associate, Institute of Comparative Law, Belgrade

COMPETENCES OF STATE AUTHORITIES DURING CULTURAL HERITAGE'S DIGITISATION PROCEDURE – EXPERIENCES FROM THE COMPARATIVE LAW

Summary

The procedure of cultural heritage digitisation is a long time project for which an adequate financial and administrative capacities at state level should be established. As a matter of fact, this process is quite dynamic and that's why the permanent institutional cooperation not only at national, but also at international level is needed. Some countries started earlier with this process. Bearing in mind the fact that this is one of the conditions for states which try to become EU members, the aim of this paper is to present and to compare the legal solutions regarding competences of state authorities within this process, and to point out their advantages and disadvantages. These countries are chosen: Slovenia, Croatia, Bulgaria, Romania, Macedonia and Montenegro. They are all selected by authors, because they all were ex-communist countries. Between them, Slovenia and Croatia are the very first ex-members of ex-Yugoslav Federation which became EU members. Legal solutions regarding this topic in Bulgaria and Romania are interesting for us, because they are at the same time our neighbours and EU members. Macedonia and Montenegro are picked up because, these countries are in the EU accession process, as well as Serbia is. Based on comparative analyses of legal solutions in countries which are already mentioned it is possible to deliver some suggestions how we could ameliorate national legislative framework in this specific field. That is the main benefit of the comparative method, and the main goal of this paper. In that way, the authors want to provide a modest contribution to the knowledge of this subject. This knowledge could gain an importance, not only regarding Serbia's striving to become EU member, but also in setting up an adequate legal framework in Serbia in this very important field for every country.

Keywords: competences, state authorities, digitisation, cultural heritage, cooperation

Проф. др Гордана Гасми*
Др Вања Кораћ**
Сања Прља, мастер***

ЕВРОПСКА УНИЈА И ДИГИТАЛИЗАЦИЈА КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ

Апстракт

Предмет рада су правила дигитализације културне баштине у Евројској унији као и њихове надлежности за дигитализацију културне баштине у земљама Евројске уније. Дигитализација културне баштине у Евројској унији у националној је надлежности држава чланица Евројске уније, али ипак Евројска унија својом Прейоруком (2011/711/ЕУ) утврђује правила дигитализације културне баштине у складу са стразбурском Евројске уније до 2020. године.

Прейорука ЕУ обухвата дигитализацију књижа, часописа, новина, фототографија, музејских предмета, архивских докумената, звука и аудиовизуелних материјала, споменика и археолошких налазишта. Реализацију Прейорук је периодични извештаји који указују на тренутно стање дигитализације културне баштине у земљама Евројске уније. Евројска унија ће настојати да и у наредним годинама обезбеди најпре у дигитализацији културне баштине, дугорочно очување дигиталне културне баштине, да предузме све потребне мере у циљу побољшања квалитета дигитализованих садржаја и обезбеђења њихове што шире доступности, пре свега кроз веб садржаје и путем велике дигиталне културне платформе под називом ЕУРОПЕАНЕ.

Кључне речи: дигитализација, културна баштина, право, Европска унија, надлежност, ЕУРОПЕАНА

1. УВОД

Земље ЕУ имају за циљ да постану водеће у свету у области дигитализације културне баштине што подразумева преузимање мера планирања и мониторинга дигитализовања културне баштине. Резултат ових мера су и квантитативни показатељи, па је Европеана достигла у јануару 2016.

* Ванредни професор, Институт за упоредно право, Београд, e-mail: gordana.gasmi@gmail.com.

** Научни сарадник, Математички институт САНУ, Београд, e-mail: vanja.korac@gmail.com.

*** Мастер, Правни факултет Универзитета у Београду, e-mail: sanja.prlja@gmail.com.

г. 48,838,150 дигитализованих објеката културног наслеђа доступних свим заинтересованима.¹

Област културне баштине спада у националне надлежности држава чланица ЕУ. То значи да институције ЕУ немају директне надлежности у овој области, односно не могу доносити правно обавезујуће акте: директиве, уредбе или одлуке.

Стога је Европска комисија усвојила Препоруку 2011. године о дигитализацији и онлајн доступности културног материјала и о дигиталној заштити.² Препорука је оснажена Закључком Савета министара од 12. маја 2012. године. Праћење примене Препоруке из 2011. г. врши се на основу националних извештаја који се периодично објављују у обједињеним извештајима. Последњи такав извештај обухватио је период од 2013 до 2015г., а нови извештај за период 2015–2017. г биће доступан до краја октобра 2017. г.

2. ПРЕПОРУКА ЕУ О ДИГИТАЛИЗАЦИЈИ И ОНЛАЈН ДОСТУПНОСТИ КУЛТУРНОГ МАТЕРИЈАЛА И О ДИГИТАЛНОЈ ЗАШТИТИ (2011/711/ЕУ)

Препорука ЕУ представља основу дигитализације културне баштине у складу са стратегијом ЕУ до 2020. године. Она обухвата дигитализацију књига, часописа, новина, фотографија, музејских предмета, архивских докумената, звука и аудиовизуелних материјала, споменика и археолошких налазишта. Како би дигитализација културне баштине била успешна потребно је:

1. утврдити јасне квантитативне циљеве дигитализације културне баштине;
2. подстицати партнерство између установа културе и приватног сектора у циљу стварања новог начина финансирања дигитализације културне баштине;
3. суфинансирати дигитализацију културне баштине у оквиру регионалних пројеката и фондова ЕУ;
4. оптимизовати капацитете за дигитализацију и остваривање сарадње са иностраним институцијама и центрима за дигитализацију културне баштине;
5. побољшати приступ крајњег корисника дигитализованим објектима у јавном домену: Обезбедити да материјали који су у јавном до-

1 Cultural heritage: Digitisation, online accessibility and digital preservation REPORT on the Implementation of Commission Recommendation 2011/711/EU 2013–2015, http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2016-43/2013-2015_progress_report_18528.pdf, 21. 05.2017.

2 Recommendation of 27 October 2011 on the digitisation and online accessibility of cultural material and digital preservation, 2011/711/EU, Official Journal of the European Union, L 283/39, 29.10.2011.

мену остану у јавном домену и након дигитализације. Промовисати што шири приступ дигитализованим објектима у јавном домену. Предузети мере за ограничење употребе водених жигова или било којих других мера заштите које смањују употребљивост дигитализованих објеката у јавном домену;

6. побољшати услове за дигитализацију и онлајн приступ материјалима заштићеним ауторским правима: Применити Директиву о ауторским делима сирочићима. Створити правни оквир за лиценцирање ауторских дела која служе за некомерцијалну употребу. Промовисати употребу база података са информацијама о власницима ауторских права;
7. дати допринос даљем развоју ЕУРОПЕАНЕ: Подстицање институција културе и издавача да своје дигитализоване објекте учине доступним путем ЕУРОПЕАНЕ. Обезбедити примену заједничких стандарда дефинисаних од стране ЕУРОПЕАНЕ. Обезбедити широк и слободан приступ метаподацима (опис дигиталних објеката);
8. успоставити националну стратегију дугорочног очувања дигиталних материјала са одговарајућим акционим плановима;
9. донети јасне прописе о томе како допустити вишеструко умножавање и миграцију дигиталних културних материјала од стране јавних установа културе у циљу заштите, а у складу са међународним прописима о праву интелектуалне својине;
10. предузети мере неопходне да се обезбеди дуготрајна заштита дигиталних материјала и обавезних депозита: Обезбедити достављање обавезног примерка без мера техничке заштите како оне не би ометале библиотеке у предузимању мера неопходних за дуготрајно очување дигиталних материјала, а у складу са међународним прописима о праву интелектуалне својине. Правно уредити пренос обавезних депозита – дигиталних материјала из једне у другу библиотеку која има право на чување и кориштење тих дигиталних депозита. Омогућити заштиту веб садржаја од стране овлашћених установа које користе технике прикупљања материјала са интернета, а у складу са међународним прописима о праву интелектуалне својине;
11. успоставити и ажурирати политику и поступке депоновања изворно створених дигиталних материјала у складу са политикама и поступцима других земаља ЕУ; и
12. сваке две године обавештавати Комисију о примени Препорука;

Јуна 2016. године Европска комисија, Генерални директорат за комуникационе мреже, садржаје и технологију је објавила „Извештај о напретку за период 2013–2015“ у вези са применом Препорука ЕУ о дигитализацији и онлајн доступности културног материјала и о дигиталној заштити (2011/711/EU).

У извештају су истакнути примери успешног јавно-приватног партнерства посебно у дигитализацији књига остварени у Чешкој Републици,

Холандији и Немачкој са компанијом Google. У Немачкој је на овај начин дигитализован велики део библиотечких збирки, око 100.000 књига. У Француској је у сарадњи са музичким и ТВ компанијама извршена дигитализација појединих културних добара.

Велики број земаља ЕУ (22 земље), према Извештају о напретку за период 2013–2015. године, предузеле су мере за широк приступ и коришћење дигиталних материјала у јавном домену (виртуелне туре, виртуелне изложбе и дигиталне колекције) у складу са Директивом о употреби информација у јавном сектору (2013/37/ЕУ).³

3. ПРЕГЛЕД НАДЛЕЖНОСТИ ПО ЗЕМЉАМА ЕУ – ЗАКЉУЧНО СА 2015. ГОД. – НА ОСНОВУ ЗВАНИЧНИХ НАЦИОНАЛНИХ ИЗВЕШТАЈА ЧЛАНИЦА ЕУ

Аустрија – Нема централну националну стратегију у овој области, већ секторске иницијативе. Аустријска савезна канцеларија (Одељење за уметност и културу) је надлежна за дигитализацију колекција савезних музеја.

Свака од установа културне баштине има сопствене стратегије за дигитализацију својих колекција, као што су: Народна библиотека Аустрије, Медиатека Аустрије, Филимски Архив Аустрије, Филмски Музеј Аустрије, Универзитет у Инсбруку, Државни архиви Аустрије (надлежни за дигиталну заштиту) и Универзитетска библиотека Тирол (Електронске књиге).

Румунија – Постоји национална стратегија за период 2016. до 2020. године и национални програм за финансирање дигитализације културне баштине (више од 11 милиона евра за период 2016 – 2020. године).

За област дигитализације културне баштине надлежна је Влада Румуније – Министарство за културу и Национални институт за културну баштину.

Словенија – За област дигитализације културне баштине надлежна је Влада – Министарство за културу.

Нема Националну стратегију. Постоји Дигитална библиотека Словеније (www.dlib.si) и национални пројекат израде електронских архива.

Летонија – За област дигитализације културне баштине надлежна је Влада – Министарство за културу.

Постоји Национална Стратегија за период 2013–2015. године. На основу Стратегије усвојен је Национални програм за период 2015–2020. године и акциони план за његову примену у периоду 2016–2018. године.

3 Directive 2013/37/EU of the European parliament and of the Council of 26 June 2013 amending Directive 2003/98/EC on the re-use of public sector information, OJ L 175 of 27.06.2013, p. 1 (<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:175:0001:0008:EN:PDF>).

Италија – За област дигитализације културне баштине надлежна је Влада – Министарство за културу и туризам.

Нема националне стратегије, постоји интернет портал са дигиталним садржајем италијанских библиотека (www.internetculturale.it).

Процес дигитализације је децентрализован, јер је, с обзиром на огромну количину културне баштине, свака установа овлашћена да идентификује ремек дела која су приоритетна за дигиталну заштиту.

Грчка– Постоји Национална Стратегија и Национални финансијски програм за дигитализацију.

За област дигитализације културне баштине надлежна је Влада – Министарство за културу.

Генерални секретаријат за информисање и комуникације преузео је вођство у домену аудио-визуелних архива.

Влада је основала Центар за аудио-визуелне медије са надлежношћу у области дигитализације.

Хрватска – надлежност Министарства културе.

Национална Стратегија и Национални финансијски програм за дигитализацију ће ускоро бити примењени. Предвиђено је приватно – јавно пратнерство са малим и средњим предузећима у области ИТ, на основу важеће Стратегије.

Постоји мрежа надлежних институција за дигитализацију културне баштине и сарадничких министарстава: Министарство туризма, Министарство науке, образовања и спорта, Министарство за поморски саобраћај, Министарство за јавну управу, као и државни едукативни центри за професионално усавршавање.

Мађарска – надлежност Националне библиотеке, Националног архива и Националног музеја. Свака од ових установа има стратешке документе о дигитализацији својих колекција.

Нема националне стратегије, него се предузимају секторске активности. Нема националног финансијског програма.

Основан је Национални дигитални архив и филмски институт Мађарске (MANDA), који координира национални програм за дигитализацију културне баштине.

Малта – надлежно је Министарство правде, културе и локалне управе.

Нема националне стратегије, него специфичне секторске активности. Нема националног финансијског програма.

Шведска – надлежност DIGISAM, Национални архиви Шведске.

Постоји Национална стратегија за период 2012 – 2015. године. Нема засебног националног финансијског програма, дигитализација се обавља на основу одлука Владе.

Словачка – надлежност Националне библиотеке Словачке.

Национална стратегија и Национални финансијски програм за дигитализацију постоје.

Португал – надлежност Националне библиотеке Португала.

Процес дигитализације је децентрализован, на нивоу сваке од установа културне баштине.

Нема националне стратегије. Нема засебног националног финансијског програма.

Пољска – надлежно је Министарство културе и националне баштине.

Национална стратегија (2011–2015. год.) и национални финансијски програм за дигитализацију постоје, као и секторске специфичне активности.

У периоду 2014–2020. године Пољска по први пут спроводи посебан програм посвећен у потпуности дигиталном развоју земље – Дигитални оперативни програм Пољске, је финансиран из средстава Европског регионалног развојног фонда.

Холандија – надлежност Министарства културе.

Постоје специфичне секторске активности и регионалне шеме, у складу са Препоруком Европске комисије.

Нема засебног националног финансијског плана. Финансирање је предвиђено на нивоу Националне библиотеке и Националног архива, у својству извршилаца дигитализације.

Литванија – надлежност Центра за информациони систем у култури.

Постоји Национална стратегија за период 2014 – 2020. године као интегрални део Смерница за националну политику у области културе („Креативна Литванија“).

Постоји детаљан национални финансијски вишегодишњи план.

Луксембург – надлежност Националне библиотеке.

Нема националне стратегије, нити засебног националног финансијског плана. Процес дигитализације је децентрализован.

Француска – надлежност Министарства културе и комуникација и Националне библиотеке Француске.

Нема националне стратегије, али постоји финансирање на националном нивоу за дигитализацију архива Француске, као и за бројне секторске активности.

Развијена је сарадња на нивоу ЕУ у овој области (бројни пројекти).

Финска – надлежност Министарства образовања и културе.

Постоји национална стратегија и специфичне секторске активности. Нема националног финансијског плана, али се финансирање одвија на бази

индивидуалних планова дигитализације културних установа и на основу пројеката које одобри Министарство.

Министарство образовања и културе блиско сарађује са Националном дигиталном библиотеком Финске.

Шпанија – надлежност Министарства образовања, културе и спорта.

Постоји национална стратегија – осим за националне архиве, постоји национални финансијски план и специфичне секторске активности.

Естонија – надлежност Министарства културе.

Постоји национална стратегија за период 2011 – 2016. године. Нема националног финансијског плана, али се финансирање одвија на бази индивидуалних планова дигитализације културних установа, односно библиотеке, архива и музеја.

Данска – надлежност Министарства културе.

Нема националне стратегије нити засебног националног финансијског плана. Процес дигитализације је децентрализован. Надгледа га Агенција за културу Данске.

Немачка – надлежност Националне библиотеке.

Нема националне стратегије. Постоје регионални финансијски планови и специфичне секторске активности.

Чешка Република – надлежност Министарства културе.

Постоји национална стратегија за период до 2020. године у облику неколико стратешких докумената. Развијене су специфичне секторске активности. Нема националног финансијског програма већ само пројекција за одређене пројекте.

Кипар – надлежност Министарства образовања и културе.

Нема националне стратегије нити засебног националног финансијског плана. Очекује се подршка пројекта ЕУ „ЕУРОПЕАНА“ до краја 2016. године.

Бугарска – надлежност Министарства културе.

Нема националне стратегије нити засебног националног финансијског плана. Развијене су специфичне секторске активности. Постоје регионалне финансијске шеме.

Белгија – надлежност Фламманске владе – Департман културе, медија, омладине и спорта, односно у Валонској федерацији – Департман културе. У Белгијској савезној влади надлежна је Канцеларија за политику у области науке.

Нема националне стратегије нити засебног националног финансијског плана. На регионалном нивоу развијене су секторске активности и финансирање.

Велика Британија – надлежност Националне библиотеке. Нема националне стратегије, нити засебног националног финансијског плана.

4. ЗАКЉУЧАК

На националном нивоу у земљама Европске уније постоји различит приступ по питању надлежности за дигитализацију културне баштине. У највећем броју земаља надлежна су министарства културе, али у појединим земљама надлежност за дигитализацију културне баштине припала је националним библиотекама, националним архивима, или посебним аудио-визуелним центрима или информационим центрима.

Поред једног вида различитости у области надлежности, циљеви дигитализације културне баштине у свим земљама Европске уније су врло слични, а институције Европске уније врше непрестани мониторинг над постигнутим резултатима дигитализације културне баштине у појединим земљама и на нивоу читаве Европске уније. Мониторинг обухвата периодично праћење имплементације Препоруке (2011/711/ЕУ) која утврђује правила дигитализације културне баштине.

У извештају о имплементацији Препоруке за период од 2013–2015. године утврђен је напредак у областима као што су планирање дигитализације и координација, доступност и поновна употреба материјала јавног домена, и коришћење јавно-приватних партнерстава и структурних фондова. Утврђено је такође и да још увек постоје препреке у постављању материјала који су у јавном домену на интернет, препреке у виду квалитета метаподатака и законска ограничења која онемогућавају ширу употребу и поновне употребе дигитализованих материјала.

Повећана је количина дигитализованог ауторског и аудио-визуелног материјала, али и даље остаје недовољна његова заступљеност на дигиталним културним платформама попут Еуропеана, такође недостају и дигитализована ремек дела из јавног домена највећих музеја. Ажурирање акционих планова за дигитализацију и стратегије имплементације, као и размена информација о њима, у многим случајевима и даље представљају изазов, као и одредбе за вишеструку миграцију. Постоје разлике међу националним законодавствима када су у питању мере техничке заштите у вези чувања дигитализоване културне баштине.

Европска унија ће настојати да и у наредним годинама обезбеди напредак у дигитализацији културне баштине, дугорочно очување дигиталне културне баштине, да предузме све потребне мере у циљу побољшања квалитета дигитализованих садржаја и обезбеђења њихове што шире доступности, пре свега кроз веб садржаје и велике дигиталне културне платформе попут ЕУРОПЕАНЕ.

Prof. Gordana Gasmi, PhD

Associate Professor, Institute of Comparative Law, Belgrade

Vanja Korać, PhD

Research Fellow, Mathematical Institute, Belgrade

Sanja Prlja,

External associate of the Institute of Comparative Law

EUROPEAN UNION AND DIGITISATION OF CULTURAL HERITAGE

Summary

The subject of the paper is focused on the rules of digitisation of cultural heritage in the European Union, as well as the issue of jurisdiction for the digitisation of cultural heritage in the countries of the European Union. Digitisation of cultural heritage in the European Union is established within the national competence of the Member States of the European Union, but nevertheless the European Union, by its Recommendation (2011/711/EU), defines the rules for the digitisation of cultural heritage in line with the European Union Strategy by 2020 year.

EU Recommendation includes the digitisation of books, magazines, newspapers, photographs, museum items, archival documents, sound and audiovisual materials, monuments and archaeological sites. The implementation of this Recommendation is accompanied by periodic reports indicating the current state of digitisation of cultural heritage in the countries of the European Union. The European Union will permanently endeavor to provide progress in the digitisation of cultural heritage in the coming years, to preserve digital cultural heritage in the long run, to take all necessary measures in order to improve the quality of digitized content and to ensure their availability, primarily through web content and large digital cultural platforms, such as Europeana.

Keywords: digitisation, cultural heritage, law, European Union, jurisdiction, EUROPEANA

ЗАШТИТА БЕЗБЕДНОСТИ ДИГИТАЛНИХ БАЗА ПОДАТАКА О КУЛТУРНОЈ БАШТИНИ СРБИЈЕ

Апстракт

На бази усвојених међународних докумената универзалној и регионалној карактера највећи број држава, па тако и Република Србија, у свом националном законодавству познају више рачунарских (компјутерских) кривичних дела којима се ипак различите дигиталне базе података, па тако и дигиталне базе података о културном наслеђу. За учиниоце ових специфичних кривичних дела прописана је кривична одговорност и кажњивост физичких и правних лица. Поред специфичних рачунарских кривичних дела, у савременим условима и бројна стара класична кривична дела (крађа, превара, фалсификовање) добијају нову димензију са већим степеном тежине и опасности када се врше употребом рачунара или рачунарских система. Будући да се ради о криминалијетету где најчешће нема временске и просторне повезаности учиниоца и његове радње извршења и проузроковане последице, односно оштећеној лица, то савремена законодавства познају и посебне доказне радње у поступку откривања и доказивања ових кривичних дела. Управо о појму и карактеристикама рачунарској криминалијети који се врши на ипак дигиталних база података о културној баштини Републике Србије говори овај рад.

Кључне речи: дигитална база, културна баштина, закон, кривично дело, кривична санкција, Србија

1. УВОД

Усвајањем Закона о изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије¹ априла 2003. године на бази међународних стандарда универзалног или регионалног карактера у систем кривичног права Републике Србије је по први пут уведено више рачунарских (компјутерских) кривичних дела, те одређена правила о кривичној одговорности и кажњавању учинилаца ових дела². Наиме, у новоуведеној глави 16А. Кривичног закона предвиђена су кривична дела против безбедности рачунарских података. Тиме се и наша држава прикључила низу држава које се на различите начине (у првом реду системом превентивних и репресивних мера) покуша-

* Редовни професор, Правни факултет Универзитета у Нишу, e-mail: jovas@prafak.ni.ac.rs.

1 Сл. гласник Републике Србије, бр. 39/2003.

2 Д. Јовашевић, Коментар Кривичног закона Републике Србије са судском праксом, Београд, 2003, 351–361.

вају ефикасно, законито и квалитетно супротставити различитим облицима и видовима злоупотребе рачунара у циљу остварења противправне имовинске користи за себе или друго физичко или правно лице, односно у циљу наношења (имовинске) штете другом лицу или ради повреде права другог лица.

Конституисањем Републике Србије као самосталне и међународно признате државе септембра 2005. године донет је Кривични законик Републике Србије³ (КЗ). У глави двадесет седмој под називом: „Кривична дела против безбедности рачунарских података“ Кривични законик прописује рачунарска кривична дела. Овај законик је почео да се примењује од 1. јануара 2006. године.

2. ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ ЗАШТИТЕ РАЧУНАРСКИХ СИСТЕМА И КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

Савет Европе је доношењем Конвенције о кибернетичком (сајбер) криминалу (Convention on Cybercrime, ETS 185) од 23. новембра 2001. године⁴ покушао да постави основе јединственог европског система материјалног и процесног кривичног права у области неопходне сарадње држава чланица у сузбијању различитих облика и видова рачунарског (кибернетичког) криминала. При томе је сама Конвенција (чл. 2–13) прописала пет кривичних дела ове врсте која су управљена против тајности, целовитости и доступности рачунарских података и система. Овим су постављене основе за поједина национална законодавства да прецизније одреде обележја и карактеристике појединих рачунарских кривичних дела, њихове основне, лакше или теже облике, те да пропишу кривичне санкције за њихове учиноце (физичка или правна лица).

Уз ову конвенцију је усвојен и Допунски протокол о криминализирању аката расистичке и ксенофобичне природе која су учињена посредством рачунарских система. И овај протокол у чл. 3–7. прописује такође кривичну одговорност и кажњивост за злоупотребу рачунара у вршењу кривичних дела из расистичких и ксенофобичних побуда (мотива)⁵.

Имајући у виду утврђене обавезе за државе чланице Савета Европе, било је логично очекивати да ће и у домаћем кривичном законодавству уследити, прво, на законодавном плану, па потом и у пракси ефикасна, квалитетна и законита борба са рачунарским криминалитетом и њиховим извршиоцима. Прихватајући наведену конвенцију, изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије из априла 2003. године у наш правни систем уведено је више рачунарских кривичних дела у глави 16а. под називом: „Кривична дела против безбедности рачунарских података“⁶.

3 *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016.

4 B. Pavišić, *Kazneno pravo Vijeća Evrope*, Zagreb, 2006, 261–265.

5 Д. Јовашевић, *Међународно кривично право*, Ниш, 2011, 116–124.

6 Д. Јовашевић, *Коментар Кривичног закона Републике Србије са судском праксом*, Београд, 2003, 351–361.

У основи Конвенције о кибернетичком криминалу као обавезујућем међународном документу⁷ који је донет од стране најзначајније и најмасовније европске регионалне организације налази се више претходно донетих препорука као што су⁸: 1) Препорука број Р (85) 10 о практичној примени Европске конвенције о узајамној помоћи у кривичним предметима у погледу пружања међународне кривичноправне помоћи при пресретању комуникација, 2) Препорука број Р (88) 2 о пиратству на пољу ауторских и сродних права, 3) Препорука број Р (87) 15 која прописује употребу личних података у области делатности полиције, 4) Препорука број Р (95) 4 о заштити личних података на подручју телекомуникационих услуга са посебним освртом на улогу телефоније, 5) Препорука број Р (89) 9 о рачунарском криминалу која даје смернице националним органима у погледу дефинисања појединих рачунарских кривичних дела и 6) Препорука број Р (95) 13 о проблемима кривично процесног права који су везани за информатичку технологију.

Конвенција о кибернетичком криминалу⁹ предвиђа низ правних средстава, мера и поступака који су нужни ради одвраћања лица од радњи које су усмерене против тајности, целовитости и доступности рачунарских система, мрежа и рачунарских података, као и за одвраћање од њихове злоупотребе у било ком виду. На тај начин се олакшава откривање, истраживање и кривични прогон тих дела и њихових учинилаца на домаћем и међународном нивоу и осигурава ефикасна и брза међународна сарадња. У члану 1. Конвенција¹⁰ је дефинисала основне појмове рачунарског (кибернетичког, сајбер) криминалитета као што су: рачунарски систем, рачунарски податак, давалац услуга или подаци о промету. Овим је дато упутство националном законодавцу да у овом духу третира ове заштићене вредности као објекте кривичноправне заштите.

У другом поглављу под називом: „Казнено материјално право“ у више одредби су дати појам и карактеристике појединих кривичних дела које треба инкриминисати у националним правним системима држава чланица Савета Европе. То су следећа кривична дела: 1) кривична дела против тајности, целовитости и доступности рачунарских података и система (чл. 2–6): незаконити приступ, незаконито пресретање, ометање података, ометање система и злоупотреба уређаја, 2) рачунарска кривична дела (чл. 7–8): рачунарско фалсификовање и рачунарска превара, 3) кривична дела у вези са садржајем (члан 9) – кривична дела везана за децју порнографију и 4) кривична дела повреде ауторских и сродних права (члан 10). Оно што је од посебног значаја јесу одредбе Конвенције које изричито захтевају од држава чланица да се казни и за покушај ових кривичних дела, као и за облике саучесништва¹¹ у виду подстрекавања и помагања, као и да се поред одго-

7 D. Jovašević, V. Ikanović, *Međunarodno krivično pravo*, Banja Luka, 2015, 116–118.

8 B. Petrović, D. Jovašević, *Međunarodno krivično pravo*, Sarajevo, 2010, 87–92.

9 D. Jovašević, V. Ikanović, *Međunarodno krivično pravo*, Banja Luka, 2015, 78–82.

10 S. Emm Kareklas, *Priručnik za krivično pravo Evropske unije*, Beograd, 2009, 94–97.

11 Д. Јовашевић, *Кривично право, Општи део*, Београд, 2016, 178–185.

ворности физичких лица, за ова дела предвиди и кривична одговорност правних лица¹².

Све наведене стандарде ново кривично законодавство Србије је у потпуности имплементирало у свој правни систем обезбеђујући врсту и меру казне за поједина кривична дела, као и формирајући посебне органе у оквиру полиције, јавног тужилаштва и Вишег суда у Београду посебне организационе јединице за борбу против високотехнолошког криминала где спадају наведена кривична дела.

На сличан начин у оквиру држава чланица Савета Европе успостављају се јединствени правни основи за свеобухватну и ефикасну заштиту и очување културног наслеђа¹³. У том циљу донета је и Оквирна конвенција Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво која је усвојена у Фару 27. октобра 2005. године¹⁴. На тај начин је створена јединствена основа да се употпуни постојећи систем регистрације, очувања, унапређења и заштите културног наслеђа успостављен са више различитих међународних докумената ове европске регионалне организације као што су: 1) Европска културна конвенција из 1954. године, 2) Конвенција о заштити архитектонског наслеђа Европе из 1985. године, 3) Европска конвенција о заштити археолошког наслеђа из 1992. године и 4) Европска конвенција о пределу из 2000. године¹⁵.

У том контексту је посебно истакнута потреба да се сваки појединац укључи у стални процес дефинисања и управљања културним наслеђем у коме долази до пуног изражаја остварење принципа политике културног наслеђа и иницијатива у образовању које сматрају да је сво културно наслеђе једнако, унапређујући тако дијалог међу културама и религијама. Тиме се стварају основе за успостављање „паневропског“ оквира за сарадњу у динамичном процесу стварне примене принципа обезбеђења и заштите културног наслеђа као тековине развоја људске цивилизације, а у чијој се основи налази Европска културна конвенција из 1954. године.

Оквирна конвенција Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво је донета како би се остварили постављени циљеви¹⁶ који су одређени као постигнути ниво сагласности држава чланица ове регионалне европске организације о следећим питањима као што су: 1) признавање да је право на културно наслеђе неодвојиво од права на учешће у културном животу, као што је утврђено у Универзалној декларацији ОУН о људским правима (из 1948. године), 2) признавање појединачне и колективне одговорности према културном наслеђу као заједничкој баштини целокупног људског рода, 3) наглашавање да је крајњи циљ очување културног

12 M. Simović, D. Jovašević, V. Simović, *Privredno kazneno pravo*, Banja Luka, 2016, 89–97.

13 J. Holthoff, *Kulturraum Europa*, Baden-Baden, 2006, 67–79.

14 *Сл. гласник Републике Србије – Међународни уговори*, бр. 1/2010.

15 Б. Стојковић, *Културна политика европске интеграције*, Београд, 1995, 45–49.

16 M. de Angelo, P. Vesperini, *Cultural Policies in Europe: A Comparative Approach*, Council of Europe, 1998, 65–68.

наслеђа и његова одржива намена за људски развој и квалитет живота и 4) предузимање неопходних корака за примену одредаба ове конвенције у погледу: а) улоге културног наслеђа у изградњи мирољубивог и демократског друштва, као и процеса одрживог развоја и унапређења културне разноликости и б) веће синергије надлежности између свих заинтересованих јавних, институционалних и приватних актера.

Заједничко културно наслеђе Европе које спаја њену прошлост, садашњост и будућност састоји се из две врсте елемената. То су: 1) сви облици културног наслеђа у Европи који чине заједнички извор сећања, разумевања, идентитета, кохезије, стваралаштва и 2) идеали, принципи и вредности који су проистекли из искустава стечених кроз напредак и сукобе из прошлости, који негују развој мирољубивог и стабилног друштва, заснованог на поштовању људских права, демократије и владавине права. Овако дефинисано културно наслеђе, заправо, означава скуп ресурса наслеђених из прошлости, које људи идентификују, независно од власништва над њима, као одраз и израз непрекидно еволуирајућих вредности, уверења, знања и традиција. Оно обухвата све видове животне средине настале интеракцијом човека и простора током времена. У односу на тако одређено културно наслеђе које има посебан значај за друштво у целини, државе у оквиру Савета Европе су преузеле одређена права и обавезе.

Тај корпус њихових права и обавеза може се свести на обавезу државе потписнице ове европске конвенције да признају да: 1) сви људи, појединачно или колективно, имају право да уживају добробит културног наслеђа и доприносе његовом богаћењу, 2) сви, појединачно или колективно, имају обавезу да поштују културно наслеђе других на исти начин као и сопствено наслеђе, а самим тим и заједничко наслеђе Европе и 3) остваривање права на културно наслеђе може да подлеже само оним ограничењима која су нужна у демократском друштву ради заштите јавног интереса, права и слобода других¹⁷. У том смислу европске државе су се обавезале да у свом националном политичком, правном и друштвеном систему предузму следеће мере и радње као што су: 1) да признају јавни интерес везан за елементе културног наслеђа у складу са њиховим значајем за друштво, 2) да унапређују вредност културног наслеђа његовом идентификацијом, проучавањем, тумачењем, заштитом, очувањем и представљањем и 3) да обезбеде у специфичном контексту сваке поједине државе постојање законских одредаба које се односе на процедуре остваривања права на културно наслеђе¹⁸.

На исти начин су државе, међу којима и Република Србија после ратификације ове европске конвенције, преузеле и следеће обавезе: 1) да негују привредну и друштвену климу која подстиче учешће у активностима везаним за културно наслеђе, 2) да унапређују заштиту културног наслеђа као централног фактора у међусобно повезаним циљевима одрживог развоја, културне разноликости и савременог стваралаштва који се међусобно надопуњују, 3) да препознају вредност културног наслеђа које се налази на

17 A. Semperini, Мултикултурализам, Београд, 1999, 17–19.

18 Council of Europe, Handbook of cultural affairs in Europe, Baden Baden, 2000, 45–53.

територији под њиховом надлежношћу, без обзира на његово порекло и 4) да формулишу интегрисане стратегије ради олакшања примене одредаба ове конвенције.

3. КРИВИЧНОПРАВНА ЗАШТИТА РАЧУНАРСКИХ ПОДАТАКА

Због постојања различитих облика и видова испољавања злоупотребе рачунара у свакодневним животним ситуацијама Кривични законик Републике Србије прописује више рачунарских кривичних дела или како их он назива „кривичних дела против безбедности рачунарских података“¹⁹. Но, сва та поједина дела поред бројних различитости, имају и низ специфичних карактеристика које су им заједничке²⁰. Рачунар, у сваком случају, представља једну од најзначајнијих и најреволуционарнијих тековина развоја техничко-технолошке цивилизације. Но, поред бројних предности које собом носи и огромне користи за човечанство, рачунар је брзо постао и средство за разне злоупотребе несавесних појединаца, група, па и читавих организација. Тако настаје рачунарски криминалитет као посебан и специфичан облик савременог криминалитета по структури, особеностима, облицима испољавања, карактеристикама учиниоца, начину и средствима извршења итд.

Овај вид криминалитета, за разлику од других, још увек не представља заокружену феноменолошку категорију, те га је немогуће дефинисати јединственим и прецизним појмовним одређењем. Рачунарски криминалитет је само општа форма кроз коју се испољавају различити облици криминалне делатности уз помоћ или посредством рачунара. Наиме, то је криминалитет који је управљен против безбедности рачунарских (информатичких, компјутерских) система у целини или његових појединих делова на различите начине и различитим средствима у намери да се себи или другом физичком или правном лицу прибави противправна имовинска корист или другоме нанесе каква, најчешће, имовинска штета.

3.1. *Објект рачунарских кривичних дела*

Објект заштите код рачунарских кривичних дела јесте безбедност рачунарских (компјутерских) података и система, односно рачунарске мреже²¹. Иако је данас уобичајено да се ова кривична дела обухватају појмом „компјутерски“ криминалитет²², наш је законодавац за њих ипак употребио термин „рачунарски“ криминалитет. Но, поред овог назива за кривична дела

19 Д. Јовашевић, Кривично право, Посебни део, Београд, 2017, 214–221.

20 С. Петровић, Компјутерски криминалитет, Безбедност, Београд, бр. 1, 1994, 32–40.

21 Д. Јовашевић, Обележја компјутерског криминалитета, Правни информатор, Београд, бр. 3, 1998, 56–62.

22 Овај појам користи Кривични законик Републике Македоније после доношења Закона о изменама и допунама Кривичног законика (Сл. весник на Република Македонија, бр. 37/96, 80/99, 4/2002, 43/2003 и 19/2004).

систематизована на овом месту, наше законодавство употребљава и појам „високотехнолошки“ криминал²³. Под овим се појмом подразумева вршење кривичних дела код којих се као објекат или као средство извршења кривичних дела јављају рачунари, рачунарске мреже, рачунарски подаци, рачунарски системи, као и њихови производи у материјалном или електронском облику.

При томе је сам законодавац у члану 112. Кривичног законика одредио појам и карактеристике објекта напада код ових кривичних дела. То су²⁴: 1) рачунарски податак, 2) рачунарска мрежа, 3) рачунарски програм, 4) рачунарски вирус, 5) рачунар и 6) рачунарски систем. Тако је рачунарски податак свако представљање чињеница, информација или концепта у облику који је подесан за њихову обраду у рачунарском систему, укључујући и одговарајући програм на основу кога рачунарски систем обавља своју функцију (члан 112. став 17. КЗ). Рачунарска мрежа представља скуп међусобно повезаних рачунара, односно рачунарских система који комуницирају размењујући податке (члан 112. став 18. КЗ). Као рачунарски програм сматра се уређени скуп наредби који служи за управљање радом рачунара, као и за решавање одређеног задатка помоћу рачунара (члан 112. став 19. КЗ). Рачунарски вирус је рачунарски програм или други скуп наредби који је унет у рачунар или рачунарску мрежу, који је направљен да сам себе умножава и делује на друге програме или податке у рачунару или рачунарској мрежи додавањем тог програма или скупа наредби једном или више рачунарских програма или података (члан 112. став 20. КЗ). Рачунар је сваки електронски уређај који на основу програма аутоматски обрађује и размењује податке (члан 112. став 33. КЗ). И коначно, рачунарски систем је сваки уређај или група међусобно повезаних или зависних уређаја од којих један или више њих, на основу програма врши аутоматску обраду података (члан 112. став 34. КЗ).

3.2. Појам рачунарских кривичних дела

Компјутер (рачунар) представља једну од најзначајнијих и најреволуционарнијих тековина техничко-технолошког развоја на крају 20. века. Но, поред предности које рачунар носи са собом и огромне користи за човечанство, он је убрзо постао и средство злоупотребе несавесних појединаца или група. Тако настаје рачунарски криминалитет као посебан и специфичан облик савременог криминалитета. Захваљујући огромној моћи рачунара у меморисању и брзој обради великог броја података, аутоматизовани информациони системи постају све бројнији и незамењиви пратилац целокупног људског и друштвеног живота физичких и правних лица²⁵.

23 Појам, карактеристике, органи кривичног гоњења и поступак за кривична дела високотехнолошког криминала уређени су одредбама Закона о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала (Сл. гласник Републике Србије, бр. 61/2005).

24 Д. Јовашевић, Кривично право, Посебни део, Београд, 2017, 189–192.

25 З. Ђокић, С. Живановић, Компјутерски криминал као обележје прогресивног криминалитета, Зборник радова, Казнено законодавство – прогресивна или регресивна решења, Београд, 2005, 305–318.

Различите форме примене рачунара у свим областима живота, привреде и других друштвених делатности нису остале незапажене од стране несавесних и злонамерних појединаца или група који не бирајући средства и начине покушавају да прибаве за себе или другог противправну имовинску корист или да другоме нанесу какву, најчешће, штету. Тако рачунар постаје средство, оруђе за извршење различитих кривичних дела. За различите облике и видове злоупотребе рачунара у теорији се употребљавају и различити називи као што су: злоупотреба рачунара (цомпутер абусе), деликти уз помоћ рачунара (црпме бу цомпутер), компјутерска превара (цомпутер фразд), информатички криминалитет, рачунарски криминалитет, сајбер криминалитет, техно криминалитет итд²⁶.

У правној теорији²⁷ могу се уочити различита одређења појма рачунарског криминалитета. Тако Дон Паркер одређује рачунарски (компјутерски) криминалитет као злоупотребу компјутера у смислу сваког догађаја који је у вези са употребом компјутерске технологије у коме жртва трпи или би могла да трпи губитак, а учинилац делује у намери да себи прибави или би могао да прибави корист²⁸. Август Бекуи дефинише компјутерски (рачунарски) криминалитет као вршење кривичних дела код којих се рачунар појављује као оруђе или објект заштите, односно као употребу компјутера при вршењу преваре, утаје или злоупотребе чији је циљ присвајање новца, услуге или вршење политичке или пословне манипулације, укључујући и радње уперене против самог рачунара²⁹. Бого Брвар под рачунарским криминалитетом сматра вршење кривичних дела код којих се компјутер појављује као средство (оружје), предмет или објект напада за чије је вршење или покушај неопходно извесно знање из рачунарства или информатике³⁰.

Тако се може закључити да се под појмом рачунарског криминалитета³¹ подразумева свеукупност различитих облика, видова и форми испољавања противправних понашања управљених против безбедности рачунарских, информационих и компјутерских система у целини или њихових појединих делова на различите начине и различитим средствима у намери да се себи или другом прибави корист (имовинске или неимовинске природе) или да се другоме нанесе штета³².

26 Д. Јовашевић, Лексикон кривичног права, Београд, 2011, 639.

27 D. Jovašević, V. Ikanović, Krivično pravo Republike Srpske, Posebni deo, Banja Luka, 2012. godine, str. 178–187.

28 D. Parker, Computer abuse, Springfield, 1973, 70.

29 A. Bequai, Computer crime, Lexington, 1978, 4.

30 B. Brvar, Pojavne oblike zlorabe računalnika, Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Ljubljana, br. 2, 1982, 29.

31 Д. Јовашевић, Кривичноправна заштита безбедности рачунарских података, Правни информатор, Београд, бр. 6, 2003, 53–58.

32 Н. Китаровић, Компјутерски криминалитет, Билтен судске праксе Врховног суда Србије, Београд, бр. 2–3, 1998, 52–56.

Из овако одређеног појма рачунарског криминалитета произилазе његове основне карактеристике³³: 1) објект заштите је безбедност рачунарских података или информационог система у целини или његовог појединог дела (сегмента), 2) посебан, специфичан карактер и природа противправних делатности појединаца, 3) посебна знања и специјализација на страни учиниоца ових кривичних дела која искључује могућност да се свако, било које лице нађе у овој улози, 4) посебан начин и средство предузимања радње извршења – уз помоћ или употребом (злоупотребом) рачунара и 5) намера учиниоца као субјективни елемент у време предузимања радње која се огледа у намери прибављања за себе или другог користи или наношења штете другом физичком или правном лицу.

Рачунарски криминалитет карактерише велика динамика и изузетна шароликост појавних облика, форми и видова испољавања. То је и разумљиво јер се ради о новој технологији са великим могућностима примене у широкој сфери људске, друштвене и привредне делатности, те су и могућности злоупотребе рачунара сваки дан све веће. Поред нових појавних облика раније, већ познатих кривичних дела која под утицајем злоупотребе компјутера мењају традиционални, класични начин и модус испољавања (крађа, превара, фалсификовање), јављају се и нови облици противправног и кажњивог понашања који не познају границе између држава (прављење рачунарског вируса).

Штетне последице рачунарских кривичних дела су велике и испољавају се у наступању имовинске штете за физичка или правна лица (понекад и за целу државу), у губитку пословног угледа, губитку поверења у сигурност и истинитост рачунарског пословања и уопште рачунарских података, опасности од злоупотребе по слободи и права човека и грађана на разне начине, одавање личне, пословне и других видова тајни и сл.

3.3. *Остали елементи рачунарских кривичних дела*

У теорији кривичног права у област рачунарског криминалитета сврставају се различити облици противправног, недозвољеног понашања као што су: 1) рачунарска превара, 2) финансијске крађе, преваре, утаје и злоупотребе, 3) крађа добара, 4) фалсификовање података и докумената, 5) вандализам, 6) саботажа, 7) хакерисање, 8) рачунарска шпијунажа и 9) крађа времена.

Велике практичне могућности које пружа савремена високо софистицирана рачунарска и информатичка технологија са собом носе и опасност од ширења и масовне употребе електронског прислушкивања, крађе пословних и других тајни, као и различитих облика интелектуалне својине, затим озбиљног нарушавања приватности и угрожавања људских слобода и права, као и личног интегритета, а у последње време је присутна и ре-

33 B. Petrović, D. Jovašević, A. Ferhatović, *Krivično pravo 2*, Sarajevo, 2016, 211–214.

ална опасност од таласа различитих облика терористичког деловања (тзв. „техно“ или „сајбер“ тероризам).

Извршиоци рачунарских кривичних дела³⁴ представљају специфичну категорију лица. Ради се, углавном, о неделиквентним и социјално прилагодљивим, ненасилним личностима. Они за вршење кривичних дела путем рачунара морају да поседују одређена специјална, стручна и практична знања и вештине у домену информатичке и рачунарске технике и технологије. Поред тога, ради се о лицима којима су оваква техничка средства (рачунари) доступна у физичком смислу.

Ова се кривична дела врше прикривено, често без видљиве просторне и временски блиске повезаности између учиниоца дела и оштећеног (пасивног субјекта). У пракси постоји већа или мања временска разлика између предузете радње извршења кривичног дела и тренутка наступања његове последице. Ова се дела тешко откривају, а још теже доказују, дуго времена остају практично неоткривена, све док оштећени не претрпи штету у домону информатичких и рачунарских података или система. Ради се о криминалитету који брзо и лако мења форме и облике испољавања, границе међу државама, као и врсту оштећеног. У погледу кривице, ова се дела врше искључиво са умишљајем.

4. ПОЈЕДИНА РАЧУНАРСКА КРИВИЧНА ДЕЛА

Кривични законик Републике Србије у глави двадесет седмој под називом: „Кривична дела против безбедности рачунарских података“ предвиђа следећа рачунарска кривична дела: 1) оштећење рачунарских података и програма, 2) рачунарска саботажа, 3) прављење и уношење рачунарских вируса, 4) рачунарска превара, 5) неовлашћени приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података, 6) спречавање и ограничавање приступа јавној рачунарској мрежи, 7) неовлашћено коришћење рачунара или рачунарске мреже и 8) прављење, набављање и давање другом средстава за извршење кривичних дела против безбедности рачунарских података.

4.1. Оштећење рачунарских података и програма

Дело из члана 298. КЗ се састоји у неовлашћеном брисању, измени, оштећењу, прикривању или на други начин чињењу неупотребљивим рачунарског податка или програма³⁵. Објект заштите је безбедност рачунарских података или рачунарских програма, а објект напада је рачунарски податак или програм. Рачунарски податак је свако представљање чињеница, информација или концепта у облику који је подесан за њихову обраду

34 B. Petrović, D. Jovašević, A. Ferhatović, *Krivično pravo* 2, Sarajevo, 2016, 211–214.

35 Д. Јовашевић, Коментар Кривичног закона Републике Србије са судском праксом, Београд, 2003, 353–354.

у рачунарском систему, укључујући и одговарајући програм на основу кога рачунарски систем обавља своју функцију. Рачунарски програм је уређени скуп наредби који служи за управљање радом рачунара, као и за решавање одређеног задатка помоћу рачунара.

Радња извршења је алтернативно одређена и састоји се у предузимању следећих делатности: 1) брисању, 2) измени, 3) оштећењу, 4) прикривању и 5) чињењу неупотребљивим рачунарског податка или програма. За постојање овог дела је битно да се радња предузима неовлашћено, дакле од стране неовлашћеног лица, на начин и у поступку који нису дозвољени и на закону засновани. Брисање је уклањање рачунарских података у целини или делимично или рачунарског програма. Измена је делимична промена постојећих података или уношење нових података на начин, од стране лица и у поступку који није предвиђен одговарајућим прописима или по одговарајућој процедури. Оштећење је привремено, делимично или краткотрајно онеспособљење коришћења рачунарског податка или програма изазивањем кварова или кидањем појединих делова, веза или склопова, тако да се рачунарски податак или програм не могу користити за одређено време за сврху за коју су намењени. Прикривање је премештање податка или програма са места на коме је био похрањен или садржан и склањање на друго, најчешће непознато место. Чињење неупотребљивим на други начин је свако друго онеспособљење за краће или дуже време или онемогућавање у већој или мањој мери коришћења рачунарског податка или програма. Последица дела је повреда заштићеног добра – рачунарског податка или програма који припада физичком или правном лицу у смислу његове употребљивости, корисности уопште или за одређено време, на одређеном месту или за одређену намену. Извршилац дела може да буде свако лице, а у погледу кривице потребан је умишљај.

За ово дело је прописана новчана казна или казна затвора до једне године. Суд учиниоцу дела обавезно изриче меру безбедности одузимања уређаја и средстава ако су испуњена два услова: 1) да се ради о средствима и уређајима којима је кривично дело учињено и 2) да су средства и уређаји у својини учиниоца дела.

Ово дело има два тежа облика. Први тежи облик дела постоји ако је предузетом радњом извршења основног дела проузрокована штета у износу преко 450.000 динара. Висина причињене имовинске штете у време извршења дела у законом утврђеном износу представља квалификаторну околност. За ово дело је прописана казна затвора од три месеца до три године. Други тежи облик дела за који је прописана казна затвора од три месеца до пет година постоји ако је предузетом радњом основног дела проузрокована имовинска штета у износу преко 1.500.000 динара.

4.2. Рачунарска сабоџажа

Рачунарско дело из члана 299. КЗ чини лице које унесе, уништи, брише, измени, оштети, прикрије или на други начин учини неупотребљивим рачунарски податак или програм или уништи или оштети рачунар

или други уређај за електронску обраду и пренос података у намери да онемогући или знатно омете поступак електронске обраде и преноса података који су од значаја за државни орган, јавну службу, установу, предузеће или друге субјекте³⁶. Објект заштите је двојако одређен као: 1) рачунарски податак или програм и 2) рачунар и други уређај за електронску обраду и пренос података. Битно је да ови уређаји и средства припадају, односно да су од значаја за државни орган, јавну службу, установу, предузеће или другог субјекта.

Радња извршења је алтернативно одређена као: 1) унос, 2) уништење, 3) брисање, 4) измена, 5) оштећење, 6) прикривање и 7) чињење неупотребљивим на други начин рачунарског податка или програма, односно уништење или оштећење рачунара или другог уређаја за електронску обраду и пренос података. Унос је уписивање или похрањивање новог до тада непостојећег податка или измена већ постојећег рачунарског или другог податка у рачунарском програму. Уништење је потпуно и трајно разарање супстанце или облика одређеног предмета тако да више уопште не може да се користи за сврху, намену за коју је раније коришћен. Брисање је уклањање најчешће механичким или другим путем у целини или делимично рачунарског податка или програма. Измена је делимично мењање постојећих података у смислу њихове садржине, места где се налазе или њихове природе или уношење других неистинитих података у рачунарски систем. Оштећење је привремено, делимично или краткотрајно онеспособљење рачунарског податка, програма, рачунара или другог уређаја за сврху за коју су иначе намењени. Прикривање је склањање податка или предмета са места на коме се до тада налазио и које је свима било познато и премештање на друго најчешће скривено место тако да се са њиховом садржином не могу упознати друга лица уопште или за одређено време. Чињење неупотребљивим рачунарског податка или програма представља сваку делатност којом се у већој или мањој мери утиче на употребљивост рачунарских података или програма.

Зависно од објекта напада према коме је управљена радња извршења овог кривичног дела, разликују се два његова облика. То су: 1) уништење или оштећење рачунарског податка или програма и 2) уништење или оштећење рачунара или другог уређаја за електронску обраду и пренос података. Оно што је битно за постојање оба облика дела јесте: а) да се радња извршења предузима у односу на објекте који припадају државном органу, јавној служби, установи, предузећу или другом субјекту (правном лицу са посебним овлашћењима). Дакле, својство оштећеног представља елеменат бића овог кривичног дела и б) да на страни учиниоца у време предузимања радње постоји одређена намера – намера да се онемогући (у потпуности и трајно) или знатно омете (отежа) поступак електронске обраде и преноса података. Није од значаја да ли је ова намера у конкретном случају и остварена. Последица дела је повреда рачунарског податка, програма, рачунара

36 Д. Јовашевић, Кривично право, Посебни део, Београд, 2017, 216–218.

или уређаја за аутоматски пренос или обраду података у смислу њихове употребљивости и корисности.

Извршилац дела може да буде свако лице, а у погледу кривице потребан је директни умишљај који карактерише наведена намера. За ово дело је прописана казна затвора од шест месеци до пет година.

4.3. Прављење и уношење рачунарских вируса

Дело из члана 300. КЗ састоји се у прављењу рачунарског вируса у намери његовог уношења или његовом уношењу у туђи рачунар или рачунарску мрежу³⁷. Објект заштите је безбедност рачунара и рачунарске мреже од вируса различите врсте и природе, а објект напада је рачунарски вирус. То је рачунарски програм или неки други скуп наредби унет у рачунар или рачунарску мрежу који је направљен да сам себе умножава и делује на друге програме или податке у рачунару или рачунарској мрежи додавањем тог програма или скупа наредби једном или више рачунарских програма или података.

Радња извршења састоји се у: 1) прављењу – стварању рачунарског вируса који је подобан, довољан, који је у могућности да проузрокује одређене промене, оштећења у коришћењу или употребљивости рачунара или рачунарске мреже у целини или делимично. За постојање ове радње извршења потребно је да учинилац поступа са намером (као субјективним елементом) да тако створени рачунарски вирус унесе у туђи рачунар или рачунарску мрежу. Намера мора да постоји на страни учиниоца у време предузимања радње без обзира да ли је у конкретном случају она и остварена и 2) уношењу рачунарског вируса, непосредно или посредно, у туђи рачунар или рачунарску мрежу, без обзира ко је овај вирус направио.

Извршилац дела може да буде свако лице, а у пракси су то лица која поседују посебна, специјална знања из области рачунарства и информатике. У погледу кривице потребан је директни умишљај који карактерише наведена намера.

За ово дело је прописана новчана казна или казна затвора до шест месеци. Уређаји и средства којима је учињено дело обавезно се одузимају применом мере безбедности одузимања предмета.

Тежи облик дела за који је прописана новчана казна или казна затвора до две године постоји ако је овако створени вирус унет у туђи рачунар или рачунарску мрежу чиме је проузрокована штета. За постојање дела је битно да је учинилац свестан, да зна у време предузимања радње – рада на рачунару, да на такав начин управо уноси рачунарски вирус у туђи рачунар или рачунарску мрежу. Штета која је на овај начин проузрокована, може бити имовинског или неимовинског карактера. Битно је да овако проузрокована штета представља резултат предузете радње основног дела и да у односу на њу учинилац поступа са нехатом.

37 Д. Јовашевић, Коментар Кривичног закона Републике Србије са судском праксом, Београд, 2003, 355–356.

4.4. Рачунарска превара

„Рачунарска превара“ из члана 301. КЗ састоји се у уношењу нетачног податка, пропуштању уношења тачног податка или на други начин прикривању или лажном приказивању податка чиме се утиче на резултат електронске обраде и преноса података у намери да се себи или другом прибави противправна имовинска корист и тиме проузрокује имовинска штета другом лицу³⁸. Објект заштите је безбедност рачунарских система од уношења нетачних, неистинитих података и поверење у ове системе.

Радња извршења састоји се из две алтернативно предвиђене делатности. То су: 1) прикривање и 2) лажно приказивање рачунарског податка. Прикривање је неуношење неког податка од стране лица које је обавезно да исти унесе у рачунар или рачунарску межу. Може се радити о било каквом податку. Лажно приказивање рачунарског податка постоји када се у рачунарској мрежи приказује, објављује, уноси или користи неистинити податак (било да је у потпуности или делимично неистинит). Обе делатности морају бити предузете у односу на податак који је по свом значају, природи, карактеру, времену уношења или употребе такав да је подобан да утиче на резултат (ток и поступак) електронске обраде и преноса података у рачунарском систему.

Било која од ових делатности у смислу кривичног дела мора бити предузета на Законом одређени начин: 1) уношењем нетачног (неистинитог) податка у целини или делимично, 2) пропуштањем да се унесе, неуношењем, неуписивањем каквог важног податка (значи не било каквог податка, већ само оног који је у конкретном случају важан) или 3) на други начин. Све делатности у смислу радње извршења овог кривичног дела морају бити предузете у одређеној намери – намери да учинилац за себе или другог прибави противправну имовинску корист. Та намера мора да постоји на страни учиниоца у време предузимања радње, али она у конкретном случају не мора бити и остварена. Последица дела је повреда која се огледа у проузроковању имовинске штете за другог. Може се радити о штети у било ком износу која је у узрочно-последичној вези са предузетом радњом извршења без обзира да ли је оштећени власник или корисник рачунарске мреже.

Извршилац дела може да буде свако лице, а у погледу кривице је потребан директни умишљај који квалификује наведена намера. За ово дело је прописана новчана казна или казна затвора до три године.

Лакши облик дела постоји када је учинилац предузео радњу извршења – прикривање или лажно приказивање податка у рачунару или рачунарској мрежи на законом предвиђени начин са намером да се другоме нанесе штета, дакле, да се друго физичко или правно лице оштети. Малициозна намера учиниоца да се другоме нанесе имовинска или неимовинска штета представља привилегујућу околност за коју је Закон прописао новчану казну или казну затвора до шест месеци.

38 D. Jovašević, V. Ikanović, *Krivično pravo Republike Srpske, Posebni deo*, Banja Luka, 2012, 189–192.

Ово дело има два тежа облика. Први тежи облик дела за који је прописана казна затвора од једне до осам година постоји ако је услед предузете радње извршења основног дела прибављена имовинска корист (за учиниоца или друго лице) у износу преко 450.000 динара. Висина прибављене имовинске користи представља квалifikаторну околност. Она се мора налазити у узрочно-последичној вези са предузетом радњом извршења. Други тежи облик дела постоји ако је предузетом радњом извршења учинилац за себе или другог прибавио противправну имовинску корист у износу преко 1.500.000 динара. За ово дело је прописана казна затвора од две до десет година.

4.5. Прављење, набављање и давање другом средстава за извршење кривичних дела кроз безбедности рачунарских података

Ново дело из члана 304а. КЗ састоји се у производњи, продаји, набављању ради употребе, увозу, дистрибуцији или стављању на располагање на други начин: а) уређаја и рачунарских програма који су пројектовани или првенствено намењени у сврхе извршења неког од кривичних дела против безбедности рачунарских података и б) рачунарске шифре или сличног податка путем којих се може приступити рачунарском систему као целини или неком његовом делу са намером да буду употребљени за извршење наведених кривичних дела или у поседовању неког од наведених средстава у намери њихове употребе за извршење наведених кривичних дела. Овом инкриминацијом је прописана кажњивост за припремне радње као самостално кривично дело. Објект заштите је безбедност рачунарских система и података. Као објект напада могу се јавити: 1) рачунарски уређај, 2) рачунарски програм, 3) рачунарска шифра и 4) рачунарски подаци путем којих се може приступити рачунарском систему.

С обзиром на радњу извршења дело има два облика испољавања. Први облик дела се предузима са више алтернативно предвиђених радњи извршења. То су: 1) производња – стварање, прављење до тада непостојећег предмета или преправљање, прерада постојећег предмета, 2) продаја – замена предмета за домаћи или инострани новац, 3) набављање ради употребе – долажење у посед предмета на било који начин, са накнадом или без накнаде, на дозвољени или недозвољени начин. Битно је да се радња предузима у намери даље употребе оваквих предмета, 4) увоз – уношење или примање из иностранства у земљу предмета, непосредно или посредно, било којим начином или средством, 5) дистрибуција – омогућавање другим лицима да дођу у посед предмета и 6) стављање на располагање – чињење доступним предмета индивидуално неодређеном броју лица на било који начин.

Други облик дела се састоји у поседовању предмета. То је непосредна или посредна државина, фактичка власт учиниоца над предметом. За постојање дела је битно да се радња извршења предузима у односу: 1) на

одређене предмете: а) рачунарски уређај, б) рачунарски програм, в) рачунарску шифру и г) рачунарски податак путем кога се може приступити рачунарском систему у целини или неком његовом делу и 2) у одређеној намери, циљу – ради извршења неког од кривичних дела против безбедности рачунарских података, без обзира да ли је неко од ових кривичних дела уопште извршено или покушано.

Извршилац дела може да буде свако лице, а у погледу кривице потребан је умишљај. За први облик дела је прописана казна затвора од шест месеци до три године, а за други облик дела новчана казна или казна затвора до једне године. Уз казну суд обавезно изриче и меру безбедности одузимања предмета.

5. ЗАКЉУЧАК

Рачунарски криминалитет, било класични, било организовани полако, али сигурно заузима своје место у обиму, динамици и структури савременог криминалитета уопште, а посебно као облик угрожавања културног наслеђа свих врста и облика испољавања. Уочавајући опасности од злоупотребе рачунара и савремене технологије која је повезана са рачунарским системима међународна заједница је реаговала доношењем одређених међународних докумената. Стандарди садржани у њима су тако постали основа за јединствену акцију појединих држава и на националном плану у циљу спречавања и сузбијања рачунарског криминалитета свих врста, облика и видова испољавања, па тако и оних облика којима се повређује или угрожава културно наслеђе.

На бази међународних стандарда које је прихватила и Република Србија, још 2003. године је у домаћем кривичном законодавству уведено више рачунарских кривичних дела са различитим облицима и видовима испољавања и системом кривичних санкција за њихове учиниоце. Потом је формиран систем државних органа специјализованих за откривање и доказивање кривичних дела ове врсте као што су тужилац за високотехнолошки криминал и одељење Вишег суда у Београду за високотехнолошки криминал уз истовремено формирање и специјализованих органа у МУП-у.

Prof. Dragan Jovašević, L.L.D.
Full Professor, Law Faculty University of Niš

SECURITY PROTECTION OF THE DIGITAL DATABASES OF CULTURAL HERITAGE OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary

On the basis of ratified international documents of universal and regional character, the majority of countries, and so the Republic of Serbia also, in its national legislation, recognizes several computer related criminal acts which serve to protect different types

of digital databases, and so it protects digital databases of cultural heritage. For the perpetrators of these specific crimes there is a prescription of criminal responsibility and culpability of physical and juridical persons. Besides specific computer related crimes, in modern times many other old classical crimes (theft, fraud, forgery) take on a new dimension with a greater degree of severity and danger when they are committed using computers or computer systems. Because it mostly involves criminality which does not involve geographic and temporal correlation of the perpetrator and his act of perpetration and the caused consequence, i.e. injured person, modern legislation recognizes also special evidence collection procedures in the process of discovering and proving these crimes. This paper deals with the idea and the characteristics of computer crime which is done to the detriment of the digital databases of cultural heritage of the Republic of Serbia.

Keywords: digital database, cultural heritage, law, criminal offence, criminal sanction, Serbia

АУТОРСКОПРАВНИ И ПРАКТИЧНИ АСПЕКТИ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ

Апстракт

Презервација културне баштине уз подршку инструмената које пружају модерне дигиталне технологије реализује више циљева, него што је то можда на први поглед очигледно. Наиме, поред његовања и промоције традиције и стваралаштва на одређеном подручју и њиховог очувања и за будуће генерације, процес дигитализације, за разлику од ранијих метода презервације садржаја у овом домену, омогућава и веома једноставан, за грађу неинвазиван и просторно и временски потпуно неограничен приступ културно-историјским изворима. Ипак, поред многих предности, процес дигитализације културног наслеђа отвара и велики број правних питања и дилема, прије свега у области ауторског права. Ауторица се у свом раду осврће на појам и садржај процеса дигитализације, ње практичне, техничке, финансијске и правне прејреке, које му стоје на путу. Она такођер тематизира и тенденције Европске уније у правцу хармонизације прописа држава чланица у погледу ограничења ауторског права, која би омогућила презервацију културног наслеђа, посебно у контексту дигитализације и прекограничног приступа том наслеђу, ње на постојећи правни оквир, који нуди Закон о ауторском и сродним правима у Босни и Херцеговини. Коначно, ауторица се бави и правним и практичним аспектима пројекта дигитализације оригиналног рукописног романа нобеловца Иве Андрића „На Дрини ћуприја“ у оквиру прославе „55 година Нобелове награде Иви Андрићу – 55 година Музеја књижевности и изобразне умјетности Босне и Херцеговине“.

Кључне ријечи: ауторско право; дигитализација културне баштине; дјела сирочад; Приједлог Директиве Европског парламента и Савјета о ауторском праву на јединственом дигиталном тржишту; Закон о ауторском и сродним правима БиХ; дигитализација оригиналног рукописа „На Дрини ћуприја“

1. УВОД

„I have a dream“. Да Martin Luther King у којем случају ову чувену реченицу није употребио у контексту заштите грађанских права већ презервације културне баштине, можемо само претпоставити, како би његов говор гласио даље. Највјероватније би рекао, да сања, како ће једног дана

* Доцентка, Правни факултет Универзитета у Сарајеву, e-mail: ir.mesovic@pfsa.unsa.ba.

свака особа имати могућност да путем властитог преносивог уређаја, с билог којег мјеста и у било које вријеме направи виртуелну шетњу кроз Stonehenge, „прелиста“ Magnu Cartu или Да Винчијев Codex Leicester, осмотри Нефретитину бисту са свих страна или употпуни своје истраживање о подацима из, дигиталним путем изнајмљене, књиге из Конгресне библиотеке Сједињених Америчких Држава. Када би овај сан постао јава, флоскула како је свијет већ у 20. вијеку постао „глобално село“ трансформисала би се у чињеницу. Када би овај сан постао јава, имао би истински снажне ефекте на дубље разумијевање не само властите, већ и културне баштине туђих држава, те подигао резултате истраживачког рада на један потпуно други ниво због олакшаног приступа изворима знања, а не само изворима пуких – често непровјерених и површних – информација, које нам интернет данас нуди у обиљу. Када помислимо на дигиталну библиотеку будућности, један мали претходни увид у њене могућности сигурно нам даје пројекат Еуропеана,¹ али с обзиром на обим и разноликост културне баштине на свијету, као и самих резултата истраживачког рада, она представља значајан први корак, али уистину само кап у мору. Кључна ријеч за реализацију овог сна остаје: дигитализација. Технички процес, који отклања класичне баријере приступа дјелима и олакшава истраживачки рад, али игра и посебну улогу за особе с инвалидитетом². Без ње, постојеће знање и културна добра планете остају као „зачарана принцеза“ – заробљена у библиотекама, архивима, музејима и другим институцијама културе, ограничена у вршењу једног свог изузетно битног задатка, а тај је, да представља незамјенив основ за стварање нових дјела и будући истраживачки рад. Зато је изјава да „нове технологије удахњују нову вриједност старим садржајима“³ потпуно на мјесту. Но, не смијемо изгубити из вида, да право иначе веома тешко држи корак с друштвеним кретањима. Сходно, законодавцима, како на националном тако и на нивоу Европске уније, још теже пада да прате динамику развоја истих тих технологија, што доводи до конфликта различитих интересних група у овом процесу.

2. КУЛТУРНО НАСЛИЈЕЂЕ И ДИГИТАЛИЗАЦИЈА

Културно наслеђе је један широк појам и посједује како локалну тако и националну, регионалну и међународну димензију. Обухвата како мате-

- 1 Пројекат дигиталне библиотеке којем допринос даје преко 3000 културних институција у ЕУ (нпр. музеј Louvre или Британска библиотека) на начин да своје дигитализиране садржаје (који се не налазе на централном серверу, већ остају похрањени у базама матичних институција) чине доступним корисницима. <http://www.europeana.eu/portal/en> (2. 6. 2017).
- 2 Deutscher Kulturrat, Position: Kulturerbe und Digitalisierung, 2, <https://www.kulturrat.de/positionen/kulturerbe-und-digitalisierung> (14. 5. 2017).
- 3 Hugenholtz, Bernt/van Eechoud, Mireille/ van Gompel, Stef et al., Institute for Information Law, The Recasting of Copyright and Related Rights for Knowledge Economy, final report, 2006. Наведено према: Gailey, E. Atwood, http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/studies/etd2005imd195recast_report_2006.pdf (29. 6. 2017), 159.

ријално – које подразумејева објекте, споменике,⁴ садржаје архива, библиотеке и музеја, који чувају различите облике научних и културних добара као нпр. дјела ликовне и примјењене умјетности, филмове, фотографије, књиге, рукописе, носаче звука итд. – тако и нематеријално наслијеђе,⁵ за које дигитализација такођер игра битну улогу и чије очување – посебно у контексту документовања традиционалног знања – има посебан значај⁶.

Дигитализација представља комплексан и широк појам, те дуготрајан и захтјебан процес презервације и чињења доступним културног наслијеђа и научних извора ширем кругу људи. Она са собом носи мноштво предности, али и потешкоћа и изазова – почевши од финансијске, организационе, техничке до наравно оних правне природе.⁷ Као један од њених циљева се данас истиче и тај, да нове генерације разумију и имају приступ „прошлости“⁸.

Када је посматрамо у контексту писаних дјела, онда можемо с једне стране говорити о дигиталној репродукцији, тј. конверзији садржаја из аналогне у дигиталну форму (тзв. ретроидигитализација), која укључује, између осталог, метаподатке (нпр. као библиографске податке, који обухватају име аутора и издавача, годину издања и сл.), структурне податке (нпр. посебно као преглед садржаја), затим индексирање и сликовну дигитализацију.⁹ Међутим, појам дигитализације подразумејева и праксу дигиталног издаваштва материјала, који се квалификују као „*born digital*“.¹⁰ Но, поред дигитализације, у овисности о томе о којој категорији културног наслијеђа се ради, постоје и други начини презервације као нпр. превентивна конзервација, која је од великог значаја за креирање оптималних услова за

4 Нпр. дигитализација архитектонских и археолошких споменика, те хисторијских објеката кроз креирање 3Д реплика (3Д дигитална документација) је већ одавно постала реалност. Детаљније код: Corns, Anthony/Deevy, Aaron/Devlin, Garry/Kennedy, Louise and Shaw, Robert, 3D-ICONS– Digitalizing Cultural Heritage Structures, New Review of Information Networking (2015), 59–65.

5 Deutscher Kulturrat, 1, <https://www.kulturrat.de/positionen/kulturerbe-und-digitalisierung> (14. 5. 2017).

6 Ouma, Marisella, Copyright as an incentive and a growth driver for digital development: cultural heritage in the digital era, Paper Presented at the African Ministerial Conference 2015 on Intellectual Property for an Emerging Africa, Dakar, Senegal, November 3, 2015, http://www.wipo.int/edocs/mdocs/africa/en/OMPI_PI_DAK_15/OMPI_PI_DAK_15_cluster_ii_1.pdf (16. 7. 2017).

7 Aplin, Tanya, A global digital register for preservation and access to cultural heritage: problems, challenges and possibilities, 2, наведено према: John Gilchrist, Copyright Deposit, Legal deposit or Library Deposit? The Government's role As Preserver of copyright Material (2005) 5 Queensland U. Tech. L. & Just. J. 177, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2424823 (13. 7. 2017).

8 Aplin, 1; наведено према: John Gilchrist, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2424823 (13. 7. 2017).

9 Stäcker, Thomas, Historisches Kulturgut – neue Aufgaben; Konversion des kulturellen Erbes für die Forschung; Volltextbeschaffung und – bereitstellung als Aufgabe der Bibliotheken (2014), 223–224, <https://www.o-bib.de/article/download/2014H1S220-237/1154> (6. 7. 2017).

10 Stäcker, 224, <https://www.o-bib.de/article/download/2014H1S220-237/1154> (6. 7. 2017).

очување оригиналних примјерака, кроз испитивање квалитета вањског и унутрашњег окружења (нпр. свјетлости, влажности зрака, загађености, климатских услова у којем су добра позиционирана или смјештена и сл.).¹¹ Засигурно је дигитализација у библиотечком сектору најдаље унапредовала.¹² Најприје су уведени *online* каталози, након тога је дошло до пружања корисничких услуга – претраге, изнајмљивања, враћања и продужавања – електронским путем, да би на крају на ред дошла и грађа и њена дигитализација.¹³ Данашње библиотеке све се више претварају у библиотеке текстова, а мање књига, у смислу да су књиге традиционално везане и неодојиве од материјалног носача, док текстови то нису.¹⁴ Управо та тзв. „транзитивност“, тј. непостојање интегралне везе носача и садржаја, те могућност процесирања текстова у смислу њиховог претраживања, повезивања с другим текстовима, индексирања, па чак и обраде,¹⁵ представља предност дигиталних текстова.

Дигиталне копије имају своје предности у односу на изворну аналогну грађу. Прије свега у питању је оптички квалитет, те могућност маневрисања документима кроз увећавање, даље умножавање без губитка на квалитету, те претрага.¹⁶ Ипак, постоје и гласови да дигитално нема превагу над аналогним и да су дигитални примјерци чак лакше подложни уништењу или оштећењу због техничких недостатака система или њихове неажурности.¹⁷

3. ИЗАЗОВИ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ

3.1. Технички, сѝручни и финансијски изазови

Када институције културе улазе у пројекте дигитализације, питање је, да ли су уопште свјесне с којим практичним потешкоћама ће се сусрести и који је правни оквир ове активности. Подразумијева се да овај изазов стоји и пред комерцијалним понуђачима, превасходно стручних садржаја, но највећи терет се ставља пред јавне институције културе – јавне библиотеке, музеје и архиве, које су и прије појаве могућности презервације и ширег приступа грађи кроз употребу модерних технологија биле чувари управо тих истих културних добара и научне грађе.

- 11 Odlyha, Marianne, Introduction to preservation of cultural heritage, *Journal of thermal Analysis and Calorimetry* (2011), 399, 401.
- 12 Schneider, Johannes Ulrich, Chancen und Risiken der Digitalisierung des kulturellen Erbes, *Jahrbuch für Kulturpolitik* (2011), 159, 159.
- 13 Schneider, *Jahrbuch für Kulturpolitik* (2011), 159, 159.
- 14 Stäcker, 220, 221, <https://www.o-bib.de/article/download/2014H1S220-237/1154> (6. 7. 2017).
- 15 Stäcker, 220, 222–223, <https://www.o-bib.de/article/download/2014H1S220-237/1154> (6. 7. 2017).
- 16 Schneider, *Jahrbuch für Kulturpolitik* (2011), 159, 159–160.
- 17 Corbett, Susan, Archiving our culture in a digital environment: copyright law and digitisation practices in cultural heritage institutions, 2011, 16 <http://www.victoria.ac.nz/sacl/about/staff/publications/LawFoundationFinalReport.pdf> (30. 6. 2017).

При томе, дигитализација није универзално и једноставно рјешење, већ представља комплексан процес, који мора бити реализиран с максималном пажњом, те уз поштовање одређених принципа и стандарда.¹⁸ Између осталог они укључују: пажљиво опхођење с оригиналом, будући да га дигитална копија на било који начин не замјењује. Напротив, чак и након дигитализације, још увијек је неопходно сачувати физичке оригиналне примјерке културних добара и побринути се за њихову конзервацију, док је њихово уништење због постојања дигиталног примјерка потпуно неприхватљиво. Затим, провођење процеса дигитализације захтијева усвајање специфичних стручних знања и вјештина, те континуирану едукацију. Наиме, будући да дигитализација не представља једнократну мјеру, већ трајни задатак, такођер и дигитални примјерци морају бити стручно одржавани и актуализирани. Нажалост, већина пројеката дигитализације представља једнократне мјере, финансиране преко пројеката, међутим дугорочно гледано, то су само палијативна рјешења.¹⁹ Ова околност представља посебну потешкоћу за мале институције културе.²⁰ Такођер, сама чињеница да је одређено добро сада у дигиталном формату не гарантује његово неограничено очување, уколико се континуирано не усвајају нове технике, стратегије и алати, које прате динамични технолошки напредак и које су нужне, да би дигитални примјерци и у будућности били доступни. На крају, посебно је од интереса за овај рад неопходност да се у оквиру процеса дигитализације максимално поштују ауторска права на културним и научним добрима.

У овом контексту треба размислити, на који начин се кроз хватање у коштац са изазовом дигитализације у данашње вријеме мијења профил библиотекара, кустоса, али и истраживача, јер та лица сада раде са новим алатима и дјелују у новим околностима. Цијели процес дигитализације ставља све те категорије субјеката пред нове задатке и намеће им усвајање нових знања и вјештина, од којих велики број није стечен у оквиру њиховог редовног образовања и стручног оспособљавања.²¹ Па тако системско нуђење циљаних едукацијских програма за особе – нарочито у мањим институцијама, које захтијевају посебну подршку приликом првих пројеката дигитализације – као што су кустоси, куратори, рестауратори, особе одговорне за поједине збирке итд., уз издавање сертификата о компетенцији, представља добро рјешење.²²

18 Deutscher Kulturrat, 3–5, <https://www.kulturrat.de/positionen/kulturerbe-und-digitalisierung> (14. 5. 2017).

19 Слична је ситуација с домаћим пројектом дигитализације, о којем ће детаљније бити ријечи *infra*: 6.

20 Corbett, 27, <http://www.victoria.ac.nz/sacl/about/staff/publications/LawFoundationFinalReport.pdf> (30. 6. 2017).

21 Stockinger, Johannes, Digitalisierung des kulturellen Erbes: Zertifikate als Kompetenznachweis, AKMB-news (2/2008), 15, <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/akmb-news/article/viewFile/502/464> (9. 7. 2017).

22 Stockinger, 15, 16. Нпр. резултати истраживањаведеног у седам институција културе на Новом Зеланду показују да би такав вид техничке и правне едукације био

3.2. Правни изазови

Полазна тачка у дискусији на тему правних препрека дигитализације јесте да се за свако кориштење ауторскоправно заштићених дјела, које не потпада под ограничење ауторског права, захтијева дозвола аутора или носиоца права. Ауторско право се не може стећи нити вршити *bona fides*. Ипак, рокови ауторскоправне заштите ријетко се преклапају с употребним циклусом дјела, тако да након истека периода ефективног кориштења дјела, оно често са својим носиоцима права пада у заборав – заједно с документацијом, која упућује на то, код ког субјекта се права налазе. Све до момента дигитализације библиотечке, архивске или музејске грађе, када то питање постаје поново интересантно. Такођер, престанак правних субјеката/комерцијалних корисника, који су били носиоци права, те њихове статусне промјене, утичу на правну несигурност, као и ратна догађања и материјално уништење документације, која доказује ланац преноса права.²³ Зато се често постављају питања – ко су носиоци права, да ли рокови заштите уопште још теку и коме се обратити за дозволу реализације овог технолошког, али и правно релевантног процеса. У циљу разрјешавања оваквих ситуација, у пракси се често посеже за (правно недозвољеном, али чини се прешутно толерираном) претпоставком да правно или физичко лице, које иступи с тврдњом да је носилац права, то заиста и јесте.²⁴ Такођер се прибјегава и – поново незаконитом – фиктивном „приписивању права“, које се базира на консензусу заинтересованих страна о томе којем субјекту додијелити права.²⁵ Та правна несигурност је, како је горе наглашено, посебно на терету јавним установама културе – чији примарни задатак управо и јесте очување културне баштине у генералном јавном интересу, али и у интересу науке и образовања. У суштини те институције представљају неки вид „чуvara“ или „старатеља“²⁶ над културном баштином одређене државе.

Чињеница је да се на одређеном броју дјела путем закључења тзв. „*buy out*“ уговора²⁷ сва овлаштења изворног аутора концентришу у једном субјекту/комерцијалном кориснику, али то често није случај код старијих дјела и старијих уговора с непрецизним формулацијама о садржају преноса,

неопходан – посебно на страни упосленика тих институција, али и на страни донатора грађе. Детаљније код: Corbett, 14 *et seq.*, <http://www.victoria.ac.nz/sacl/about/staff/publications/LawFoundationFinalReport.pdf> (30. 6. 2017).

- 23 Klimpel, Paul, Urheberrecht, Praxis und Fiktion – Rechtklärung beim kulturellen Erbe im Zeitalter der Digitalisierung, u: Klimpel, Paul/Euler Ellen (Eds.), Der Vergangenheit eine Zukunft, Kulturelles Erbe in der digitalen Welt, Deutsche Digitale Bibliothek, 2015, 172, 178.
- 24 Klimpel u: Klimpel, Paul/Euler Ellen (Eds.), Der Vergangenheit eine Zukunft, Kulturelles Erbe in der digitalen Welt, 2015, 172, 172.
- 25 Klimpel u: Klimpel, Paul/Euler Ellen (Eds.), Der Vergangenheit eine Zukunft, Kulturelles Erbe in der digitalen Welt, Deutsche Digitale Bibliothek, 2015, 172, 172.
- 26 Corbett, 7, <http://www.victoria.ac.nz/sacl/about/staff/publications/LawFoundationFinalReport.pdf> (30. 6. 2017).
- 27 Уговори којим се врши свеобухватан, често територијално и временски неограничен пренос права на једном дјелу. Шире код: Jani, Ole, Der Buy- Out Vertrag im Urheberrecht, 2003, 33.

а ситуација је посебно комплексна код категорија дјела, која су сложена и подразумевају ауторске доприносе различитих врста, који потичу од различитих аутора (нпр. аудиовизуелна дјела).²⁸ Посебан проблем представља законско ограничење предвиђено у законима о ауторском и сродним правима појединих држава (па тако и Босне и Херцеговине), да се не може извршити пријенос ауторских имовинских права за још непознате начине искориштавања дјела,²⁹ што подразумева и похрањивање дјела у електронском облику, тј. дигитализацију. Другим ријечима, у контексту дигитализације на мјесто тзв. „*right clearing*“, који је понекад у тој мјери отежан или чак немогућ, врло често ступа менаџмент ризика – тј. питање, да ли ће се јавити стварни носиоци права и захтијевати остварену добит и накнаду штете или не, и да ли је тај трошак у суштини мањи од трошка самосталне потраге за носиоцима права („*takedown if requested*“).³⁰ Наравно, посебан статус и потешкоћу у процесу дигитализације представљају тзв. дјела сирочад, чији је статус само дјеломично уређен хармонизацијском директивом Европске уније и о којим ће даље у тексту бити детаљније ријечи.³¹

Једна од правних препрека лежи и у самој сврси дигитализације, која је комплексна и не обухвата само презервацију. Наиме, велики број законодавстава предвиђа ограничење ауторског права у корист институција културе, библиотека и архива за креирање (дигиталне) копије примјерка дјела, које се налази у њој, али само у сврху очувања („ограничење у сврху архивирања“). Ипак, у већини закона ово ограничење је потпуно неприлагођено динамичном технолошком развоју и пратећој дигиталној презервацији културних добара.³²

Али циљеви дигитализације превазилазе ове границе и чини нам се све више улазе у зону олакшаног приступа дјелима – у просторијама културних институција, али могуће и у корисничким домовима путем објаве на веб-страници, док презервација пада чак у други план.³³ Такођер, један од цијева дигитализације је и управљање збиркама.³⁴

Наредно питање које се поставља јесте – да ли институције културе чувају грађу која спада у јавни домен и шта је консеквенца, уколико то није

28 Klimpel u: Klimpel, Paul/Euler Ellen (Eds.), *Der Vergangenheit eine Zukunft, Kulturelles Erbe in der digitalen Welt*, Deutsche Digitale Bibliothek, 2015, 172, 174 *et seq.*

29 Шире о томе *infra*: 5.

30 Klimpel u: Klimpel, Paul/Euler Ellen (Eds.), *Der Vergangenheit eine Zukunft, Kulturelles Erbe in der digitalen Welt*, Deutsche Digitale Bibliothek, 2015, 172, 180; Corbett Susan/Boddington, Mark, *Copyright Law and the Digitisation of Cultural Heritage*, Working Paper Series (77/2011), 11, <http://www.victoria.ac.nz/sacl/centres-and-institutes/cagtr/working-papers/WP77.pdf> (6. 7. 2017); Corbett, 18 *et seq.*, <http://www.victoria.ac.nz/sacl/about/staff/publications/LawFoundationFinalReport.pdf> (30. 6. 2017).

31 Опширније о томе *infra*: 4.1.

32 Corbett, Susan, *Regulation for cultural heritage orphans – Time does matter*, last revised 4 April 2011, 3, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1680044 (17. 6. 2017).

33 Corbett/Boddington, 1 *et. seq.*, <http://www.victoria.ac.nz/sacl/centres-and-institutes/cagtr/working-papers/WP77.pdf> (6. 7. 2017).

34 Corbett, 16, <http://www.victoria.ac.nz/sacl/about/staff/publications/LawFoundationFinalReport.pdf> (30. 6. 2017).

случај и на материјалима постоји ауторскоправна заштита?³⁵ Уколико се ради о добрима на којима постоји ауторско право, постоје три могућа сценарија.³⁶ Први је, да је носилац права на културним добрима у питању сама културна институција. Други, да је носилац треће лице које се може идентифицирати или лоцирати и трећи – који је и најчешћи – да су у питању дјела сирочад, тј. носилац права на њима је непознат или познат, али није доступан. Та околност додатно негативно утиче на правну сигурност и процес дигитализације. Без обзира на све, примјери су евидентни да у задњем случају – и поред правних препрека – културне институције дигитализирају своје садржаје и стављају их на располагање *online*, што оправдавају тиме, да то представља могућност да за њих сазнају носиоци права и контактирају институцију.³⁷ Поред тога што процес дигитализације може доћи у конфликт с ауторским правом, а посебно код дјела која су изворно у дигиталном облику (*born digital*), такођер и друга права интелектуалног власништва – као жигови и патенти – могу представљати баријеру овом процесу.³⁸

Конечно, потребно је тематизирати и питање ауторских права на евенуално новом дјелу насталом кроз процес дигитализације, које би, могуће, представљало неки вид изведеног дјела, које се састоји од изворног дјела и његове фотографске репродукције,³⁹ но расправа о овој дилеми превазилази тему и обим овог рада.

С обзиром на изложене потешкоће и дилеме, поставља се питање, да ли треба промислити на који се начин улога ауторског права у овом процесу мијења, те да је управљање културним добрима у процесу трансформације, који очигледно тежи да преобликује границе ауторског права, на начин да оно постане инструмент подршке приступу и кориштењу културних добара.⁴⁰

4. ПРАВНИ ОКВИР У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ ДИРЕКТИВА О ДЈЕЛИМА СИРОЧАДИМА

Правни оквир за технички процес дигитализације у земљама чланицама ЕУ представља најприје, но у врло ограниченом домету, Директива 2012/28/ЕУ Европског парламента и Савјета од 25. 10. 2012. о одређеним

35 Corbett/Boddington, 3, <http://www.victoria.ac.nz/sacl/centres-and-institutes/cagtr/working-papers/WP77.pdf> (6. 7. 2017).

36 Corbett/Boddington, 8 et seq., <http://www.victoria.ac.nz/sacl/centres-and-institutes/cagtr/working-papers/WP77.pdf> (6. 7. 2017), 8 et seq.

37 Corbett/Boddington, 11, <http://www.victoria.ac.nz/sacl/centres-and-institutes/cagtr/working-papers/WP77.pdf> (6. 7. 2017).

38 Corbett, 14, <http://www.victoria.ac.nz/sacl/about/staff/publications/LawFoundationFinalReport.pdf> (30. 6. 2017).

39 Margoni, Thomas, The digitisation of cultural heritage: originality, derivative works and (non) original photographs, Institute for Information Law, mart 2014, 4, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2573104.

40 Copyright and Cultural Heritage. Developing a Vision for the Future, Think PapersCollection/01, http://www.digitalmeetsculture.net/wp-content/uploads/2016/04/rch_thinkpapers_01.pdf (29. 5. 2017).

дозвољеним кориштењима дјела сирочади⁴¹ (Даље у тексту: Директива 2012/28/EУ). Ограниченом, из разлога што се односи на одређена кориштења дјела сирочади у јавности доступним библиотекама, образовним институцијама и музејима као и архивима, институцијама за филмску или аудио баштину, те јавним организацијама за радиодифузију, које су основане у државама чланицама ради испуњавања циљева везаних уз њихове задаће од јавног интереса (чл. 1, ст. 1). Сходно, дигитализација у комерцијалне сврхе и од стране приватних институција није обухваћена овом директивом и подлијеже општем режиму ауторскоправне заштите у државама чланицама. Што се тиче самог појма дјела сирочади, он подразумева дјела или фонограме за које није утврђен нити један од носилаца права на њима или, чак и ако је утврђен један или више носилаца права, нити један од њих није пронађен успркос пажљивој потрази, која мора бити проведена и евидентирана на начин предвиђен Директивом 2012/28/EУ (чл. 2, ст. 1), с тим да уколико се појави носилац права, тај статус се може окончати у сваком моменту (чл. 4). Оно што је од посебног интереса за тему рада јесте сврха дигитализације, која је јасно утврђена у тексту Директиве и тиче се постизања циљева наведених јавних институција културе везаних уз њихове задаће од јавног интереса, а то се превасходно односи на очување и обнављање дјела и фонограма који чине саставни дио њихових збирки, те осигуравање њихове доступности за културне и образовне потребе (чл. 6, ст. 2). Другим ријечима, Директива 2012/28/EУ не посматра само презервацију културне грађе као сврху и циљ дигитализације, већ узима у обзир и циљеве ширења културне баштине и повећања истраживачке вриједности те грађе кроз њену једноставнију и већу доступност корисницима, а посебно истраживачима. Од посебног је значаја истаћи да јавне институције културе у реализацији пројеката дигитализације нису ограничене да склапају јавно-приватна партнерства (могућност тзв. „*outsourcinga*“ дијела задатака на приватна, стручна лица) и да могу од кориштења дигитализираних примјерака остваривати приходе, али искључиво за потребе покривања својих трошкова дигитализације дјела сирочади и стављања тих дјела на располагање јавности (чл. 6, ст. 2 и 4). То доводи до питања, која су то права аутора ограничена овом директивом у сврху дигитализације културне и научне грађе. Наиме, у питању су право репродукције, јер се јавне институције могу користити дјелима из својих збирки у смислу њиховог умножавања за потребе дигитализације, стављања на располагање, индексирања, каталогизације, очувања или обнављања, те право стављања дјела сирочади на располагање јавности (чл. 6, ст. 1). У оба се случаја ЕУ-законодавац реферира на одређења ових права утврђена у Директиви о информацијском друштву⁴². Иако Директива 2012/28/EУ на први поглед оставља дојам као да за јавне институције културе драстично олакшава процес дигитализације када су у питању дјела сирочад, мора се узети у обзир да обавеза

41 „Службени гласник ЕУ“ Л бр. 299 од 27. 10. 2012.

42 Директива 2001/29/EЗ Европског парламента и Савјета од 22. 5. 2001. о усклађивању одређених аспеката ауторског и сродних права у информацијском друштву, „Службени гласник ЕУ“, Л бр. 167 од 22. 6. 2001.

претходне „пажљиве претраге“ за носиоцима права (чл. 3), коју ЕУ-законодавац намеће, у одређеној мјери релативира те предности и ставља велики терет на те институције, који ће посебно осјетити мали музеји и архиви.

4.2. Приједлој Директиве Европској парламенти и Савјета о ауторском праву на јединственом дигиталном тржишту

Ипак, Директива 2012/28/ЕУ ограничава се искључиво на кориштења дјела сирочади, но генерално питање реформе ауторског права у ЕУ, које би омогућило једноставнију транзицију садржаја из аналогног у дигитални формат од стране институција културе и науке још увијек је отворено, иако је први велики корак у том правцу већ направљен. Наиме, у септембру 2016. године Европска комисија је објавила дуго очекивани Приједлог Директиве Европског парламента и Савјета о ауторском праву на јединственом дигиталном тржишту.⁴³ Детаљна и свеобухватна обрада садржаја предметног приједлога превазилази обим и тему овог рада, те ћемо на овом мјесту само илустративно приказати тематске области, које су њим обухваћене. Прије свега, то су мјере у циљу прилагођавања постојећих ограничења ауторског права на дигитално и прекогранично окружење (чл. 3-6), које, између осталог, подразумевају: увођење ограничења за тзв. „*text data mining*“⁴⁴, за кориштење дјела у дигиталној форми и прекогранично за наставне потребе, те ограничења у корист културних институција у сврху дигитализације грађе у циљу презервације.⁴⁵ Посебна цјелина (чл. 7-10) посвећена је и мјерама побољшања уговорне праксе, како би се осигурао шири приступ садржају, при чему је у фокусу кориштење тзв. „дјела изван штампе“ („*out of commerce*“) од стране институција културе. Коначно, предвиђене су и мјере за обезбјеђење функционалног тржишта ауторским правима, у оквиру којих се, између осталог, предвиђа и увођење механизма за алтернативно рјешавање спорова (чл. 11-16). Но, овај документ је од једног дијела непосредно заинтересираних циљних група – конкретно институција културе – дочекан с умјереним одушевљењем, које у много већој мјери надгласава критика предложених рјешења.⁴⁶ Примједбе упућене од стране шест институција културе (LIBER – Удружење европских истраживачких библиотека, EBLIDA – Европски уред библиотечких, информационих и документационих удружења, IFLA – Међународна федерација библиотечких

43 Brisel, 14. 9. 2016, COM/2016/0593 final, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52016PC0593> (4. 6. 2017).

44 Аутоматизирана техника анализе текста и података у дигиталној форми, како би се дошло до информација као што су узорци, трендови и корелације. Приједлог Директиве Европског парламента и Савјета о ауторском праву на јединственом дигиталном тржишту, чл. 2 (2).

45 О овом ограничењу у босанскохерцеговачком праву ће бити ријечи даље у тексту *infra*: 5.

46 Cultural Heritage Institutions: Commission's Copyright Proposal fails to address our needs, <http://www.communia-association.org/2016/12/21/cultural-heritage-institutions-commissions-copyright-proposal-fails-address-needs/> (18. 6. 2017).

удружења и институција, Public Libraries 2020 и Еуропеана – ЕУ-дигитална платформа за културно наслеђе)⁴⁷ су бројне, но на овом мјесту ћемо се само дотаћи оних уско и непосредно везаних за дигитализацију. Па тако, наведене институције културе поздрављају увођење ограничења за репродукцију грађе у другим форматима у сврху презервације, но при томе истичући да оно не смије имати негативни утицај на постојеће ограничење сличне врсте, које се односи на репродукцију у било које јавне сврхе (из чл. 5, ст. 2 ц) Директиве о информацијском друштву). Такођер предлажу да се прецизира, да у случају прекограничне сарадње институција културе, једна институција може својој партнерској институцији повјерити да врши презервацију у њено име. Даље, ове институције истичу како недостаје уређење питања *online* доставе дијелова књига или цијелих чланака приватним истраживачима, који су далеко од сједишта институције, те критикују приједлог у правцу да је везан за ниво технолошког развоја 20. вијека. При томе посебно циљају на недостатак другачијег уређења приступа дигитализираним садржајима од стране корисника, од оног предвиђеног Директивом о информацијском друштву (приступ путем посебних уређаја у просторијама установа), који је у времену када готово сваки корисник носи свој властити мобилни уређај помоћу којег би могао приступити садржајима, потпуно превазиђен.

5. ПРАВНИ ОКВИР У БИХ

Правни оквир ауторскоправне заштите у БиХ пружа Закон о ауторском и сродним правима из 2010. године.⁴⁸ Будући да Босна и Херцеговина још увијек није транспонирала у домаће законодавство Директиву 2012/28/ЕУ (дјела сирочад), за тематику дигитализације културног наслеђа и научне грађе од посебног интереса су чл. 21 у вези са чл. 76, ст. 2, чл. 79, алинеја д) и чл. 90, затим чл. 46, ст. 1, 3 и 4, али донекле и чл. 52, те чланови 11 и 57 ЗАСП-а. Неке од ових одредби односе се на садржајна ограничења ауторског права у корист јавних институција културе, друге на дјела у специфичним статусима и њихове рокове трајања, док треће третирају полазну тачку за цјелокупни процес дигитализације, а то је садржај права репродукције и питање ваљаности преноса ауторских имовинских права на још непознатим начинима кориштења дјела. БиХ такођер у своје законодавство није увела факултативно ограничење права репродукције из Директиве о информацијском друштву [чл. 5, ст. 2, н)], које предвиђа кориштење саопштавањем или стављањем на располагање, с циљем истраживања или приватног изучавања, појединим припадницима јавности путем посебних уређаја у просторијама установа дјела или других предмета заштите који се налазе у њиховим збиркама које нису подложне условима купње или лиценцирања.

47 https://www.ifla.org/files/assets/clm/publications/copyright_proposals_-_library_and_chi_responses.pdf (16. 7. 2017).

48 *Sl. glasnik BiH*, br. 63/2010 (даље у тексту: ЗАСП).

Према чл. 21 ст. 2 ЗАСП-а, репродукција дјела обухвата и похрањивање дјела у електронској форми. Сходно, акт дигитализације подразумева акт репродукције, а будући да је право умножавања једно од искључивих права аутора, за вршење тог права је неопходна претходна дозвола аутора, осим у случајевима изричито законом предвиђених ограничења тог права. Овакво дефинисање садржаја права репродукције постоји у босанскохерцеговачком праву од ступања на снагу ЗАСП-а из 2002. године,⁴⁹ што је представљало израз прилагођавања домаћег прописа новим стандардима заштите на ЕУ- и међународном нивоу (WIPO уговори и Директива о информацијском друштву)⁵⁰ у контексту експанзије дигиталних технологија. Но, шта је с дјелима насталим прије 2002. године, када похрањивање у електронском облику није представљало законодавцу познат облик искориштавања ауторских дјела? Шта је с уговорима о преносу права репродукције закљученим прије те године? Да ли они само подразумевају пренос права аналогног умножавања дјела? Ко може институцијама културе заправо дати дозволу да изврше дигитализацију, тј. дигитално умножавање културне и научне грађе на којој још увијек постоји ауторско право? Оставља дојам да, за дјела настала до 2002. године – једино аутор. За дјела настала након ступања на снагу претходног ЗАСП-а, одговор на ово питање ће веома често бити исти. Наиме, чак и данас законодавац не подразумева да се уз пренос права репродукције сматра да је пренесено и право похрањивања дјела у електронској форми, осим уколико то закон или уговор другачије утврђују (чл. 76, ст. 2 – правило одвојености преноса). Сходно томе, уз сву техничку и финансијску комплексност процеса дигитализације, код ауторскоправно заштићене грађе, пред институцијама културе стоји и један сложен правни задатак – утврдити обим и садржај преноса права репродукције са аутора на трећа лица на дјелу, које је предмет дигитализације, како би сазнале, од кога тражити дозволу за тај поступак. Код писаних дјела – но опет тек од 2010. године – постоји издавачко право првенства у погледу електронских издања (чл. 90), но уколико се издавач није користио њиме, институције културе опет морају самостално трагати за носиоцем права на дигитално умножавање. Поред овог ограничења, законодавац такођер предвиђа – у сврху заштите интереса аутора – да су *нижијаве одредбе ауторских уговора, које предвиђају пренос ауторских имовинских права за још неизнате начине коришћења дјела* (чл. 79, ал. д)). Поново, као и претходна рјешења у погледу права првенства и правила одвојеног преноса и ова одредба је изричито уведена у ЗАСП тек 2010. године. За уговоре закључене и дјела настала прије 2010. године, односно 2002. године, ове забране и ограничења би се једино могли извести из општих уговорних правила облигационог права и општих норми ауторског уговорног права, при томе узимајући у обзир кровни принцип заштите интереса аутора, као слабије уговорне стране. Сходно, приликом потраге културних институција за носиоцима права, који би могли дати дозволу за дигитализацију грађе

49 *Sl. glasnik BiH*, br. 7/02 i 76/06.

50 WIPO уговор о ауторском праву и WIPO уговор о изведбама и фонограмима.

која ужива ауторскоправну заштиту у обиму преко ограничења из чл. 46, о којем ће даље бити ријечи, потребно је бити опрезан у погледу изјава, да су аутори извршили пренос права и на умножавање у електронској форми. Како из разлога што је тај вид искориштавања тек од 2002. године изричито обухваћен правом репродукције (непознат облик искориштавања), а тако и због одскора законски утемељеног принципа одвојеног преноса.

Већ раније на неколико мјеста у контексту упоредног права споменуто садржајно ограничење ауторског права „у сврху архивирања“, присутно је у специфичном облику и у босанскохерцеговачком праву. Наиме, ограничење које се односи на „репродуцирање за приватну и другу властиту употребу“ (чл. 46, ст. 1 ЗАСП-а) предвиђа да је уз *поштовање њихових права из члана 36. став (1) ЗАСП (накнада за репродуцирање за приватну и другу властиту употребу) репродуцирање објављеног ауторског дјела слободно, уз услов да је урађено само у једном примјерку и ако су испуњени услови из стл. (2) или (3) чл. 46*, о којим ће касније бити ријечи. Већ и површном анализом садржаја ове одредбе недвојбено долазимо до закључка да је она неадекватна да пружи рјешења, која подстичу и омогућавају реализацију двају главних циљева дигитализације културног наслијеђа и научних садржаја, а то је презервација и шира доступност уз истовремену заштиту ауторских интереса. Наиме, сам њен наслов: „репродуцирање... за властиту употребу“ подразумева да се материјал у дигиталној форми не треба стављати на употребу трећим лицима (нпр. корисницима библиотеке, посјетиоцима музеја, истраживачима, који долазе у архиве итд.), већ да је сврха овог умножавања искључиво очување грађе, а не њена дисеминација. Такођер, наредна формулација, која се коси са самим концептом дигитализације, јесте ограничење броја примјерака насталих таквим умножавањем на само један, што је у потпуној супротности с овим технолошким процесом, који неминовно подразумева стварање већег броја дигиталних копија, а не само једне, која би требала да потенцијално замијени оригинал⁵¹. Споменути чл. 46, ст. 3 се непосредно односи на јавне институције културе и то јавне архиве, јавне библиотеке, музеје и образовне или научне установе и предвиђа за њих посебне услове репродукције за властиту употребу. Наиме, те институције могу за *власити поштребе слободно репродуцирати дјело на било којем носачу ако то учине из власитијој примјерка и ако њаквим репродуцирањем немају намјеру да остваре посредну или неосредну имовинску користи*. Најприје је од значаја истаћи формулацију „на било којем носачу“, која очигледно отвара могућност похрањивања и у дигиталном формату. Такођер, законодавац не ограничава јавне институције културе на начин, да такав вид репродукције могу вршити искључиво у случају да је грађа физички угрожена или генерално под пријетњом од пропасти или оштећења, што је олакшавајућа околност. Ипак, као и у претходно елаборираном ставу, тако и овдје, у првом плану се налази презервација грађе, будући да је манипулисање њоме у правцу стицања имовинске користи

51 Corbett, 22, <http://www.victoria.ac.nz/sacl/about/staff/publications/LawFoundationFinalReport.pdf> (30. 6. 2017).

искључено, што је уједно и практична консеквенца ограничења у правцу креирања искључиво једног дигиталног примјерка. Сходно томе, чак и веома креативним тумачењем предметних одредби тешко је извући закључак да би дигитални примјерак у складу с постојећим правним оквиром могао бити стављен на располагање широј корисничкој јавности нпр. путем објаве на веб-страници институције, затим дат на посудбу, вишеструко умножен и дат на продају или поклоњен итд. Другим ријечима, културно наслијеђе и научни садржаји су према одредбама ЗАСП-а још увијек осуђени на то да остану заробљени у зградама музеја, библиотека и архива, само овај пут у дигиталном облику. Но, законодавац предвиђа додатна ограничења става 1 и 3 члана 46 и то у погледу појединих категорија ауторских дјела. Па тако (чл. 46, ст. 4), ако ЗАСП-ом или уговором није другачије одређено, независно од одредби ст. (1), (2) и (3) овог члана, *није доушћено репродуцирање: а) писаних дјела у обиму цијеле књије – осим ако су примјерци те књије распродати најмање двије године; б) графичких издања музичких дјела (ноћни материјали) – осим ручним преписивањем; ц) електронских база података и компјутерских програма; г) дјела архитектуре, у облику израде архитектонског објекта; е) било које дјела ако би такво репродуцирање било сувишно уобичајеном искориштавању дјела и оштећивало у неразумној мјери законите интересе аутора, односно носиоца ауторског права.* Док су изузеци наведени у алинејама а), ц) и д) потпуно оправдани,⁵² алинеја б) представља најбољу рефлексију архаичности ових законских рјешења с обзиром на динамични развој технологија. Алинеја е) је израз имплементације тзв. „тростепенског теста“ из Бернске конвенције за заштиту књижевних и умјетничких дјела (чл. 9, ст. 2) и такођер отвара одређена питања за дискусију, између осталог и у контексту дјела сирочади. У којим ситуацијама дигитализација од стране јавних установа културе прелази границе уобичајеног искориштавања дјела и доводи до настанка штете законитим интересима аутора, те стога прелази границе ограничења установљеног у њихову корист и захтијева одобрење аутора. Наравно, посебне се потешкоће намећу у случају да су ти аутори непознати или недоступни и поред савјесне и темељите претраге, тј. ради се о категорији „дјела сирочади“.

На том мјесту, до изражаја долазе одредбе члана 11 ЗАСП-а, које третирају правни режим анонимних или псеудонимних дјела. Занимљиво је да ова одредба носи наслов „Непознати аутор“, стога се њеним тумачењем може доћи до закључка, да се њен садржај може примјенити и у оним случајевима, када аутор није својом вољом одлучио да остане анониман или дјело објави под псеудонимом, већ и у оним околностима, када се због протекла времена, недостатка документације или других разлога више не

52 Ово ограничење би се заиста могло сматрати оправданим и у случају књига, будући да у данашње вријеме дигитално издаваштво представља реалну могућност, а дјела, која су још увијек присутна на тржишту у аналогном формату, очигледно су доступна широј публици, те дигитализација не би неминовно служила тој сврси, док о потреби презервације уопште не требамо говорити.

зна, ко је креатор дјела (дјела сирочад). Код предметне категорије дјела, издавач, чије је име назначено на дјелу, сматра се заступником аутора и овлаштен је да врши морална и имовинска права до оног момента када се утврди идентитет аутора (чл. 11, ст. 1 и 3). При томе, он може преносити појединачна имовинска права само у оном обиму и трајању, *тј. само под њаквим условима, који су уобичајени за редовно коришћење одређене врсте дјела и који нису у супротности са оправданим економским интересима аутора* (чл. 11, ст. 4). С једне стране, овај нам став разјашњава дилему у погледу домета чл. 11 и очигледно упућује на то, да се он не односи само на писана, већ и на друге категорије дјела („*одређене врсте дјела*“), код којих би одговарајући носиоци права – уз прилагање адекватних доказа у недостатку навођења њиховог имена на дјелу – играли улогу заступника непознатих аутора. С друге стране, овај став поново отвара исто питање, које смо већ тематизирали у контексту чл. 46 и „тростепенског теста“, а то је, да ли дигитализација у сврху презервације и шире дисеминације дјела представља „редовно коришћење“ и не угрожава „оправдане економске интересе аутора“, тј. да ли би, чак и уз накнаду, заступник могао закључити такав уговор с неком институцијом културе? Погодност за институције културе у контексту дигитализације је, да рокови заштите за дјела непознатих аутора из чл. 11 уживају краћи рок заштите – 70 година од законитог објављивања (чл. 57, ст. 1 ЗАСП-а). Претходно наравно под условом да се у том року аутор не јави и не открије свој идентитет (чл. 57, ст. 1) у којем случају се примјењује општи рок трајања ауторских права (чл. 55). Према томе, уколико се након темељите и савјесне претраге утврди да је у питању „*дјело сироче*“, а није дошло до идентификације аутора у наведеном року од 70 година од објаве дјела, дигитализацији ништа не стоји на путу и то без ограничења наведених у чл. 46. Наравно, проблем остаје присутан, уколико је у питању „*дјело сироче*“, код којег је аутор познат, али није доступан.

Још једно садржајно ограничење права, које се може примијенити на ситуацију дигитализације – овог пута архитектонских и археолошких споменика, те историјских објеката – је чл. 52 (дјела трајно смјештена на јавним мјестима). У погледу оваквих дјела, није предвиђено посебно ограничење у корист јавних институција културе, већ је оно општег карактера и не узима у обзир специфичности презервације и дисеминације културних добара путем дигитализације. Наиме, законодавац допушта *слободну употребу ауторских дјела која су трајно смјештена на њиховима, у њиховима, на улицама или другим мјестима њиховим јавностима, с тим што се она не смију репродуцирати у тродимензионалном облику, употреби за њу намеру као изворно дјело или употреби за остваривање имовинске користи*. Такођер и у случају ове одредбе се сусрећемо са условом забране употребе ради стицања користи, али барем није присутно количинско ограничење броја примјерака и не говори се о њиховој употреби у искључиво властите сврхе, што би поред презервације, омогућило и ширу дисеминацију дигиталних примјерака јавности. Ипак, чини нам се да одредба ограничава дигитализацију употребом технологија, које би омо-

гућиле креирање виртуелних 3Д реплика, о којим смо већ раније говорили у тексту,⁵³ иако би се она могла тумачити и на начин да се забрана односи искључиво на материјални тродимензионални облик.

6. CASE STUDY: ДИГИТАЛИЗАЦИЈА МАНУСКРИПТА „НА ДРИНИ ЋУПРИЈА“ ИВЕ АНДРИЋА

Један, посебно регионално, али и међународно релевантан пројекат дигитализације, реализиран је управо у Босни и Херцеговини 2016. године. То је година у којој је обиљежена 55. годишњица од када је Иво Андрић примио Нобелову награду за књижевност, али уједно је у њој прослављен још један јубилеј и то 55 година постојања Музеја књижевности и позоришне умјетности БиХ⁵⁴ (даље у тексту: „Музеј“), који у својој збирци чува, од стране самог аутора поклоњен, оригинални манускрипт романа „На Дрини ћуприја“. У оквиру манифестације обиљежавања ова два јубилеја, Музеј је уз финансијску подршку Амбасаде Краљевине Норвешке у БиХ реализирао пројекат дигитализације предметног рукописа. Повод дигитализације се не редуцира искључиво на очување овог музејског примјерка, већ иза пројекта у великој мјери стоји намјера олакшаног приступа овом музејском објекту, истраживачима за израду текстуалних студија и припрему критичких издања.⁵⁵

Сходно томе, питање власничких права на објекту дигитализације у конкретном случају није било спорно, а у погледу ауторских права се на Музеј као јавну установу и уједно јавну институцију културе може при-

53 Видјети *supra*: 2.

54 У овом тренутку у фондовима Музеја књижевности и позоришне умјетности Босне и Херцеговине налази се 67 књижевних збирки и 17 позоришних збирки са преко 20.000 експоната. У фондовима књижевног дијела налази се материјал – збирке за проучавање књижевности народа БиХ, међу њима најбогатије су збирке Исака Самоковлије, Иве Андрића, Меше Селимовића, Силвија Страхимира Крањчевића, Петра Кочића, Хасана Кикића, Бранка Ћопића, Хамзе Хуме, Боровоја Јевтића, Сафвет-бега Башагића, Ахмеда Мурадбеговића, Мака Диздара, Марка Марковића и архива књижевног часописа Бразда. Уз збирке појединих књижевника налазе се и комплетне библиотеке Силвија Страхимира Крањчевића, Петра Кочића, Хасана Кикића, Ахмеда Мурадбеговића, Марка Марковића, Калмија Баруга, Мидхата Бегића и Јосипа Лешића.

Позоришна грађа Музеја књижевности и позоришне умјетности Босне и Херцеговине је такођер распоређена у збиркама: збирке плаката и програма позоришних представа босанскохерцеговачких позоришта од 1920. до данас, збирку сценских фотографија босанскохерцеговачких позоришта, збирку индивидуалних сценских и особних фотографија позоришних умјетника/ца, те посебне индивидуалне збирке појединих позоришних стваратеља/ица (редитеља, глумаца/ица, сценографа/киња, костимографа/киња, диригентата, оперних и балетних умјетника/ца). Најбројније су збирке глумаца/ица, редитеља, сценских и костимографских радника/ца: Васе Косића, Јелене Кешељевић, Уроша Крављаче, Јоланде Ђачић, Реихана Демирџића, Звонка Зрнцића, Сафета Пашалића, Олге Бабић, Јосипа Лешића, Јурослава Коренића, Бориса Смоје и других. Информације преузете са званичне Facebook странице Музеја: https://www.facebook.com/pg/muzejknjizevnostiipozorisneumjetnostibih/about/?ref=page_internal (29. 6. 2017).

55 Информације стечене из разговора с управом Музеја.

мијенити одредба чл. 46, ст. 3, о којој је било ријечи раније у тексту.⁵⁶ Другим ријечима, Музеј је за властите потребе и из властитог примјерка којим располаже могао направити дигиталну копију манускрипта. Будући да је манифестација обиљежавања ова два јубилеја подразумијевала и организацију изложбе о животу и дјелу Иве Андрића, те припрему и штампање каталога, који је обухватао одломке Андрићевих приповијетки – „Мост на Жепи“, „Билим“, „Прозор“ и „Чудо у Олову“, есеја – „О причи и причању“, „Мостови“, „Новембарска сјећања“, „Како сам улазио у свет књига и књижевности“, „Португал, зелена земља“, pjesме – „У сумрак“ и одломке из романа – „На Дрини ћуприја“, „Травничка хроника“, „Госпођица“, „Проклето авлија“ и „Омер-паша Латас“, у погледу уређења ауторског права на одломцима тих дјела, а у сврху штампања предметног каталога, Музеј се обратио Задужбини Иве Андрића (даље у тексту: „Задужбина“), која је искључиви носилац ауторских права за Андрићева дјела и која једино може дати сагласност за објављивање пищевих дјела.⁵⁷ Музеј и Задужбина су закључили уговор о неискључивом и временски ограниченом (до истека три мјесеца од датума објаве каталога) преносу права објаве,⁵⁸ искључиво у оквиру издања каталога за изложбу у укупном обиму од 4,18 табака и у тиражу од 300 примјерака, уз плаћање одговарајуће накнаде.⁵⁹ Музеј је такођер имао обавезу да дјела штампа према издању „Сабраних дјела Иве Андрића“, Удружени издавачи, Просвета, Београд – Свјетлост, Сарајево, 1981. године и то без текстова приређивача и сагласио се да никаква скраћивања, додавања и промјене не може вршити без сагласности Задужбине. Коначно, Музеј се обавезао да поштује морална права аутора (признање ауторства на очигледан начин) и такођер наведе информације о управљању правима (подаци о Задужбини).⁶⁰

Будући да је дигитализација захтијевала како примјену одговарајуће техничке опреме, тако и стручну оспособљеност лица, која ће управљати процесом, Музеј је закључио уговоре са фотографом Jamesom Alexanderom Marshallom, који је посједовао одговарајућу едукацију за реализацију тог процеса, за пружање услуга дизајна, ДТП-а и припреме за дигиталну штампу факсимила рукописа, те за програмирање и израду дизајна дигиталног издања и пратећег медија.⁶¹ Извођач се обавезао да ће по окончању пројекта предати материјале у форматима RAW, TIF, JPEG и PDF, те пренијети сва ауторска права на тим материјалима. У овом контексту је занимљиво да је у уговору уређено стицање ауторских права, за која је спорно и да ли настају

56 Видјети *supra*: 5.

57 <http://www.ivoandric.org.rs/latinica/zia/autorska-prava> (16. 7. 2017).

58 У питању је *falsa nominatio* и под тим се очигледно подразумијева право издавања у смислу штампања и дистрибуције.

59 Подаци преузети из уговора бр. 5252–18. 5. 2016. закљученог између Задужбине Иве Андрића и Музеја књижевности и позоришне умјетности БиХ.

60 *Ibid.*

61 Подаци преузети из уговора закључених између Музеја и Jamesa Alexandera Marshalla, бр. 0304–29/16 од 11. 1. 2016. и 0304–42/16 од 16. 1. 2016. године.

у оквиру дигитализације, будући да се о питању да ли се у току тог процеса уопште креирају нова изведена дјела, која испуњавају услов индивидуалне духовне творевине и сходно – настају ауторскоправно заштићене творевине.⁶² Подразумијева се да ова дилема не постоји у погледу дизајна дигиталног издања и пратећих медија. Будући да Музеј не располаже властитим уређајем за дигитализацију, уз надзор и пратњу кустоса, манускрипт је дигитализиран употребом уређаја, који на располагању има Хисторијски музеј БиХ у својим просторијама. Сходно горе изложеном, очигледно је да се овдје ради о једном успјешно реализираном пројекту дигитализације, што је у највећој мјери посљедица недостатка дилема у погледу тога, која права на музејском објекту и материјалима кориштеним у процесу припадају којим субјектима.

7. ЗАКЉУЧАК

„Без библиотека, шта имамо?
Немамо прошлости и немамо будућности.“

Ray Bradbury

Док у роману „Fahrenheit 451“, горе наведеног аутора цитата, знање и историја нестају заједно са запаљеним књигама, морамо се запитати, да ли наше глобално друштво иде у истом правцу? Понекад још увијек и данас долази до материјалног уништавања библиотека, музеја, архива и њихове грађе, али пуно је снажнији дојам, да је чешћи „узрок смрти“ културе и знања управо падање у заборав традиционалних институција културе – донекле и због начина на који оне нуде и презентирају своју вриједну грађу. Непобитно је да аналогни садржаји могу у 21. вијеку конкурирати дигиталним, једино уколико почну „играти на њиховом терену“, односно уколико институције културе омогуће паралелни приступ својим збиркама поред реалног и у виртуелном простору. Но, како произлази из претходних излагања у раду – то није нимало једноставан задатак.

Како би се уклониле или барем ублажиле баријере, пред којим стоје јавне институције културе у овом процесу, неопходно је предузети више мјера, како на нивоу Европске уније, тако и на националном нивоу – конкретно у контексту Босне и Херцеговине.

Принципијелно, слажемо се с Климпеловим наводима, да би питање „*right clearing*“ требало бити стављено на терет јавним установама културе, као што су некомерцијалне библиотеке, музеји и архиви само онда, када она служи сврси, која превазилази циљ презервације, архивирања и некомерцијалног чињења доступним културне и научне грађе.⁶³ Такођер, за будућност културних институција је приликом набавке нове грађе не-

62 Видјети *supra*: 3.1.

63 Klimpel u: Klimpel, Paul/Euler Ellen (Eds.), *Der Vergangenheit eine Zukunft, Kulturelles Erbe in der digitalen Welt*, Deutsche Digitale Bibliothek, 2015, 189–190.

изоставно да с донаторима у детаље и претходно разријеше питање ауторских права, односно да осигурају, уколико је то могуће, да се изврши њихов пренос на саму институцију, као што је то донекле у пракси већ познато⁶⁴.

На ЕУ-нивоу преостаје сачекати исход иницираног легислативног процеса и ослушкивати, да ли су, у потпуности оправдане, критике циљних група у погледу Приједлога Директиве Европског парламента и Савјета о ауторском праву на јединственом дигиталном тржишту наишле на разумијевање и подршку ЕУ-законодавца.

Што се тиче неопходних захвата у ЗАСП БиХ, како би процес дигитализације био олакшан и подржан, те остварени циљеви како презервације, тако и дисеминације, они су многобројни. Па тако, на првом мјесту можемо истаћи нужност што скорије имплементације Директиве 2012/28/EU, те увођење факултативног ограничења права репродукције из чл. 5, ст. 2, н), Директиве о информацијском друштву, о којем је било ријечи раније у тексту. Ипак, будући да предметно ограничење подразумијева саопштавање или стављање на располагање с циљем истраживања путем посебних уређаја у просторијама установа, ново рјешење ЗАСП-а би требало имати шири, технолошки прилагођен домет и омогућити приступ и с властитих уређаја. Надаље, потребно је елиминисати лимитирајућу формулацију из ограничења предвиђеног чл. 46 ЗАСП-а (један примјерак) у корист јавних институција културе и категорију „за властите потребе“ допунити са „и потребе истраживања или приватног изучавања“. Такођер, неопходно је да се одредница „без намјере остваривања посредне или непосредне имовинске користи“ из истог члана прошири формулацијом, већ на сличан начин садржаном у Директиви 2012/28/EU: „осим за потребе покривања својих трошкова дигитализације своје грађе и стављања тих дјела на располагање јавности“. На такав начин би институције културе могле одржавати и ажурирати своје дигиталне базе и не бити искључиво зависне од једнократних, пројектних извора финансирања.

Iza Razija Mešević, PhD

Assistant Professor, Faculty of Law, University of Sarajevo

COPYRIGHT ISSUES AND PRACTICAL ASPECTS REGARDING DIGITISATION OF CULTURAL HERITAGE

Summary

Preservation of cultural heritage conducted with support of the instruments offered by modern technologies, serves more purposes than meets the eye. Then, apart from promotion and protection of tradition and creativity in a certain field and the results of such creative work for future generations, the process of digitisation – unlike previous

64 Corbett/Boddington, 8, <http://www.victoria.ac.nz/sacl/centres-and-institutes/cagtr/working-papers/WP77.pdf> (6. 7. 2017).

methods of preservation through out history – enables also a very easy, simple, non-invasive and unlimited access to sources of culture, history and science. However, despite many advantages, this process also opens a number of legal questions and dilemmas, mostly in the field of copyright. The author is dealing with the concept of digitisation and practical, technical, financial and legal obstacles related to it. She also discusses the EU tendencies in the direction of harmonisation of laws of the Member states regarding limitations to copyright that would enable the process of digitisation of cultural heritage and it's cross-border use. She also includes the national perspective and analyses the legal framework for the process of digitisation in Bosnia and Herzegovina – the Law on copyright and related rights. Finally, the author is dealing with legal and practical aspects of the digitisation project regarding the original manuscript of a novel called “Na Drini ćuprija” by the Nobel prize winner Ivo Andrić that was conducted as a part of the celebration of “55 years of the Nobel prize for Ivo Andrić and 55 years of the Museum of literature and theatre arts in Bosnia and Herzegovina”.

Keywords: copyright; digitisation of cultural heritage; orphan works; Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on copyright in the Digital Single Market; Law on copyright and related rights in Bosnia and Herzegovina; digitisation of the original manuscript of the novel “Na Drini ćuprija”

Проф. др Миодраг Савовић*
Проф. др Данило Рончевић**

ДИГИТАЛИЗАЦИЈА ИЗМЕЂУ ЗАШТИТЕ АУТОРСКОГ ПРАВА И ПРАВА КОРИШЋЕЊА КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ

Апстракт

Информатичко доба утицало је на све сфере друштва, па и на културу. Наиме, све су њисујнији захтеви корисника у вези са ширим коришћењем траје културних инстиуција. Ти захтеви се састоје у изражењу да се поменућа културна баштина учини досујном, не само у оквиру традиционалних инстиуција културе (библиотека, читалица, музеја, па и архива), већ на дијалном тржишту, где би корисници из својих домова и на свом персоналном рачунару могли да њисује ауторском делу без проблема, ако не увек бесплатно, а оно њушем њлања њрејлање, чланарине или некој друој облика накнаде. Међуштим, њоследице које настају коришћењем овој савременој њосујка очувања и коришћења културне баштине у великој мери су њовећала моћност кршења ауторских њрава. У њијању су не само технички аспекти дијализације, већ њре свећа њравни. Раскорак њстоји између све израженије њотребе за дијализациом културне баштине и њрава мнообројних корисника у вези са тим, а с друе стране у њраву њошовања ауторској њрава, њре свећа као њудској њрава које његовом имаоцу или носиоцу омоћућава адекватну заштитиу. У чланку се указује на изазове и замке које дијализација доноси, али и на њушове и начине њревазилажења њих њрејрека које састоје њред културним инстиуцијама. То се њособно односи на њошовање међународних и домаћих њројиса и стандарда у овој области, шито ће смањити број њрекршаја и одговорност културних инстиуција, а с друе стране дојринети већем и ширем захваћу дијализације наше културне баштине.

Кључне речи: информатичко доба, дигитализација, културна баштина, ауторско право, културне институције

1. УВОД

Током историје њудског друштва његова културна баштина била је, у већој или мањој мери, изложена искушењима и нападима. Без обзира да ли су ти поступци били намерни или случајни, последице су биле сличне.

* Спољни сарадник Института за упоредно право, Београд, e-mail: savovicmiodrag@yahoo.com.

** Директор Службе за управљање кадровима Владе РС.

Уништавање културне заоставштине осиромашило је културне цивилизацијске тековине. Као последица таквих поступака, културна заоставштина позната је и доступна данашњим генерацијама само у фрагментима. Зато су људи били принуђени да реконструишу своју историју и цивилизацијска достигнућа користећи само остатке који нас упућују да макар посредним путем закључујемо о ономе што се током историје догађало у свим сферама, па и у области културе.

Данас је ситуација битно другачија. Епоха у којој живимо и која је резултат информационо комуникацијске револуције довела је до нових облика друштвене организације који дубоко утичу на све сфере друштвеног живота. Под утицајем овог феномена конституисано је информационо друштво које обликује све аспекте људског живота, почев од економије, преко образовања, културе, до спорта и забаве и других сфера живота друштвених група и појединаца.

У том свету који обилује многобројним технолошким иновацијама присутне су и нове могућности које су у функцији очувања културне баштине и које до неслућених размера утичу на њихово очување и заштиту.

Међутим, те иновације не утичу само на наш начин размишљања, наше поступке у области потрошње, управљања, него у све већој мери на наш лични живот и права и слободе појединаца.¹ Ова општа ситуација присутна је и у сфери заштите и очувања културне баштине која је резултат интелектуалне и умне креације појединаца.

2. НОРМАТИВНИ ОКВИР

2.1. Појам интелектуалне својине

Да би се боље разумело ауторско право потребно је најпре дефинисати појам *интелектуалне својине* као шири појам који у себи садржи, поред осталог, и ауторско право.

Интелектуална својина је појам којим се означавају одређена нематеријална права која поседују њихови власници, тј. аутори, проналазачи и остали носиоци те својине. Управо зато што није у питању право на неком конкретном предмету, које је материјалне природе, интелектуална својина је *специфична правна категорија*, односно скуп правних овлашћења који је од стране правног поретка одређене земље признат њеним носиоцима.²

1 „Интелектуална својина ствара правне претпоставке да креативни људи живе од свог рада. Та дубока морална идеја, да људски рад мора да буде награђен, такође је претпоставка и економског и културног развоја сваког, савременог цивилизованог друштва“, М. Јевђовић, Заштита интелектуалне својине, мастер рад, Универзитет Сингидунум, 2014, стр. 1.

2 Историјски посматрано израз интелектуална својина (*Intellectual property*) први пут се спомиње у пресуди окружног суда америчке савезне државе Massachusetts из 1845. године. Годину дана касније, исти израз је употребио и Француз Алфред Нион у свом делу *Грађанска ауторска права аутора, уметника и проналазача* (*Droits civils des*

Дефиницију интелектуалне својине утврђену Конвенцијом о установљењу Светске организације за интелектуалну својину прихватиле су готово све државе које су националним законодавством уредиле материју заштите ауторских и сродних права или других прописа везаних за заштиту интелектуалне својине.

2.2. Појам ауторској права

У складу са наведеним појмом интелектуалне својине треба посматрати и *ауторско право* као део интелектуалне својине који има своје специфичности и законитости. Полазећи од тога, наш закон у члану 1 прописује да се њиме уређују „права аутора књижевних, научних, стручних и уметничких дела (у даљем тексту: ауторско право), право интерпретатора, право првог издавача слободног дела, права произвођача фонограма, видеограма, емисија, база података и право издавача штампаних издања као права сродна ауторском праву (у даљем тексту: сродна права)“.³

2.3. Појам ауторској дела

У најкраћем, ауторско дело је *оригинална* духовна творевина аутора *изражена у одређеној форми*. То су два „услова“ које мора садржати ауторско дело.⁴

То значи да не постоји никакав услов у погледу уметничке, научне или друге вредности, нити је битна намена, величина и садржина и начин испољавања, као и допуштеност јавног саопштавања његове садржине.⁵

Другим речима, ауторско дело је само по себи заштићено без обзира на вредност или намену.

2.4. Субјекти ауторској права

Аутором се сматра *физичко лице* која је на уобичајен начин, тј. именом, псеудонимом, или знаком при стварању назначен на примерцима дела или наведен приликом објављивања дела. Изузетно, аутором, односно прецизније произвођачем, сматра се *правно или физичко лице* чији је назив, од-

auteurs, artistes et inventeurs). Међутим, морало је проћи више од стотину година да би тај термин добио свој правни израз, односно да би био прецизније дефинисан. То је урађено тек доношењем Конвенције о установљењу *Свејске организације за интелектуалну својину*, којом је прецизирано шта се подразумева под појмом интелектуалне својине. Конвенција је усвојена 14. јула 1967. године у Штокхолму, Извор: http://www.amus.ba/astra_userfiles/file/WIPO%20Konvencija.pdf.

- 3 Наш закон, кроз одредбу члана 1 прописује шта се њиме уређује, из чега се може закључити шта све спада у ауторска и сродна права. *Закон о ауторским и сродним правима*, „Сл. гласник РС“, бр. 104/2009, 99/2011, 119/2012 и 29/2016 – Одлука УС.
- 4 Иако је најчешће ауторско дело индивидуална творевина („духовна творевина аутора“ – члан 1, став 1 ЗОАИСП-а), у његовом стварању може учествовати и више лица.
- 5 Свакако да је основна претпоставка његова оригиналност или инвентивност.

носно име, такође на уобичајени начин, назначено на филмском делу. И у једном и у другом случају наведена лица се сматрају ауторима односно произвођачима док се не докаже супротно.⁶

Треба истаћи да је аутор дела носилац ауторског права. Али носилац ауторског права може бити и лице које није аутор, ако је то својство стекло под условима прописаним Законом.⁷

3. ПРАВА КОЈА ПРИПАДАЈУ АУТОРУ

Аутори су заинтересовани за ауторство свога дела и за заштиту свога права из више разлога. Најпре, ауторско право се штити да би се онемогућило његово неовлашћено коришћење и окрњило ауторово интелектуално дело и његово људско право, а с друге да би власници, тј. ствараоци, аутори, и сл., себи обезбедили економску и другу корист (нпр признања) од свога дела.⁸ Ово код аутора ствара мотив да улаже у своје интелектуално, односно уметничко дело, јер има у изгледу користи које ће његовом „експлоатацијом“ остварити. Другим речима, ауторско дело је оригинална идеја коју је аутор осмислио и остварио и оно представља производ који је у његовој личној својини и има комерцијалну вредност. Самим тим, власник може са њом да поступа као сваки носилац својинских овлашћења; да је продаје, даје у закуп, складишти, пренесе на друго лице, дели са другим итд. Истина, при томе мора да се придржава прописа који су специфични, јер регулишу материју ауторских права, најчешће уметничких творевина и идеја које су, такође посебне.⁹

4. РАЗЛОЗИ ЗА ДИГИТАЛИЗАЦИЈУ

Поставља се питање који су разлози који су у основи тежњи културних институција да дигитализују своју грађу.

6 Закон о ауторским и сродним правима, „Сл. гласник РС“, бр. 104/2009, 99/2011, 119/2012 и 29/2016 – Одлука УС, члан 9, став 1 и 2.

7 *Ibid.*, члан 9, став 4.

8 Заштита интелектуалне својине заснована је на једном броју принципа усмерених на осигурање пожељног баланса између приватних и јавних интереса, искључивих права и слободне конкуренције. М. Марковић, *Ојшћић увод и право интелектуалне својине*“, Извор: http://www.zis.gov.rs/upload/documents/pdf_sr/pdf/seminari/6nov2007_uvod_u_pravo_is.pdf.

9 Велики је број прописа који уређују материју ауторских права и њену заштиту, почев од тзв. *секторских* који регулишу само ову материју, све до других прописа, који су ширег карактера и посредно се баве ауторским правима. Примера ради у нас ту спадају: Закон о патентима, Закон о жиговима, Закон о правној заштити дизајна, Закон о ознакама географског порекла, Закон о заштити топографија интегрисаних кола, Закон о посебним овлашћењима ради ефикасне заштите права интелектуалне својине, Царински закон, Кривични законик, Закон о парничном поступку, Закон о извршном поступку, Закон о прекршајима, Закон о привредним преступима, Законик о кривичном поступку, и др.

Најпре је у питању заштита *оригинала* који може бити угрожен због старости, похабаности услед дуготрајне употребе и уопште спречавања његовог пропадања.

С друге стране дигитализација отвара неслућене могућности доступности дела из области културе и њихово коришћење у најразличитије сврхе, почев од научних, образовних, све до комерцијалних. Наиме, многобројна дела из области културе која су била „сакривена“ од јавности, или тачније речено која су била доступна ограниченом броју људи, дигитализацијом не само да пружају могућност небројено већем броју људи да се са њима упознају, него и да их користе на начин који може бити у функцији напретка друштва.¹⁰

Ако се уваже наведени разлози, онда се већ на први поглед може рећи да је техничко-технолошки напредак створио погодан амбијент у коме ће свако моћи да користи културну баштину и то на начин који жели, у време које хоће и у обиму који му одговара, односно у сврхе које сам одабере.¹¹

Ако се томе дода да ће то моћи да користи на електронски начин који неће доводити у питање настајање ризика од уништења културног добра које му је дигитализацијом омогућено на коришћење, онда изгледа да смо најзад нашли начин и пут на коме нема озбиљнијих препрека за коришћење културне грађе која је до пре мало времена била доступна само одабраним.

5. ФАЗА ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ

Да би се дигитализација спровела на начин и по поступку који ће елиминисати могуће неспоразуме, треба најпре поћи од саме *припреме и реализације* пројекта кроз обавезне фазе.¹²

Најпре је неопходно *дефинисати* шта се хоће дигитализовати, односно шта је могуће са становишта културне баштине. Ту се свакако мисли, не само на одређену грађу схваћену као „материјал“ који се дигитализује, већ и на његову правну димензију.

10 „Pored zaštite izvorne građe jedna od velikih prednosti digitalizacije je povećanje dostupnosti te iste građe u digitalnom obliku na dobrobit kako kulturne tako i sveopće javnosti“, D. Klinčić, Digitalizacija u službi očuvanja i promoviranja kulturne baštine, Hrvatski povijesni potral, Izvor: <http://povijest.net/digitalizacija-u-sluzbi-ocuvanja-i-promoviranja-kulturne-bastine/> (07.22.2017).

11 „Појам заштите, поред конзервације и микрофилмовања, обухвата и дигитализацију културне баштине којом се смањује ризик од уништавања и повећава могућност њеног коришћења“, М. Николова, *Дигитализација архивске грађе као вид заштитне културне баштине са посебним освртом на архивску грађу у Педагошком музеју у Београду*, Србија, Извор: <http://www.iias-trieste-maribor.eu/fileadmin/atti/2008/Nikolova.pdf>.

12 „Projekt digitalizacije ima više izgleda da bude prihvaćen i da uspije ako je jasno povezan s ciljevima i potrebama ustanove, potrebama i očekivanjima korisnika i drugih o čijim očekivanjima ustanova treba voditi računa“. Priprema i planiranje projekta digitalizacije, Izvor: <http://www.kultura.hr/Sudjelujte/Digitalizacija/Priprema-i-planiranje-projekta-digitalizacije> (07.22.2017).

Под дефинисањем *предмета дигитализације* подразумева се идентификација грађе која је или би могла бити под заштитом ауторских права. Након идентификације, јасно је да ће се нека грађа моћи дигитализовати одмах и за њу је процес припреме завршен.¹³

Следећи корак је *идентификација аутора* или носиоца ауторских права. То може бити дуготрајан и захтеван посао. Препоручљиво је да се најпре утврди ко је изворни носилац ауторског права, јер је онда лакше извести остала лица која имају права на конкретном ауторском делу. Ово је посебно значајно ако је ауторско дело настало од стране запосленог у неком правном лицу где носилац неће по правилу бити аутор дела, већ је то његов послодавац. Идентификација изворног носиоца права важна је не само за проналазак тренутног носиоца, већ и ради утврђивања трајања ауторског права.

Трећа фаза припреме пројекта дигитализације у контексту ауторских права је добијање неопходних сагласности и дозвола. Културна институција мора знати какве су јој сагласности и од кога потребне да би дигитализовала одређену културну баштину и да би је могла ставити на располагање корисницима. Да би се избегли могући неспоразуми, са ауторима, односно носиоцима ауторских права потписује се одговарајући уговор којим се прецизирају међусобна права и обавезе. С друге стране, уговором се прецизирају и поједине специфичности које се односе на сагласност за дигитализацију зависно од циља који се тим поступком жели постићи (да ли је у питању очување културне баштине или њено коришћење, и сл.).

Завршна фаза подразумева испуњење свих услова који гарантују квалитетно обављен посао дигитализације. Ту се не мисли само на техничке услове (одговарајуће стручњаке који су обучени да користе справе и апарате, као што су скенери, дигитални фотоапарати и др.), него и на начин дигитализације који ће водити рачуна о очувању угледа аутора и другим моментима везаним за испуњење услова за потпуно поштовање овог, у основи људског права.

6. ИЗАЗОВИ И ЗАМКЕ ДИГИТАЛИЗАЦИЈЕ

Поред многобројних предности које доноси, дигитализација истовремено отвара многа питања и дилеме, посебно у сфери заштите и коришћења културне баштине, које тек треба савладати уколико желимо да у пуном капацитету користимо могућности новог дигиталног тржишта. Зато се морају разрешити многобројне дилеме које у пракси стоје на путу реализације овог веома значајног људског подухвата.

У противном, дигитализација културне баштине која у себи садржи идеју стварања отвореног дигиталног културног тржишта може бити доведена у питање и изазвати нежељене последице.

13 Пројекат треба да садржи: Анализу потреба и грађе; анализу потреба установе; анализу потреба корисника; као и анализу трендова и очекивања заједнице, *Ibidem*, стр. 2.

Да би се избегли ти нежељени ефекти, дигитализација културне баштине мора се одвијати на начин који ће уважавати права аутора и других носилаца ауторских права, а с друге стране отклонити препреке које онемогућавају доступност културне грађе што већем броју корисника.

Поступак дигитализације мора се спроводити на начин и по процедури утврђеним међународним и домаћим прописима, уз стриктно поштовање права аутора као њиховог индивидуалног људског права, на начин који је примерен условима правне државе и владавине права.

Међутим, дигитализацију не можемо схватити само као техничку процедуру која треба да омогући трансформацију једног облика културног добра у други-електронски, иако је она и то.¹⁴ У питању је много комплекснији посао који подразумева не само технички поступак, већ и структурне припреме и адекватне поступке које обухватају много сложеније и обухватније процедуре и који задиру у својинскоправна овлашћења.

6.1. Специфични карактер ауторској права

Ауторска права имају и правну и економску страну, али истовремено и димензију људског права. Зато је неопходно да се дигитализација културне баштине одвија на начин пуне заштите ауторског права узимајући у обзир поштовање свих елемената који се односе на садржину наведених права аутора или других носилаца ауторског права.

Обзиром да се тај поступак, нажалост одвија, уз не увек пуно уважавање прописа, или уз њихово кршење у већој или мањој мери, неопходно је указати и на одредбе које се морају поштовати, уколико не желимо да се процес дигитализације културне баштине заврши на суду или неком другом спору.¹⁵

6.2. Приватно коришћење

Анализу дигитализације културне баштине започећемо од случајева за које се не тражи сагласност аутора. Наиме, културне институције само у ограниченом броју случајева имају право на коришћење ауторских дела без сагласности аутора или носилаца ауторских права.¹⁶

Тај ограничени обим коришћења ауторских дела који културне институције могу, уз одређене изузетке, неметано да користе, односи се на

14 „Digitalizacija je, u najširem smislu, prevođenje analognoga signala u digitalni oblik“. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Digitalizacija. Доступно на: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=68025> (07.22.2017).

15 Неки од судских поступака који су имали највише одјека у овом веку су, на примјер, случај Хоепкер против Кругериз 2002. године. Видети: Х. Вучемиловић-Врањих, Ауторска права као препрека стварању дигиталног тржишта, ст. 38, http://darhiv.ffzg.unizg.hr/6860/1/Vucemilovic_Vranjicdipl.pdf.

16 Закон о ауторским и сродним правима, „Сл. гласник РС“, бр. 104/2009, 99/2011, 119/2012 и 29/2016 – Одлука УС, чл. 42–54 в.

случајеве употребе у приватне сврхе. То значи да културне институције не морају формалноправно од аутора тражити сагласност за њихову дигиталну репродукцију.

Ипак, и у тим случајевима постоји обавеза постојећих удружења која се баве колективним остваривањем права, да на име продаје техничких уређаја и носача звука, текста или слике аутору дају одређену накнаду.¹⁷

6.3. *Кршење ауторских права због злоупотребе одредбе о чувању културне баштине*

Кршење ауторских права врши се најчешће од стране појединих културних институција као што су библиотеке и архиви у случају постојања дозволе за копирање само једног примерка. Наиме, овим институцијама је дозвољено да за потребе образовних и научних установа, као и за неке друге, непрофитне организације, могу без дозволе аутора да копирају ауторско дело, али само у једном примерку (на било коју подлогу). Ова дозвола је мотивисана потребом наведених институција ради замене за оригинал или за израду једног примерка који ће осигурати ауторско дело ако оригинал пропадне из неког разлога.

Ово законско изузеће од права на заштиту ауторског дела, у пракси доводи до дигитализације оригинала или његове сигурносне заштите у друге сврхе од оних прописаних, чиме се крше законске одредбе о ограничењу који су имале сасвим другу сврху.

6.4. *Ограничења дигитализације обзиром на време трајања ауторских права*

Ауторско право аутор ужива за време трајања живота, као и 70 година после његове смрти и то без обзира када је објављено.¹⁸

На први поглед се чини да пред културном институцијом стоји једноставан задатак да утврди да ли је аутор жив, а ако није да ли је прошао наведени број година од његове смрти. Уколико се утврди да је истекао рок који је законом штитио ауторско право, онда се чини да нема препрека за дигитализацију ауторског дела тога аутора.

У стварности може да буде другачије. Ово због тога што постоје многобројне ситуације које на различите начине утичу на трајање и домет заштите ауторског права. Управо од тих различитих животних и објективних околности зависи трајање и уопште заштита ауторског права. С друге стране, те околности које се из различитих разлога не уважавају, доводе до последица које погађају најпре аутора, односно другог носиоца ауторских

17 Употреба ауторског дела за своје личне потребе призната је у свим законодавствима. У нас је то право уређено законом.

18 Закон о ауторским и сродним правима, „Сл. гласник РС“, бр. 104/2009, 99/2011, 119/2012 и 29/2016 – Одлука УС, чл. 102.

права, али и саму културну институцију која због непоштовања прописа трпи различите последице.¹⁹

Указаћемо на најчешће случајеве који се дешавају у пракси који су релевантни и са становишта аутора, али и културне институције која дигитализује ауторско дело.

6.4.1. Ауторско право аутора

У пракси се чини да је ово најједноставнија ситуација. Овде се ради о само једном аутору чије ауторско право важи за време његовог живота и 70 година после смрти аутора.

Међутим и када је у питању један аутор, могу се десити различите ситуације.

У случају да је у питању *анонимно ауторско дело*, рок трајања ауторског права износи 70 година од момента законите објаве дела. У пракси се може десити да се током времена открије идентитет аутора, па ће у том случају ауторско право трајати, не 70 година од момента смрти аутора, него 70 година после његове смрти, али рачунајући од момента откривања идентитета аутора.

Исти случај, односно рок од 70 година ће важити и када је у питању ауторско дело које је објављено од стране аутора под *псеудонимом*, а из псеудонима се не може утврдити право име аутора

Проблем може изазвати и дело које није објављено одједном. Рачунање важења ауторске заштите се не узима од момента настанка првог дела, већ засебан рок тече од момента објављивања сваког појединог дела, односно наставака, тома и слично.

Необјављена дела имају такође рок трајања ауторских права везаних за њих. У том случају ауторско право престаје протеклом 70 година од момента настанка дела и оно стиче статус јавног добра. Такво јавно добро се може слободно користити, односно дигитализовати само уз обавезу признавања ауторства, поштовања ауторског права, као и части и угледа аутора.

Понекад се дешава да културне институције пре дигитализације не посвете довољно пажње проналажењу правога носиоца ауторског права. Површним приступом се утврди да је аутор умро и да је истекао рок заштите, а превиди се да постоји други носилац права (наследник, затим лице на које је пренето право или тзв. лице из сенке (*ихосиwриiер*)).

Идентификација носилаца ауторских права може бити посебно тешка у ситуацији када запослени у оквиру својих радних дужности (за зараду коју добија) изради неко нпр. уметничко дело. Треба утврдити да ли је у

19 „Повреду ауторског или сродног права представља неовлашћено вршење било које радње која је обухваћена искључивим правима носиоца ауторског или сродног права, неплаћање накнаде прописане овим законом или уговором, као и неизвршавање других обавеза према носиоцу ауторског или сродног права, прописаних овим законом“. *Закон о ауторским и сродним правима*, „Сл. гласник РС“, бр. 104/2009, 99/2011, 119/2012 и 29/2016 – Одлука УС, чл. 204.

конкретном случају носилац ауторског права послодавац или само лице које је изредило предмет.

Проблеми настају и што се пренос ауторских права редовно не евидентира, па се сматра да је ауторска заштита престала после одређеног рока. Пошто наслеђе није евидентирано, културне институције дигитализују такво ауторско дело у уверењу да је ослобођено од заштите, чиме праве прекршај, јер постоји носилац ауторског права.

Проблем ауторских права везан за дигитализацију не престаје ни када се утврди идентитет носиоца права, јер је понекад врло тешко доћи до њега. Наиме, базе података нису ажуриране, нису потпуне или их једноставно нема. Тако није могуће успоставити комуникацију и културна институција се одлучује да прескочи дигитализацију тако спорног ауторског дела, или га једноставно дигитализује без потребног одобрења.

Срећом све је већи број база података, организација које се баве колективним остваривањем ауторских права, каталога, и слично, али то није увек довољно.

6.4.2. Коаутор

Ако је у питању коауторско дело, рок трајања таквог дела је као и за једног аутора: заштити траје док је аутор жив. Када коаутори више нису живи рок трајања ауторског права рачуна се 70 година од момента смрти коаутора који је *последњи* умро. Дешава се да културна институција пође од познатијег коаутора и рачуна време од његове смрти, а не узме у обзир да је неки следећи коаутор умро касније.

Ако у том случају одлучи да дигитализује ауторско дело улази у прекршај, јер ограничење још постоји.

Зато је процедура тражења носилаца ауторског права, односно утврђивања датума њихове смрти, протекла законског рока, колико захтевна и мукотрпна, толико и неопходна процедура. Управо због те дуготрајне процедуре институције културе неретко праве грешку, односно крше прописе, дигитализујући ауторска дела, иако за сваког аутора нису прибавила дозволу. Често се доста олако сматра, да ако постоји сагласност за већину, да неће бити проблема.

Међутим, институције културе такође крше прописе о ауторском праву када приликом дигитализације имају сагласност аутора неког књижевног или другог дела, а нису прибавили сагласност нпр. илустратора тог дела која је такође неопходна.

У процесу дигитализације ауторска права се крше и код одређених облика стваралаштва где није прецизно одређен удео сваког од учесника. То је нпр. случај код аудио снимка где је веома тешко одредити удео сваког појединца у његовом стварању. Од аутора удео једног може бити у омогућавању да снимак буде урађен, (технички део); другог његова одговорност за сам процес „производње“ односно снимања (продуцентски део); трећег за сам наступ-лице чије је извођење снимљено (извођачки део), итд. Ако се

узме да је у тој констелацији носилац ауторског права извођач, поставља се питање који је његов „проценат“ ауторског права, а колики је удео осталих учесника у стварању тог дела.

Ово питање поставља се не само док су коаутори живи, него и после смрти неког од њих. Да ли они који су живи имају целокупна ауторска права на ауторско дело, ако није познат наследник преминулог аутора или не.

Не водећи рачуна о овим околностима културна институција дигитализује такво ауторско дело уважавајући само право аутора који по природи ствари има највећи удео или неспорни удео, а занемарује ауторска права осталих.

6.4.3. Јавно добро

Статус јавног добра стичу она ауторска дела којима из неког разлога престаје њихова заштита, а најчешће је то истек рока. Тада нема ограничења за њихову дигитализацију и није потребна никаква сагласност. Културне институције чине повреду прописа ако претпоставе без довољно чврстих доказа да је у питању јавно добро. Установе културе у том случају дигитализују такво дело које није јавно добро, што није допуштено. Грешка институција настаје када нпр. није истекао рок важења ауторске заштите 70 година након ауторове смрти, јер то дело садржи и илустрације на које ауторско право има друго лице од чије смрти није прошао тај законски рок.

Зато је неопходно проверити не само да ли је то дело јавно добро што се тиче ауторства, него да ли ауторско право још увек постоји у неком другом облику.

6.4.4. Незаштићена дела

У пракси се дешава да ауторским делима после истека одређеног рока престаје забрана којим су до тада била штићена. То значи да се та дела могу дигитализовати без ограничења. Културне институције често дигитализују и она ауторска дела за која имају погрешну информацију да им је истекао рок. Без обзира на постојање немара или намере, и у тим случајевима културне институције не могу избећи одговорност за кршење ауторских права.

6.4.5. Дела сирочад

Културна баштина богата је и делима, којима се нажалост не знају аутори. Уколико се и поред настојања да се утврди идентитет аутора у томе не успе, та дела добијају посебан статус познат у законодавству и теорији као дела сирочад (*orphan-work*).

За таква ауторска дела не постоји обавеза ауторске заштите за поједине институције као што су библиотеке, архиви, музеји, као и образовне у научне установе. Услов је да од дигитализације не остварују директну еко-

номску корист, као и да дигитализација служи за коришћење трећим лицима, као и ради њиховог очувања и обнове.

Кршење прописа настаје кад институција дигитализује наведена ауторска дела за која је у међувремену откривен аутор или се таква културна баштина даје на коришћење у комерцијалне сврхе.²⁰

6.4.6. Новине и часописи

Када је у питању дигитализација новина и часописа у којима логично има више аутора, како се често погрешно мисли, није довољно имати сагласност новинског издавача односно власника новина. Напротив, сваки чланак, свака фотографија има свога аутора, па је за сагласност за дигитализацију потребан договор са сваким од њих појединачно. Обзиром да је то често „немогућа мисија“, у пракси се одустаје од дигитализације новина или се тај процес обавља без сагласности сваког од тих аутора. С друге стране, основано се претпоставља да је новинска кућа носилац ауторског права на новински чланак, што не мора увек бити случај или је везано за посебан рок.²¹ Тако долази до повреде ауторских права, јер институција не тражи посебну сагласност од сваког аутора.

6.4.7. Делимична дигитализација збирки

Тешкоће дигитализације везане су и за могућност само делимичне дигитализације одређених целина. Разлози за непотпуну дигитализацију условљени су различитим факторима: временским; финансијским; обимношћу грађе; тражњом корисника и сл.

У случају да културна институција није у стању да дигитализује цео опус неке културне целине, мора утврдити критеријуме којим деловима ће дати приоритет. Тада се мора водити рачуна да се, колико је то могуће, очува целина дигитализоване грађе, да се не истржу делови из целине и тако осиромашује културна баштина, већ да се водећи се тим критеријумима дигитализује грађа која је најтраженија и најзанимљивија за кориснике.

И овде може доћи до кршења прописа, јер сви делови који су дигитализовани на такав начин, не испуњавају услове у погледу заштите ауторског права, јер су неке нпр. збирке заштићене ауторским правом, друге нису или су у оквиру једне те исте збирке различити формати заштите (нека грађа заштићена је правима аутора из подручја књижевности, науке, дру-

20 Дело за које није могао бити пронађен аутор или носилац ауторског права, познато као дело сирочић, представљала су дуго времена проблем. Данас он није изражен у тој мери као раније, јер је Законом уређено да библиотеке, архиви, музеји и друге установе културе могу дела са овим статусом дигитализовати, репродуковати или дати на коришћење. Оне то могу урадити све до момента када се идентификује аутор или носилац ауторског права. Од тада деле судбину осаталих ауторских дела и третирају се као и она за која се зна аутор од самог почетка.

21 Закон о ауторским и сродним правима, „Сл. гласник РС“, бр. 104/2009, 99/2011, 119/2012 и 29/2016 – Одлука УС, чл. 98.

га правима издавача, трећа правима извођача, итд.) Културне институције, често без посебног оправдања, верују да аутори неће правити проблеме за те делове културне баштине од којих већина испуњава услове за ауторску заштиту.

Ако се, пак одлуче да те делове не дигитализују, онда се и од делова праве делови, па се тако губи целовитост ионако фрагментизоване грађе, што дигитализовану културну баштину чини мало употребљивом.

Крајњи резултат оваквих ситуација је да се најшешће дигитализује слободна културна баштина без обзира на захтеве и стварне потребе корисника.

6.4.8. Неплаћање накнаде

Одређене културне установе, зависно од врсте уговора које склопе са аутором или носиоцем ауторског права, имају обавезу да плате одређену накнаду. Истина, библиотеке, архиви, као и установе којима је задатак да помажу слободном протоку информација, по правилу су ослобођене те накнаде. Ако ипак имају обавезу плаћања накнаде, а то не ураде, а таква дела дигитализују, културне институције крше позитивне прописе.

7. ЗАКЉУЧАК

Поред несумњиве потребе за дигитализацијом културне баштине, очигледно је да се културне институције у том поступку суочавају са многобројним тешкоћама. Основна тешкоћа се састоји у довођењу у склад права аутора и израженијих потреба све ширег круга људи за коришћењем културних добара.

Обзиром да културне институције нису у поступку дигитализације у стању да испоштују све прописе који штите ауторска права, најчешћа последица те чињенице је да оне праве селекцију грађе коју ће дигитализовати. У том смислу оне се најчешће одлучују за дигитализовање дела оних аутора за које је већ решено питање ауторства и то аутора, односно носиоца ауторског права, који су живи. Исто тако бирају се ауторска дела која су слободна, односно која не подлежу ауторској заштити и за која није потребно одобрење. Такође се бирају ауторска дела за која постоји мањи ризик да ће се њиховом дигитализацијом прекршити ауторско право. На тај начин се битно сужава ауторска грађа и дигитализује се мањи део културне баштине, док већи и даље остаје „сакривен“ од шире јавности.

Зато су институције културе пред избором да преузму ризик и дигитализују и ону грађу за коју немају потребну дозволу и тиме свесно прекрше пропис или да одустану. Њима стоје на располагању још две могућности: да стриктно поштују прописе или да и поред свега дигитализују грађу кад процене да ће штета по институцију бити мања од користи које би дигитализација и доступност одређеног ауторског дела донела.

Без обзира за коју солуцију се определили, дигитализација је процес који неће стати, јер развој дигиталног друштва и дигиталног тржишта то једноставно неће допустити. У том смислу законски прописи морају се врло често мењати и бити у функцији технолошких промена које ће стално захтевати промене међународних прописа и прилагођавање, као и хармонизацију националних законодавстава са њима.

Да би се процес наставио потребно је предузимати и друге мере. Једна од њих је ажурирање *базе података* аутора. На тај начин ће бити могуће обезбедити лакше проналажење аутора и тиме омогућити већи број дела да се дигитализују.

Треће, неопходно је формирати *стручна тела*, било на нивоу државе или у оквиру значајнијих културних институција која ће компетентно моћи и знати да пруже стручну помоћ у процесу дигитализације. Управо недовољна образованост људи који могу на релевантан начин да се баве питањима дигитализације утиче да често пропадају пројекти дигитализације културне баштине. Потребно је формирати специјализоване службе које би се искључиво бавиле питањем дигитализације, а исто тако организовати одговарајуће семинаре, обуке и сл., где би се ти кадрови едуковали. На тај начин би се добила релевантна тумачења којима би се у великој мери спречило кршење прописа.

Исто тако, успех дигитализације зависи од тога у којој мери ће саме институције културе уложити напор, време, људске ресурсе и финансијска средства, да би на адекватан начин решиле на законит и оптималан начин питање дигитализације.

У супротном може доћи до застоја који може имати и дугорочне и далекосежне последице, не само у области културе, него и шире.

Prof. Miodrag Savović, Ph. D.,

External associate of the Institute of Comparative Law

Prof. Danilo Rončević, Ph. D.,

Director of Human Resources Management Service of the Government of the Republic of Serbia

DIGITISATION BETWEEN THE PROTECTION OF COPYRIGHT AND THE RIGHT TO USE CULTURAL HERITAGE

Summary

The information age has an impact on all spheres of society, including culture. Namely, there is an increasing number of requests among users for wider access to materials held by cultural institutions. These requests relate to demands for access to the said cultural heritage, and not just within the scope of traditional cultural institutions (libraries,

reading rooms, museums, including archives), but also on the digital market, where users can access authorship works from the comfort of their homes, on their personal computers, and if not always free of charge, then through payment of subscriptions, memberships or other forms of contribution. However, the use of this modern process of safeguarding and using cultural heritage has the consequence of significantly increasing opportunities for violating authorship rights. This involves not just the technical aspects of digitisation, but above all legal ones. There is a gap between the increasing need for digitalizing cultural heritage and the rights of numerous users in this respect, and on the other hand the issue of authorship rights, above all as human rights that ensure adequate protection to the holder of such rights. This article presents the challenges and traps that digitisation brings with it, including ways and methods of overcoming such challenges faced by cultural institutions. This relates in particular to respect for international and domestic regulations and standards in this area, which will contribute to a reduction in the number of violations and accountability of cultural institutions, while on the other hand contributing to greater and wider scope of digitisation of our cultural heritage.

Keywords: information age, digitisation, cultural heritage, authorship rights, cultural institutions

Др Најаша Мрвић Пејровић*
Др Владимир Чоловић**

УПРАВЉАЊЕ КОЛЕКТИВНИМ ПРАВИМА И ДИГИТАЛИЗОВАНА КУЛТУРНА БАШТИНА***

Апстракт

У раду се објашњавају разлози пројисивања колективне проширене лиценце (ECL). Лиценцом коју издају организације за колективно остваривање ауторских права превазилазе се ограничења субјективних ауторских права. ECL су као „правни трансиланџи“ преузеће из нордијских законодавстава. Под утицајем права Европске уније прихваћене су у европским законодавствима, али на различите начине. „Замаскиране“ разлике између законодавстава сјречавају ефикасно прекогранично коришћење дигитализоване културне баштине и остварају стварање ианевропској ауторској права. У тај процес морају се укључити организације за колективно управљање ауторским правима и установе културе. Оне треба да буду припремљене како да управљају колективним правима и дигитализованом културном баштином.

Кључне речи: дигитализација, културна баштина, ауторско право, Европска унија, проширена колективна лиценца

1. УВОД

Дигитализација¹ културне баштине треба да је сачува, омогући њено креативно искоришћавање и допринесе промоцији културних вредности једног друштва. У социолошком смислу реч је о важном феномену који има и свој правни аспект у области ауторског и сродних права. Захтеву да се успостави делотворан правни и организациони оквир управљања дигитализованом културном баштином данас се убрзано прилагођавају земље у развоју. Крајем XX века можда је могло да важи да су установе културе, пре свега библиотеке, из земаља централне и источне Европе историјски

* Научни саветник, Институт за упоредно право, Београд.

** Научни саветник, Институт за упоредно право, Београд.

*** Рад је резултат рада на пројекту Института за упоредно право „Српско и европско право – упоређивање и усаглашавање“ (евиденциони број: 179031), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

1 За потребе овог рада под дигитализацијом сматрамо умножавање и репродуковање аналогних извора података о културним артефактима у дигиталном облику, као и обрада ауторских дела која су изворно настала у електронском облику („born digitally“).

више биле усмерене на активности прикупљања и чувања културне грађе, него на развој услуга посредством информационих система². Данас то више није тако. Пример рада културних установа у земљама централне и источне Европе, па и у Србији, показује да у погледу степена развоја дигитализованог друштва не постоје значајније разлике између старих и нових чланица Европске уније и између чланица Уније и земаља које нису у њеном чланству³. Зато су правна питања у вези са дигитализацијом културне баштине веома актуелна и у нашој средини.

Правни оквир за регулисање дигитализације чине прописи на националном и међународном нивоу. Тешкоће да се ти прописи усклађено примењују и свакодневни изазови које намеће нагли технолошки развој, разлози су што је потребно испитати како треба уредити колективно право управљања дигитализованом културном баштином. Јасно је да успостављање таквог права значи ограничење субјективног ауторског права, јер се интересу аутора претпоставља интерес заједнице да сваки њен члан (слободно) приступи дигитализованим подацима који се тичу културне баштине. Начин регулисања приступа дигитализованим збиркама културне баштине зависи од легислативе којом се уређује заштита ауторских права на интернету. Та легислатива је веома динамична, јер мора одговорити изазовима савременог информационог друштва. Поред тога, у њој морају бити имплементирани одредбе из прихваћених међународних конвенција, докумената Светске трговинске организације, Уједињених нација и Европске уније како би се, с једне стране, омогућила заштита минималних права аутора, а са друге стране, обезбедила дистрибуција дигитализоване културне баштине, чак и прекогранично.

2. ИЗАЗОВИ ПРИ КРЕИРАЊУ НОРМАТИВНОГ ОКВИРА

Дигитализација података уопште, а посебно објеката културне баштине, претпоставља решавање низа правних проблема. Пре свега, правна заштита дигитализованих збирки мора бити прилагођена нематеријалној природи културног добра у дигиталном облику⁴. Друго, дигитализована културна баштина мора да подлеже посебном правном режиму у оквиру права интелектуалне својине и у односу на права управљања дигиталним

2 Christine Borgman, *From Gutenberg to the Global Information Infrastructure: Access to Information in the Networked World*, Cambridge, MIT Press 2000, 243.

3 Види: *Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage – A Service Oriented Approach*, Proceedings, Central and Eastern European Online Library, 1/2015; *Cultural Heritage Digitisation, online accessibility and digital preservation*, Report on the Implementation of Commission Recommendation 2011/711/EU 2013–2015, доступно на: http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2016-43/2013-2015_progress_report_18528.pdf, 12. 6. 2017.

4 Александра Узелац, „Дигитална културна добра у информацијском друштву између јавне домене и приватног власништва“, *Медијска исцртаживања*, вол. 10, 1/2004, 43–44.

подацима⁵. Приликом процеса дигитализације морају бити уважени не само национални, него и разни политички интереси, који могу да се разликују од националних. Примера ради, у Европи највећи део културне баштине представља верска културна баштина. Државе су у обавези да ефикасно заштите верску културну баштину (историјску аутентичност, идентитет тих објеката и слично) у складу са националним интересом, али при том морају поштовати колективна верска права и слободе не само хришћана, него и Јевреја, чија култура чини интегрални и веома значајан део европског културног наслеђа⁶.

Из аспекта права од суштинског значаја је на који начин законодавац кроз ауторско право успоставља осетљиву равнотежу између приватног интереса носилаца ауторских права и друштвеног интереса да се омогући дигитализација културне баштине, а потом приступ дигитализованим збиркама и јавно дистрибуирање података. Почетна тешкоћа је како да установа културе изврши (потпуну) идентификацију индивидуалних носилаца ауторских права, чији се интереси морају штитити према правилима ауторског и сродних права. Ситуација је олакшана у погледу оне грађе која постаје јавно добро пошто су ауторска права истекла или зато што је дело изузето из заштите путем ауторских права. Али, у свим другим ситуацијама културна установа мора добити дозволу носиоца ауторског права или његових наследника за дигитализацију. Међусобна права и обавезе регулишу се лиценцним уговорима различите садржине. У складу са лиценцом или по склопљеном споразуму, културна установа по правилу плаћа аутору дела накнаду за коришћење ауторских права. У уговору или лиценци мора бити назначена накнада коју установа мора платити за репродукцију, дистрибуцију, изнајмљивање, саопштавање јавности, јавно извођење и приказивање, емитовање или прераду дела, осим ако уговором није другачије одређено.⁷ На тај начин лиценца условљава и дигитализацију, али и коришћење дигитализоване грађе.

Решење којим се заобилазе ограничења ауторског права може бити тзв. проширена колективна лиценца (*extended collective licence* – даље ECL), која олакшава колективно остваривање ауторског права, јер превазилази тешкоће идентификације носиоца ауторског права. ECL је лиценцни уговор између корисника ауторског дела и организације за колективно остваривање ауторских права којим се уређује начин остваривања ауторских права са ефектом проширења постигнутог договора на све индивидуал-

5 Gobinda Chowhury, „Managment of cultural heritage information: policies and practices“, in: Ian Ruthven, Gobinda Chowdhury (ed)., *Cultural heritage Information Access and management*, Facet Publishing, London 2015, 37.

6 Са правног становишта реч је о *rex mixtae*, јер се усклађује јавни интерес на заштити (верске) културне баштине са специјалном потребом очувања идентитета одређене религијске заједнице (Theodosias Tsvolas, *Law and Religious Cultural Heritage in Europe*, Springer, London 2014, 108–109.

7 Aleksandra Horvat, Daniela Živković, *Knjižnice i autorsko pravo*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2009, 67–68.

не носиоце ауторског права које организација представља на основу закона. Када је реч о дигиталној културној баштини, модел ECL је посебно употребљив ако се не може добити дозвола носиоца ауторског права на дигитализацију неког дела зато што се не зна њихов аутор или се он не може пронаћи. У тим случајевима, организације за колективно остваривање ауторског права постају заступници носиоца права, чак и оних који се нису учланили или не знају да су чланови организације. Организације за колективно остваривање ауторског права могу слободно преговарати са јавним установама културе – корисницима (библиотеке, архиви, музеји, образовне установе, организације за радиодифузију и кинотеке односно филмски архиви) о условима под којима ће им одобрити дигитализацију и дати колективну лиценцу за коришћење дигитализованих садржаја. Тако корисници постају овлашћени, уместо носилаца права, да дају дозволу за дигитална права, додуше само на територији једне државе или подручја за које су надлежни. Истовремено, аутори остварују право на накнаду преко организације за колективно остваривање ауторског права.

ECL модел, који је примењен у скандинавским земљама још од шездесетих година прошлог века, прихваћен је и у другим државама Европске уније на основу Директиве 2012/28 ЕУ о одређеној дозвољеној употреби дела сирочади⁸, како би се превазишле препреке приликом дигитализације културне баштине. Али, упоредна искуства у погледу управљања колективним правима путем ECL су различита. Иако постоји генерална сличност, разлике у националним законодавствима последица су другачије успостављених надлежности организација за колективно остваривање колективних права и формулисаних услова лиценцирања. Такође, на различити начин се дели материја уређена императивним законским нормама и она о којој се могу слободно споразумевати корисник и организација за заштиту колективних права и допушта или ускраћује организацији да заступа ауторе који нису њени чланови, односно да даје дозволе за радове који нису у закону наведени.⁹ Важна разлика између нордијских законодавстава¹⁰ и осталих јесте што се у нордијским земљама ECL предвиђа редовно за специјалне кориснике и врсте услуга, што у другим законодавствима не мора да буде случај. Тако ECL постаје правно оруђе које треба да омогући масовну дигитализацију и обавезно колективно остваривање права у свим случајевима некомерцијалног коришћења културне баштине.

8 Directive 2012/28/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on certain permitted uses of orphan works, *Official Journal of the European Union (OJ)*, L 299/5, 27. 10. 2012.

9 Детаљна анализа законодавства Норвешке, Данске, Шведске, Финске, Француске, Немачке, Словачке и Велике Британије у: Lucie Guibault, „Cultural Heritage Online? Settle It in the Country of Origin of the Work“, *Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law*, vol. 6, 3/2015, 173–191.

10 Више у: Tarja Koskinen– Olsson, „Collective Management in the Nordic Countries“, in: Daniel Gervais, *Collective management of copyright and related rights*, Kluwer Law International, Austin-Boston 2010, 283–306.

ECL је искоришћен и у француском законодавству изменама ауторског права Законом 2012–287 од 1. марта 2012. о дигиталној експлоатацији недоступних књига из 20. века¹¹ како би се омогућило коришћење дигитализоване културне баштине на даљину. Накнада носиоцима права обезбеђује се преко организација за колективно остваривање ауторских права, које су овлашћене да, у име носилаца права, дозволе дигитализацију и коришћење дигитализованих података. Технички услов је успостављен Регистар дигитално објављених не-комерцијалних књига и база података којој се може приступити на даљину, која постоји при француској Националној библиотеци, а периодично се ажурира.

На сличан начин, и у Немачкој је изменама Закона о патенту од 27. јуна 2013. године¹², између осталог, омогућена дигитализација „дела сирочади“, чиме су уважена колективна права на управљању дигитализованом културном баштином (пре свега књига и штампаног материјала објављеног пре 1. јануара 1966. који више није комерцијално доступан и репродукција уметничких дела). И овде је уважен принцип да у одређеном регистру мора бити истакнут попис дела која нису комерцијално доступна и да се дигитализација на основу ECL одобрава тек пошто се носиоци ауторског права не пријаве у одређеном року.

Проширена колективна лиценца је изменама ауторског права уведена и у Великој Британији 2013. године¹³. За разлику од нордијског модела, Велика Британија је увела опште и флексибилно право за примену ECL у различите сврхе (ради научног, односно некомерцијалног приватног истраживања или чувања културне баштине у дигиталном медију у музејима, галеријама, библиотекама и архивима). Овако решење се критикује, јер практично блокира европско ауторско право¹⁴.

3. ПРЕКОГРАНИЧНО КОРИШЋЕЊЕ ДИГИТАЛИЗОВАНЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ

Увођење ECL модела у Европској унији унеколико је олакшало, али није могло да разреши проблем прекограничног коришћења информација из дигитализованих збирки. Јер, обично није могућ аутоматски поступак

- 11 Loi no. 2012–287 du 1er mars 2012 relative à l'exploitation numérique des livres indisponibles du XXe siècle, *Journal Officiel*, 5/2012 du 2 mars 2012. На основу те регулативе извршена је дигитализација преко 500 000 књига објављених у Француској пре 1. јануара 2001. године.
- 12 Gesetz zur Novellierung patentrechtlicher Vorschriften und anderer Gesetze des gewerblichen Rechtsschutz, *Bundesgesetzblatt*, I, no. 63, S. 3830, am 24. Oktober 2013.
- 13 *Copyright and Rights in Performances (Extended Collective Licensing) Regulations 2014*, S.I. 2588, on the 1st October 2014, доступно на: <http://www.legislation.gov.uk/ukxi/2014/2588/regulation/4/made>, 22. 6. 2017.
- 14 Rainer Kuhlen, Copyright Issues in the European Union – Towards a Science- and Education-Friendly Copyright, 2013, 12–13, доступно на: <http://www.kuhlen.name/MATERIALIEN/Publikationen2013/RK-copyright-issues-in-the-EU-submitted-preprint05032013-PDF.pdf>, 28. 6. 2017.

дигитализације, без темељног прегледања и одабира грађе и спроведеног поступка идентификације аутора. Чак и када се тај проблем превазиђе колективном лиценцом, који прихвата све већи број европских држава, извештаји о имплементацији одговарајућих аката Европске уније показују да је тешко превазићи просторну ограниченост издатих дозвола¹⁵.

Компликован је начин постизања споразума, јер је потребно да се организација за остваривање колективних ауторских права, надлежна на територији једне земље, обрати „сестринској“ организацији у другој земљи, са којом је везана реципрочним аранжманом, како би се постигло прекогранично коришћење дигитализованих збирки. На основу уговора о реципроцитету, организације из различитих земаља су чврсто међусобно везане искључивим правима које могу пренети само једна на другу. Оваква пракса била је успостављана већ у аналогном окружењу, што су уважавала тела Европске уније. Она је превазиђена у условима бежичног преноса података на даљину, преко интернета, пошто „управљање колективним правима на даљину“ постаје још компликованије, јер захтева „мулти-репертоар“ услуга и „мулти-територијалне“ лиценце.¹⁶ Показује се да технолошки напредак нарушава основни принцип деловања организација за колективно остваривање права, а кориснике онемогућава у делатности, јер не могу истовремено прибавити одобрења од различитих организација за колективно остваривање ауторског права нити извршити плаћања накнада носиоцима ауторских права широм територије Европске уније. Међутим, Европска комисија не прихвата промену традиционалног билатералног и недовољно ефикасног начина споразумевања организација за заштиту колективних ауторских права из различитих држава. Она сматра да није добро напустити територијалну надлежност организација и допустити им да несметано пружају услуге на територији других чланица Европске уније. Таква промена би поспешила међусобно такмичење организација из различитих држава да под повољнијим условима прекогранично пружају услуге преко интернета, уместо да остварују своју основну функцију заштите ауторских права носилаца и наплате накнада у име аутора на територији државе на којој се користи туђе дело. Међутим, организације за колективно остваривање ауторских права, на пример међународна удружења музичара, композитора, књижевника и слично, сматрају супротно и трагају за алтернативама колективном остваривању права какве би могле

15 Jean-Paul Trialles (ed.), *Study on the Application of Directive 2001/29/EC on Copyright and related Rights in the Information Society*, 2013, 305, доступно на: http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/studies/131216_study_en.pdf, 12. 5. 2017; такође: Cultural heritage digitisation, online accessibility and digital preservation – Report on the Implementation of Commission Recommendation 2011/711/EU 2011–2013, European Commission, September 2014, 33–34, доступно на: http://www.den.nl/art/uploads/files/Publicaties/Report_on_Digitisation_online_accessibility_and_digital_preservation_of_cultural_material_Europese_Commissie2014.pdf, 17. 5. 2017.

16 Johan Axhamn, Lucie Guibault, *Cross-border extended collective licensing: a solution to online dissemination of Europe's cultural heritage? Final report prepared for Europeana-Connect, Instituut voor informatierecht, Universiteit van Amsterdam*, August 2011, 21–24, доступно на: <https://www.ivir.nl/publicaties/download/292>, 29. 6. 2017.

да представљају нови начини дистрибуције дигиталних података по угледу на *on-line* трговину.

Прекогранично коришћење дигитализоване културне баштине могло би се олакшати на различите начине: закључењем вишестраних уговора о међусобном признавању закључених лиценци (у складу са споразумом који постоји између нордијских земаља), прописивањем посебних ограничења или изузетака у националној регулативи која се односи на интелектуалну својину (на пример, за коришћење дигитализоване библиотеке), или лиценцом коју држава издаје установама које желе дигитализовати културну грађу, као што је то учињено у Мађарској¹⁷. Али, у свим тим случајевима, да би се омогућило прекогранично коришћење дигитализоване културне баштине, неопходно је кориговати принципе важења међународног привредног права, јер се у случају спора везаног за ауторска, патентна и сродна права примењује закон места у коме се заштита права тражи (*lex loci protectionis*), а не закон места у коме је право настало или регистровано.

Други „камен спотицања“ јесу правила Европске уније о поновној употреби информација јавног сектора, која су први пут формулисана 2003, а значајно иновирана 2013.¹⁸ Тим правилима се напушта терен грађанског права и као економско право регулишу права у вези са поновном употребом информација јавног сектора. Комплементарно том праву је право грађана на приступ информацијама од јавног значаја. У склопу таквог концепта, штити се ауторско право, али се сматра да су правила Европске уније примењива на све случајеве у којима треће лице није оригинални власник одговарајућег документа, а да библиотеке, музеји и архиви, за дела изузета из ауторских права или на којима је ауторско право престало, могу применити стандардне отворене лиценце (попут *Creative Commons Licence*), како би се омогућило да установе културе широм Европе деле податке из својих дигитализованих збирки¹⁹. Према томе, управљање дигитализованом културном баштином подразумевало би коришћење концепта тзв. отвореног приступа подацима, тј. чињење одређених података јавно доступним тако да свако лице може слободно да их користи и поновно објављује, без ограничења која би наметнуо аутор или неко други, једино се руководећи законским правилима или стандардом поштене употребе. Да би се то постигло, потребно је уравнотежити јавни интерес да се обезбеди слободни и отворен приступ интернету, без дискриминације, и потребу да се делотворно штите права личности, пре свега на приватност.

17 A. Horvat, 26.

18 Directive 2003/98/EC of the European Parliament and of the Council of 17 November 2003 on the re-use of public sector information. OJ L 345, Directive 2013/37/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 amending Directive 2003/98/EC on the re-use of public sector information, OJ L 175, 27.6.2013, p. 1–8.

19 Paul Keller, Thomas Margoni, Katarzyna Rybicka, Alek Tarkowski, „Reuse of public sector information in cultural heritage institutions“, *International Free and Open Source Software Law Review*, vol. 6, 1/2014, 1–2, 4, 6–7, доступно на: <https://www.ivir.nl/publicaties/download/1484.pdf>, 15. 6. 2017.

Међутим, могућности злоупотребе ауторских права на интернету се сваки дан увећавају захваљујући околности да се дигитални садржаји могу лако копирати и редистрибуирати. Баш зато што се објављивање ауторског дела на интернету разликује од његовог публиковања у писаној форми, потребно је пре сваког приступа подацима добити одобрење аутора, па макар у виду отворене лиценце или тзв. јавног обавештења. Са друге стране, демократизација информационог друштва је данас императив његовог развоја, при чему слободан и отворен приступ интернету не мора безусловно да подразумева бесплатно коришћење дигитализованих података. Јер, нагли напредак технологије доприноси да се интернет повезаност све више схвата као јавно добро, попут других видова инфраструктуре, а све мање као роба²⁰.

Поред тога, са друштвеног и са економског становишта поставља се захтев како обезбедити дужевремену стабилност и несметани развој информационог система преко кога се управља дигитализованом културном баштином²¹. Подразумева се да такав систем мора бити ефикасан и у транснационалном окружењу. Јављају се тешко решиви проблеми како обезбедити стабилно инвестирање и дужу техничку одрживост информационих система који се користе у процесу дигитализације и то тако да омогуће поновну употребу дигитализованих података, али и право онога ко је у базу похранио информације да те материјале повуче из дигитализованог архива (можда уз одговарајућу таксу)²². Трајност система би, на пример, било могуће постићи клаузулом о аутоматском продужењу уговора после шест година²³.

4. ЗАКЉУЧАК

У области управљања дигитализованом културном баштином долазе до изражаја потребе брзог и темељног преображаја ауторских права, начина производње, дистрибуције, па и потрошње културних добара. Захтев да се обезбеди отворени приступ дигитализованим подацима данас је истакнут као социјални императив, који треба да омогући економски развој друштва. Тако Европска комисија, у складу са циљевима Хоризонта 2020, наглашава да треба омогућити приступ резултатима научних истраживања која су јавно финансирана, у циљу јачања иновација у Европи и постизања већих

20 Alfredo M. Ronchi, „Cultural Heritage and Legal Aspects in Europe: eGovernment and ICT impact“, у: Mitja Guštin and Terje Nypan (eds.), *Cultural Heritage and Legal Aspects in Europe*, Koper Institute for Mediterranean Heritage, Institute for Corporation and Public Law, Science and Research Centre, University of Primorska, Koper 2010, 185.

21 G. Chowhury, I. Rothven, Preface, 6.

22 Karol J. Borowiecki, Trilce Navarrete, „Digitisation of heritage collections as indicator of innovation“, *Economics of Innovation and New Technology*, vol. 26, 3/2017, 227–246.

23 Lucky Belder, „The digitisation of public cultural heritage collections and copyright in public private partnership projects“, у: Valentina Vadi, Bruno de Witte (eds.), *Culture and International Economic Law*, Routledge, London-New York 2015, 183–185.

користи од научних открића. Слични концепти изражени су и у Стратегији развоја Европске уније до 2020. године²⁴, из 2010, којом се предвиђа унапређење дигиталне економије, као и у Дигиталном плану за Европу²⁵ који је усвојен исте године. Свеобухватним планом предвиђа се стварање таквог окружења у коме ће вршење јавних служби, давање услуга и пословање бити дигитализовано. У складу са таквим стратешким опредељењима, предвиђено је да се интензивира и оконча рад на пројекту Еуропеана, који је још од 2008. године започела Европска комисија са циљем успостављања дигиталне Европске библиотеке (*The European Library* – даље TEL)²⁶.

Чини се међутим, да постоје препреке успостављању пан-европског дигиталног економског и културног простора без граница. Изгледа да је пре него што се дозволи слободна прекогранична дистрибуција и коришћење дигиталних збирки, неопходно преиспитати одредбе у националним законодавствима, уједначити решења и тако „одоздо“ изградити ауторско право Европске уније, уместо што процес хармонизације следи по усвојеним актима Европске уније. Иначе, околност што пан-европско ауторско право још није створено, блокира прекограничну дигитализацију културне баштине, па се тада ECL, уместо да олакша прекогранично коришћење дигиталних збирки, користи тако да фаворизује локалне ауторе, док су странци потиснути²⁷.

Под притиском прописа Европске уније, чланице Европске уније спремно су увеле ECL модел управљања колективним ауторским правима, али га на различите начине примењују. Предности тог модела су очигледне у економски развијеним нордијским земљама у којима су аутори, уметници, издавачи и продуценти добро организовани, тако да своја права могу оптимално ускладити и заштити кроз ECL. Моруће је, међутим, да те предности не могу да дођу до изражаја у другим законодавствима. Тако се, на пример, и у Републици Србији заштита колективних ауторских права остварује преко организација за њихову заштиту, у складу са Законом о ауторском и сродним правима²⁸. Али, организације за остваривање колективних ауторских права у појединим областима (рецимо, филмској уметности) још нису регистроване, а чак ни оне које су основане у другим подручјима, не могу ефикасно да остваре своју улогу у постојећим

24 Europe 2020: European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Доступно на: <http://ec.europa.eu/eu2010/>, 21. 6. 2017.

25 A Digital Agenda for Europe. Доступно на: http://ec.europa.eu/information_society/digital-agenda/documents/digital-agenda-communication-en.pdf, 21. 6. 2017.

26 TEL је требало да омогући несметани приступ, претраживање и коришћење европске дигиталне културне баштине (књига, часописа, новина, фотографија, музејских експоната, архивске и аудиовизуелне грађе). Требало је да превазиђе језичке баријере и све препреке коришћења дигитализоване грађе које настају због разлика у националним законодавствима. Портал TEL је „замрзнут“ од 31. децембра 2016. године.

27 Alan Strowel, „The European ‘Extended Collective Licensing’ Model“, *Columbia Journal of Law & the Arts*, 2011, 669, доступно на: <https://lawandarts.org/wp-content/uploads/sites/4/2012/02/665-6691.pdf>, 03. 6. 2017.

28 Службени гласник РС, бр. 104/2009, 99/2011, 119/2012 и 29/2016 – одлука УС.

друштвеним условима. Зато је веома важно постићи да нормативни оквир не буде кочница технолошком напретку, а да истовремено може обезбедити правну сигурност, заштиту приватности и културних права. Наћи адекватно решење није једноставно, јер управљање дигитализованом културном баштином условљавају бројни фактори, како социјалне и економске, тако и правне и политичке природе.

Nataša Mrvić Petrović, Ph.D.

Principal Research Fellow, Institute of Comparative law, Belgrade

Vladimir Čolović, Ph.D.

Principal Research Fellow, Institute of Comparative law, Belgrade

COLLECTIVE RIGHTS MANAGEMENT AND DIGITALIZED CULTURAL HERITAGE

Summary

The paper explains the reasons for prescribing the Collective Extended License (ECL). Licenses issued by collective copyright organizations exceed the limits of subjective copyrights. ECL as “legal transplants” are taken from the Nordic legislation. Under the influence of European Union law, they have been accepted in European legislation, but in different ways. Such “masked” differences between legislation prevent the efficient cross-border use of digitized cultural heritage and slow down the creation of pan-European copyright law. Organizations for collective management of copyright and cultural institutions must be included in this process. They must be prepared to manage collective rights and digitized cultural heritage.

Keywords: digitisation, cultural heritage, copyright, European union, extended collective license

ПРОБЛЕМ ОДГОВОРНОСТИ У ПРОЦЕСУ АУТЕНТИФИКАЦИЈЕ УМЈЕТНИЧКОГ ДЈЕЛА, ТРАНСПАРЕНТНОСТ И BLOCKCHAIN ТЕХНОЛОГИЈА

Апстракт

Стилне промјене у друштву, технолошки развој, глобализација и модерне информацијске технологије пружају нове, најпредније и боље могућности процијене и ујврђивања аутентичности умјетничких дјела. Овај развој израћен је огромним порастом тржишне вриједности слика, графика и других ликовних умјетности, а тиме и откривања кривотворених или погрешно процијених умјетнина. Проблем ујврђивања аутентичности умјетничких дјела одувјек је задавао велике главобоље историчарима умјетности, колекционарима, аукцијским кућама, трговцима умјетнинама и галеријима, а недостиааак законске регулативе којима се одређују потребне квалификације за звање „стручњака за умјетнине“ и ипшање њихове одговорности стварају проблем увођењу правно-социјално-економских принципа тржишног вредновања умјетничких дјела. Недостиааак транспарентности, комплексности тржишта умјетнина због великог броја различитих посредника, учешћем набављања умјетнина од сумњивим околностима осивања отворено ипшање заштитне кулаца умјетничких дјела. Управо из ових разлога постоји интерес индустрије умјетнина за blockchain технологију, а велики број старих-и компанија истражују примјену тренутних основних модела базираних на блокчејн технологији како би омоучили доказивање уишних атрибуција и кривотворених умјетничких дјела.

Кључне ријечи: аутентификација, транспарентност, кривотворине, тржиште умјетнина, blockchain технологија, Bitcoin

1. УВОД

Умјетничко дјело није нарочито цијењено и поштовано на темељу вањског изгледа, већ првенствено на основу аутентичности умјетника и умјетничког дјела тј. изворних облика традиционалних умјетничких форми као одраз традиционалног стила, стилских карактеристика које су везане за одређене временске оквире, као и ауторе идеја и реализација ових умјетничких творби. Иако аутентификација, процјена вриједности и по-

* Магистар правних наука, Rechtsanwältin BVM, 1010 Vienna, Austrija, e-mail: katicatomic123@gmail.com.

тврда вјеродостојности одређеног умјетничког дјела има значај за развој умјетности кроз повијест човјечанства, успоставу квалитета и вјеродостојности, истовремено индустријализација друштва и могућност репродукције умјетничких дјела уз помоћ апарата (дагеротипије, фотографије, филма, радија) угрозила је јасну разлику између првоступањских умјетничких објеката и њихових фалсификата.¹

Аутентичност умјетничког дјела осигурава да је атрибут илустрације точно препознат. Приликом аутентификације умјетнине, стручњаци не само да акредитирају ауру повезану с умјетничким дјелом, него такођер морају одлучити што је од културног значаја, а што није. Према извјештају о тржишту умјетности Европског сајма ликовних умјетности TEFAF (The European Fine Art Fair – TEFAF) за 2017 годину,² у 2016. години продано је умјетничких дијела у вриједности од 45 милијарди долара на глобалној разини. Због папирнате природе умјетничких трансакција, постоје бројни проблеми утврђивања поријекла и сљедивости умјетничких дјела. Тржиште умјетнина и њихови судионици ослањају се на папирнате потврде и примитке који се лако могу изгубити, мијењати или украсти, а историја је показала да су лажне потврде о аутентичности умјетничког дјела уобичајена појава.

Провјере и сигурност у процедури оцјењивања аутентичности дјела, а посебно дјела старих мајстора има посљедице за тржиште у облику утјецаја на економску вриједност умјетничких дјела.³ Питање аутентичности умјетничког дјела има различите димензије због односа између проматрања дјела (повијесно-културно и у умјетничком контексту) и знанствено утемељених мишљења о аутентичности.⁴ Развојем техника за процјену аутентичности умјетничког дјела, стручњаци су подвргнути већој контроли и надзору, а могућности идентифицирања неточних атрибута су знатно веће. Осим тога, многим колекционарима на тржишту умјетнина недостаје стручно знање и потпуно се ослањају на аутентификацију које пружају трговци или независни савјетници када желе продати или купити умјетничко дјело. Проблем представља што нема посебно одређених стручних квалификација за процјенитеље умјетнина одређених у закону, а недостатак надзора може довести до трговине кривотворених дјела и других упитних трговачких радњи.⁵

1 Friederike von Brühl, *Marktmacht von Kunstexperten als Rechtsproblem: der Anspruch auf Erteilung einer Expertise und auf Aufnahme in ein Werkverzeichnis*, 2008, стр. 53–54.

2 Доступно на: <http://1uyxqn3lzds2tytyzj1asxmmmpt.wpengine.netdna-cdn.com/wp-content/uploads/2017/03/TEFAF-Art-Market-Report-20173.pdf> (задњи приступ 27.06.2017).

3 S. Hufnagel, D. Chappell, *The Beltracchi Affair: A Comment and Further Reflections on the „Most Spectacular“ German Art Forgery Case in Recent Times*, *Art Crime*, Palgrave Macmillan UK, 2016, стр. 9–20.

4 Термини као што је „проматрање“, „познавање“ и слични термини за стручно мишљење о аутентичности не требају бити ограничавајући, него опћенита референца за мишљења темељено на проматрању стручњака различитих подручја који познају рад неког умјетника или умјетничког периода или темељен на традиционалним облицима знанственог тестирања.

5 Да би се избјегле погрешене процјене умјетничког дјела, купцима се у САД-у савјетује да одаберу овлаштене процјенитеље из главних акредитацијских тијела: American Society of Appraisers (ASA); Art Dealers Association of America (ADAA), Appraisers

Ово отвара и правно питање одговорност стручњака и продавца за приписивање и продају кривотворина. Импликације о аутентичности умјетничког дјела указале су да је поступак провјере аутентичности и транспарентности од изузетне важности, а рјешење проблема око аутентичности можда се налази у потенцијалима blockchain технологије. Blockchain технологија обезбјеђује нову платформу за ствараоце интелектуалне својине да би могли наплатити своју својину, дигитални регистар умјетничких дјела, укључујући и сертификате о аутентичности дјела, стање и власништво.⁶

У наставку рада анализираћемо питање одговорности стручњака за процјену вриједности и потврду вјеродостојности умјетничког дјела. Комплексност овог питања произлази из чињенице да на процјену умјетничког дјела утјечу многи контекстуални и неформални моменти попут тренутног естетског укуса неке друштвене елите или скривених договора, рејтинг листа, топ листа који обликују процјенитељи и сл, а режим лиценцирања / акредитације, стандард образовања, професионализам који би квалифицирао стручњаке као експерте је нејасан и није законски одређен. Такођер, упознат ћемо се са блокчејн технологијом која пружа већу транспарентност и могућност праћења поријекла и пословних трансакција на подручју тржишта умјетнина као и провјере власништа, а са циљем да се осигура аутентичност уметничког дела.

2. КРИВОТВОРЕЊЕ УМЈЕТНИЧКИХ ДЈЕЛА

Дефиниција кривотворење према Merriam Webster рјечнику је „лажна израда или копирање документа како би се преварило људе „или“ нешто што је лажно направљено или копирано како би преварило људе“.⁷ Колоквијална конструкција ове дефиниције за умјетничке кривотворине је копирање и продаја умјетничких дјела како би се заварао народ.⁸ За разлику од копирања новца (тј. кривотворење новчаница) или кривотворења имена платитеља на преносивом вриједносном папиру (обвезнице и дионице), умјетничка кривотворина није нужно точна копија постојећег рада. Често је кривотворени умјетнички рад учињен „у стилу“ одређеног признатог умјетника и његовом опусу придодаје се ново дјело јер постоји већа вје-

Association of America (AAA), Appraisal Foundation (AF), The International Society of Appraisers (ISA), Private Art Dealers Association (PADA) итд. Ова тијела осигуравају строгу обуку за процјенитеље умјетнина, а што доводи до сертификацијом њихових чланова.; Eugene Victor Thaw Interviewed by Ronald D Spencer, 'The Authentic Will Win Out' in Ronald D Spencer (ed), *The Expert Versus the Object – Judging Fakes and False Attributions in the Visual Arts*, Oxford University Press, 2004, стр. 73.

6 D. Tapscott, A. Tapscott, *Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World*, New York 2016, стр. 164.

7 Forgery, Merriam-Webster: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/forgery>.

8 Постоје двије врсте кривотворина, кривотворина појединачног умјетничког дјела (енгл. *fake*, њем. *falsch*) и кривотворина стила неког признатог умјетника (енгл. *forgery*, њем. *Kunstfälschung*). Детаљније погледати: Стефан Ристић, *Идентитет уметничког дела, Филозофија и друштво*, бр. 2, Београд, 2010, стр. 295.

роватноћа да ће копија познатог рада бити откривена за разлику од „неоткривеног“ новог дјела објелодањеног јавности и тржишту по први пут.⁹

Правне мјере везане за кривотворење умјетничких дјела познате су од давнина, након што је приписивање умјетниковог опуса постао начин зараде, а израда умјетнина једноставнија. Један од најранијих извјешћа о правним радњама подузетим против кривотворитеља потиче од Giorgio Vasari талијанског сликара и архитекта, који је познат по свом животопису талијанских умјетника под називом „Животи славних сликара, кипара и архитеката“.¹⁰ Васари је у наведеној књизи написао да је њемачки ренесансни сликар, графичар и теоретичар умјетности Albrecht Dürer 1506. године отпутовао у Венецију да би подигао тужбу против талијанског бакроресца Marcantonio Raimoni за израду копија у бакрорезу (угл. дрворезу) циклус слика из живота Блажене Дјевице Марије Albrecht Dürer-а. Заштита ауторских права у то вријеме није постојала, а Albrecht Dürer је постигао само дјеломичну побједу тј. споразум да Raimoni неће у будућности репродуцирати Dürer –ово име или монограм на дјелима које копира.¹¹

Један од првих пријављених случајева тужбе за накнаду штете против стручњака за умјетност у САД која је укључила свједочење вјештака за умјетнине било је судски спор Hahn против Duveen-а око криве атрибуције умјетничког дјела Леонарда да Винчиа.¹² Први записи о кривотворењу умјетничких дјела појављују се у Енглеској крајем 18. стољећа у изворима енглеске судске праксе, а у једном од најранијих судских спорова, Jendwine v. Slade, двије слике, које су заправо биле копије, су продане као оригинална умјетничка дјела.¹³ Овај се случај претворио у праву судску битку, а неколико реномираних стручњака тог времена су позвани да дају своје мишљење о идентитету умјетничких слика, али аутентичност се није утврдила.¹⁴

Предмет спорова ове врсте представљају мјешавину одштетног и уговорног права. Разочарани купац обично тужи продавца за пријевару и погрешно представљање или због кршења „јамства“¹⁵ које продаваатељ

9 Jehane Ragai, The Scientific Detection of Forgery in Paintings, Proceedings of the American philosophical society, Vol. 157, No. 2, 2013, стр. 164–174.

10 Погледати: Giorgio Vasari, The Lives of the Most Excellent Painters, Sculptors, and Architects, Oxford University Press, 1991. Прво издање, Torrentino 1550 године, допуњено издање 1568. године.

11 Christopher L. C. E. Witcombe, Copyright in the Renaissance: Prints and the Privilegio in Sixteenth-Century and Rome, Brill Leiden Boston 2004, стр. 81.

12 Hahn v. Duveen, 234 N.Y.S. 185 (N.Y. Sup. Ct. 1929). Детаљније о овом случају погледати: Leila Amineddoleh, Purchasing Art in a Market Full of Forgeries: Risks and Legal Remedies for Buyers, International Journal of Cultural Property, 2015, стр. 421.

13 Jendwine v. Slade, 2 Esp. 572, 170 Eng.Rep. 459 (N.P.1797).

14 Merryman, Elsen, Law, Ethics, and the Visual Arts, Fifth Edition, Kluwer Law International, 2007, стр. 1092.

15 Јамство може бити дефинирано у комерцијалном смислу као „обећање или споразум продавца“ да продан артикл има одређене квалитете или продавца да има добру репутацију. Детаљније: Patty Gerstenblith, Picture Imperfect: Attempted Regulation of the Art Market, William & Mary Law Review, Vol. 29, Issue 3, 1988, стр. 505.

даје купцу. Када државни правни прописи не обезбијеђују довољно правне заштите, а спорове о пријевари је готово немогуће доказати, купци могу бити заштићени према општим одредбама уговорног права. Оправдано је у овим случајевима тврдити да идентитет умјетника представља битан састојак уговора. У уговорном праву, битни састојак уговора је одредба уговора која се односи на значајна питања, као што су предмет, цијена, количина или плаћање.¹⁶

Купац који купује слику која се приписује одређеном аутору нпр. аустријском сликару Oskar Kokoschk-и као изворном и аутентичном дјелу тог аутора, разумно очекује да је атрибуција Oskar Kokoschk-а значајна, а што значи да представља битни састојак уговора и сматра се да повреда ове врсте допушта оштећеној странци да раскине уговор о купопродаји робе. Такођер, чл.25. Конвенције УН-а о уговорима о међународној продаји (United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods – CISG) одређује да се повреда уговора коју учини једна страна сматра битном ако се њоме узрокује таква штета другој страни да је битно лишава оног што је оправдано очекивала од уговора, осим ако такву посљедицу није предвидјела страна која чини повреду нити би је предвидјела разумна особа истих својстава у истим околностима.¹⁷

Анализирајући да ли је дошло до повреде битних састојака уговора, основни елемент је „штетна радња“, а економски губитак се класифицира као штета ако је значајан и лишава другу страну онога што је/или „имала право очекивати“.¹⁸ Реалност је да нитко не би добровољно платио милијуне долара за слично али неаутентично дјело Oskar Kokoschk-е које није сликано његовом руком. Плаћање цијене аутентичног дјела Oskar Kokoschk-е, али добивање лоше копије, сигурно представља штету за купца. Такођер, уговор је ништаван ако је заснован на погрешном вјеровању оба уговаратеља да постоје чињенице које уствари не постоје нпр. када трговац и купац погрешно вјерују у атрибуцију одређеног умјетничког дјела. Ово се јавља у ситуацијама када је уговорни однос заснован на погрешном вјеровању о битним састојцима уговора нпр. умјетников идентитет.

Приликом рада с клијентима, трговци умјетнина редовно укључују податаке у уговору око ауторског дјела, име аутора, а често и клаузулу о одрицању од одговорности која се односи на аутентичност дјела са роком од 1 мјесеца јамства. Поставља се питање, ако клијент ово потпише, да ли је то разумна обрана за продаатеља умјетнине? Може ли се нетко ослободити од одговорности за продају ствари у вриједности од више милијуна еура у року од једног мјесеца узимајући у обзир да рок од мјесец дана није довољан да купац детаљно истражи аутентичност онога што је

16 Нпр. чл. 145 и наставак Њемачког грађанског законика (*Bürgerliches Gesetzbuch – BGB*); чл 1325 Талијанског грађанског законика (*Codice civile italiano*)...

17 Guide to article 25, CISG, доступно на: <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/text/peclcomp25.html> (задњи приступ 16.07.2017).

18 Leonard Graffi, Cae Law on the Concept of „Fundamental Breach“ in the Vienna Sales Convention, *International Business Law Journal*, 2003, стр. 340.

купио? Имајући у виду све што је изложено, јасно је да је питање које се неизбежно поставља везано за аутентификацију умјетничких дјела заправо питање одговорности стручњака за умјетнине, као и одговорности аукцијских кућа, трговаца умјетнинама и галериста за штету нанесену купцима. У наставку рада упознат ћемо се са одговорношћу процењитеља умјетнина приликом утврђивања аутентичности умјетничког дјела, а нарочита пажња посвећена ће бити питању терета доказа у правним поступцима око утврђивања аутентичности неког дјела.

3. АУТЕНТИЧНОСТ УМЈЕТНИЧКИХ ДЈЕЛА И ТЕРЕТ ДОКАЗА

Процес провјере аутентичности умјетнине изложен је знанственим промјенама. Атрибуције умјетничких дјела се темеље на њиховом познавању, а што само по себи представља нестабилан параметар који произлази из континуираних компаративних анализа, проучавања стила и стилски критичне успоредбе која је подложна честим промјенама.¹⁹ Стручњаци који врше испитивање умјетничког дјела могу само да се ослањају на доступне повијесне, знанствене и умјетничке доказе.²⁰ Нове информације и технологија могу узроковати потребу нових процјена већ утврђених атрибуција умјетничких дјела, а захваљујући резултату процеса истраживања којима се верифицирају, коригирају или исправљају до сада познати подаци, за неколико врло познатих умјетнина је утврђено да су кривотворине.²¹

Главно питање за учеснике на тржишту умјетности је коме треба да се обрате за питање аутентичности ако њихово умјетничко дјело није наведено у каталогу *raisonné*.²² Вјештак за умјетност (енгл. *art expert*, њем. *Kunst-sachverständiger*) није законски регулисана професија и свако може себе назвати умјетничким експертом.²³ Као резултат тога, потврда о аутентификацији је безвриједна осим ако није издата од стране признате особе или институције као надлежне за одређеног умјетника или умјетничку епоху.

Постоје двије врсте тијела надлежних за аутентификацију умјетничких дјела: приватни појединци тј. различите врсте људи, као што су историча-

19 Tilo, Gerlach, Die Haftung für fehlerhafte Kunstexpertisen, Schriftenreihe des Archivs für Urheber-, Film-, Funk- und Theaterrecht (UFITA), Vol 156, Nomos, 1998, стр. 27.

20 Lequette-de Kervenoaël, Stéphanie, L'authenticité des oeuvres d'art Broché, La librairie juridique de référence en ligne (LGDJ)m 2006, стр. 176.

21 Ronald D, Spencer (eds) foreword by Eugene Victor Thaw, The Expert Versus the Object: Judging Fakes and False Attributions in the Visual Arts, Oxford University Press, 2004, стр. 73.

22 Каталог са описом умјетничких дјела са објашњењима и научним коментарима.

23 Само за јавно постављене умјетничке стручњаке постоји провјера у погледу способности и квалификација. Bruno Glaus, Haftung für die unrichtige Schätzung von Kunstobjekten, Recht & Steuern, Vol. 1.2008. стр. 58, Доступно на: http://www.private.ag/media/docs/private/2008/01/de/58_Haftung_fuer_die_unrichtige_Schaetzung_von_Kunstobjekten.pdf (задњи приступ 15.07.2017).

ри умјетности, а који су често укључени у публикацију *кашалоа raisonné*, стручњаци за умјетност (често умјетници, главни трговци) и чланови породице или друге странке које је умјетник одредио да поседују високе моралне стандарде.²⁴ Друга врста тијела надлежна за аутентификацију умјетничких тијела укључује групе стручњака који колективно доносе одлуку о аутентичности.²⁵ Поред умјетничких фондација постоје и многе умјетничке институције.²⁶

У Великој Британији стручњаци и трговци умјетнина су добро заштићени, будући да су уговорне обавезе ријетко повезане са њиховим стручним мишљењем.²⁷ Управо из тих разлога, стручњаци и трговци умјетнина слободни су изразити своје лично мишљење за које могу бити одговорни само у случају закљученог уговора²⁸ или јамства,²⁹ или када је уговорна обавеза повријеђена намјерно или крајњом непажњом.³⁰

Према швајцарском закону, не постоје посебна правила која регулишу аутентичност умјетничких дјела. Умјесто тога, примјењују се опште одредбе грађанског права према којима је Савезни суд у Швајцарској квалифициран за аутентификацију умјетничких дјела и уговор о агенцији („*Auftrag*“) према чл. 394 и других чланова Швајцарског закона о облигацијама.³¹ Накнада није неопходан елемент уговора о агенцији,³² агент има

- 24 Под француским законом претпоставља се да потомци умјетника или друге странке које је умјетник одредио имају урођено разумијевање умјетности коју је створио њихов предак и стога имају право издати потврде о аутентичности умјетнине; Van Reeves, *The Rights and Risks of Experts in French and American Courts*, International Foundation for Art Research (IFAR), Vo. 12, No. 4, 2011, стр. 18.
- 25 То укључује умјетничке фондове као нпр. Robert Mapplethorpe Foundation (<http://www.mapplethorpe.org/>), Nikki de Saint Phalle Charitable Art Foundation (<https://nikidesaintphalle.org/>).
- 26 Нпр. Art Institute of Chicago (<http://www.artic.edu/>), Swiss Institute for Art Research (<http://www.sik-isea.ch/en-us/>), Sotheby's Institute of Art (<http://www.sothebysinstitute.com/london/>), IFAR (<https://www.ifar.org/>).
- 27 Pierre Valentin, Panel 2: The Rights and Responsibilities of Authenticating Art, *Columbia Journal of Law & the Arts* 2012, стр. 393 i 405.
- 28 Судац мора утврдити да ли су странке назначиле да мишљење буде уговорни услов. Примјер: *Thos Agnew & Sons Ltd* [2002] EWHC 294 (QB); Детаљније: Michael E. Jones, *Art Law: A Concise Guide for Artists, Curators, and Art Educators*, Rowman & Littlefield, 2016, стр. 67.
- 29 Велике аукцијске куће углавном обезбијеђују уговорну гаранцију аутентичности купцима у својим уговорима. Примјер: *De Balkany v Christie Manson & Woods Ltd* (1997) 16TrLR163.
- 30 Чл. 2. ст. 1 Закон о погрешном представљању 1967 (*Misrepresentation Act 1967*). Ако је тужитељу упућена лажна изјава стручњака који је због тога потакнут да закључи уговор, стручњак може бити одговоран за погрешно представљање ако је поступао немарно. Примјер: *Thomson v Christie Manson & Woods Ltd and others* [2005] EWCACiv555.
- 31 Нпр. одлука Савезног суда у Швајцарској од 3. јуна 1986. године, BGE 112 II 347 S. 348; Mosimann, Renold (eds), *Kultur, Kunst, Recht – Schweizerisches und Internationales Recht*, Helbing Lichtenhahn Verlag, 2009, стр. 554.
- 32 Чл. 394. ст. 3 Швајцарског законика о облигацијама.

дужност поступати с пажњом добра и уредна трговца савјесно, у корист клијента.³³ Ово се темељи на чињеници да је резултат апсолутна сигурност за аутентификацију умјетничког дјела *de facto* недостижан јер се снажно ослања на субјективан суд процјенитеља.³⁴

Да би се утврдила аутентичност неког умјетничког дјела, знанствени одјели умјетничких галерија и сродних организација користе различите методе које се стално развијају.³⁵ Међутим, аутентификација умјетнине је процјена у одређеном времену и у будућности би могла да буде другачије процијењена јер стручњаци за умјетност не могу гарантирати потпуну точност њихове аутентификације.

У швајцарском праву, стручњак за умјетнине може се заштитити од одговорности у процесу аутентификације дјела ако процјењује вриједност или потврђује вјеродостојност умјетничког дјела у складу са законом. Према уговору о агентури у Швајцарском праву, постоје три главне дужности које треба стручњаци за умјетност поштовати: дужност да пажљиво проведе аутентификацију,³⁶ дужност да дјелује у најбољем интересу клијента,³⁷ и дужност да дају информације о поступку провјере аутентичности умјетничког дјела.³⁸ Опћенито, стручњаци за умјетнине могу се ослонити на три приступа како би се утврдила вјеродостојност умјетничког дјела: стилистичко знање, умјетничко-повијесна документација и техничка / знанствена анализа.

Стручњак за умјетнине мора донијети стручни закључак на темељу свих чињеница, података и информација да ли је или не умјетничко дјело оригинално или да ли је објект досљедан или неспојив са радом одређеног

33 Аутентификација умјетничког дјела се не може сматрати уговором о дјелу (*Werkvertrag*) према чл. 363 и даље Швајцарског законика о облигацијама јер извођач има обавезу успјешног резултата аутентификације умјетничког дјела.

34 У спору *Harlington & Leinster v Christopher Hull Fine Art* [1991] 1 QB 564, Тужитељ је купио слику од туженог за 6.000 фунти. Слика је описана у аукцијском каталогу да је насликао њемачки импресионист Gabrielle Munter. И купци и продавци били су трговци умјетничких дијела у Лондону. Продавци нису били стручњаци за њемачке слике, док су купци специјализовани за њемачке слике. Купци су послали своје стручњаке да прегледају слику пре него што су се сложили да је купе. Након продаје купци су открили да је слика лажна и вриједна мање од 100 фунти. Они су поднијели тужбу засновану на чл. 13 Закона о продаји робе (*The Sale of Goods Act 1979*) из разлога што слика није одговарала опису у каталогу. Апелициони суд у Енглеској донио је одлуку да је тужитељ самим слањем стручњака да прегледају слике означио да продаја више није описана као у каталогу. Чл. 13 Закона о продаји робе примењује се само на робу која се продаје по опису и због тога купци слике нису имали правну заштиту.

35 Већина ових метода развијена је у 20. стољећу, а међу њима су зрачење, анализа ултраљубичастим, инфрацрвеним и рендгенским зракама, сложене кимијске анализе, укључујући спектрографију, термолуминисценцију те одређивање старости радиоактивним изотопима угљика.

36 Стандард „пажљиво“ је објективан и узима у обзир све специфичне околности случаја. Детаљније погледати: Rolf H. Weber, Basler Kommentar, Obligationenrecht I, Art. 1–529 OR, Heinrich Honsell, Nedim Peter Vogt and Wolfgang Wiegand (eds.), 2010, чл. 398.

37 Чл. 398. ст. 2. Швајцарски законик о облигацијама.

38 *Ibidem*, чл. 400.

умјетника. Разлика се прави између терета доказивања у правним поступцима и разине сигурности у којима стручњаци морају изразити своје мишљење. Терет доказивања је терет који странка у правном поступку мора доказати као одређену чињеницу истиниту или неистиниту – у тренутном контексту, да је умјетничко дјело (или није) аутентичан рад који је створио атрибутирани умјетник.

Према Њемачком грађанском закону доказни стандард је врло висок и од важности је да се повуче јасна црта разликовања између оцјене доказа (и са њоме повезаног стандарда доказа потребног да би судица стекао увјерење о релевантним чињеницама) и терета доказивања. Оцјењујући доказе, судица настоји испитати постоје ли или не постоје увјети да се нека чињеница сматра доказаном, а у случају да судица по својој слободној оцјени не узме неку чињеницу за доказану и ако уједно не буде могао узети за доказано нити да она не постоји, долази до примјене (објективни) терет доказивања.

Да би се поједина чињеница сматрала утврђеном, било у позитивном, било у негативном смислу, мора се сматрати „истинитом“ према свим чињеницама случаја и приказаним доказима, што се сматра као потребан ступањ сигурности који одговара (врло) високом ступњу вјеројатности.³⁹ Према изричитим изнимкама од сигурности као основног стандарда утврђености чињеница и прихватање критерија вјеројатности које дефинира њемачки закон, судица може процијенити истинитости чињенице према стандарду „претежно вјеројатно“⁴⁰, али нити једна од дефинираних изнимки не примијењује се као доказ аутентичности у грађанским споровима везаним за умјетност. У казненом закону примјењује се као доказно правило темељно начело кривичног процесног права „*in dubio pro reo*“, које се користи истовремено за означавање тко носи терет доказивања као и начина на који треба доказати (разборите сумње), а што значи да судица мора узети у обзир чињенице као „истините“ на темељу тога да нема основаности за оправдане сумње.⁴¹

Спајање захтјевних околности везаних за спорове око аутентичности умјетничких дјела произлази из чињенице да се ради о предмету спора који је суду често непознат, а коначно чињенично питање да ли је умјетничко дјело тј. аутентичан рад приписаног умјетника – бинарни или апсолутни. Или предмет спора јест или није аутентичан рад. Двострука правна природа ових спорова разликује се од типичних мање одлучујућих питања којима се судови редовно баве и управо из тих разлога препоручљиво би било поједноставити стандард утврђивања чињеница у споровима око аутентичности умјетничких дјела без обзира о ком се законодавству ради, који разликује терет доказа на три основна ступња сигурности или вјеројатности: (а) разумни ступањ, (б) висок (највиши) и (ц) апсолутну сигурност.

39 H. Prütting, Münchener Kommentar zur Zivilprozessordnung: ZPO, 4. Auflage, 2013, § 286 Rn. 40.

40 U. Foerste, H-J Musielak, Voit eds., Zivilprozessordnung: ZPO, 10. Auflage, 2013, § 286 Rn. 21.

41 Y. Ott, Karlsruher Kommentar Strafprozessordnung (StPO), 7. Auflage, 2013, § 261, Rn. 4; A. Schönte, H. Schröder, Strafgesetzbuch – kommentar, München, 2001, стр. 344.

Међутим, чињенично стање у грађанском поступку не може се никада са апсолутном сигурношћу утврдити будући да су и судије људи ограничених способности опажања и само са субјективним спознајним способностима. Законодавства појединих земаља која се задовољавају са нижим стандардима доказа наставит ће стварати нестабилност на тржишту умјетнина, а и неизвјесност о аутентичности релевантног посла и неспособност доношења законских одредби који би у потпуности ријешили грађански спор о овој теми.

4. BLOCKCHAIN ТЕХНОЛОГИЈА И ИНДУСТРИЈА УМЈЕТНОСТИ

Blockchain технологија је алгоритам који се први пута појављује 2009. године као технологија на којој почива Bitcoin, глобална дигитална валута која се издаје и користи искључиво на интернету. Њен значај лежи у чињеници да је омогућила постизање консензуса (на практичној разини) о еволуцији података о отвореној интернет мрежи омогућујући синхронизацију дистрибутивне дигиталне књиге удјела (енгл. distributed ledger technology), без укључивања поузданог посредника. Bitcoin Blockchain је база података потпуно децентрализирана, а што значи да није у ничијем власништву, нема физичку адресу, не контролира га нити једна удруга, банка или држава, а истовремено је потпуно слободан за кориштење било коме на свијету, анонимно, без потребе за регистрацијом или отварањем рачуна – и без тражења ичијег одобрења.

Иако је ова технологија настала за потребе дигиталне валуте, Bitcoin, многе друге апликације могу се наслонити на Bitcoin blockchain и искористити његов најважнији сигурносни елемент – непромјењивост података. Потенцијал Bitcoin Blockchain технологије највећи је у подручју које би имало користи од дисинтермедијације, тј. могућност P2P (*peer-to-peer*) трансакција као и многим индустријама, а посебно у финансијском сектору.

Тржиште умјетности истражује кориштење Bitcoin-а и других технологија базираних на Blockchain – у како би пратило поријекло умјетничких дијела, а са циљем да се осигура аутентичност умјетничког дијела, као и сигуран и транспарентан начин праћења власништва и кориштења тог дијела, а смањено ризик од превара. Постоји неколико компанија које користе ове дигиталне књиге удјела која се може користити за обезбеђивање неприступачне и цензорно отпорне базе података власништва. Компанија Верисарт⁴² је развила нови начин сертификације и верификације радова и колекционарских производа у реалном времену. Користећи Blockchain технологију дистрибуиране дигиталне књиге удјела, они граде сталну, децентрализовану и анонимну књигу за колекцијску базу свјетске умјетности. Ascribe⁴³, start up са сједиштем у Берлину, омогућава умјетницима да ге-

42 <https://www.verisart.com/about>.

43 <https://www.ascribe.io>.

неришу сертификат о власништву заједно са јединственим криптографским ID-ом који пружа увид у пуну историју умјетничких дјела. Компанија Deloitte из Луксембурга је развила технолошку алтернативу папирнатом путу који нормално доказује поријекло и кретање умјетничког дјела.⁴⁴

Кориштење Blockchain технологије још је у експерименталној фази али већ сада се поставља питање надзора и регулације похрањених информација. Један од највећих изазова у будућности ће се односити на праћење ефеката кориштења ове технологије и регулацију око размјене информација, односно подузимање адекватних мјера у случају различитих злоупотреба или изазивања нестабилности на тржишту.

5. ЗАКЉУЧАК

Утврђивање поријекла умјетничких дјела, откривање кривотворина захтјева транспарентност и размјену информација и пословне трансакције којима претходи одговарајућа експертиза, аутентификација, процјена вриједности и потврда вјеродостојности одређеног дјела. Тржиште умјетности захтјева више квалифицираних процјенитеља који истражују умјетничка дјела на темељу властитих знања, вјештина и анализом података од идентификације аутора (вријеме, однос према другим дјелима у опусу, контекст наручбе, извори), утврђују значење дјела, његову повијесну и данашњу рецепцију. Такођер, посредовањем стручних процјенитеља умјетници имају више шансе у постизању праведне цијене дјела на тржишту. Све ово захтјева већи број стручњака за умјетнине и законско регулисање њихових стручних квалификација и санкција за погрешне процјене умјетнина. Blockchain технологија има веики потенцијал за тржиште умјетнина бар

44 Примјену Blockchain технологије можемо представити једним примјером. Једна галерија пронађе слику на тржишту коју жели да купи. Одмах након тога слиједе питања аутентичности, тко је првобитно био власник, гдје је слика била изложена. Како Blockchain може да ријеша питање поријекла умјетнине можемо видјети на основу једног примјера праћења пута једног умјетничког дјела. Директор умјетничке галерије у Њујорку жели да посуди једно умјетничко дјело од умјетника у Луксембургу. Након договора о посудби умјетничког дјела између умјетника и галерије; глерија одабере превозно предузеће и наручује да се слика из Луксембурга достави у галерију у Њујорку. Информацију о наручини шаљу у Blockchain. Blockchain валидира трансакцију, пронађе је и дода као једну нову карику у ланцу. *Трансакције које се не могу валидити, не улазе у Blockchain.* Специјални транспортер преузима дјело од умјетника у Луксембургу и транспортује га до аеродрома. Та се трансакција уноси у Blockchain, валидира и додаје се нова карика. Транспортер предаје дјело царини на аеродрому, царина га верификује и пошаље трансакцију у Blockchain. Слиједи валидација и нова карика. Након што авион слети у Њујорк, царина прегледа и потврди пошиљку и преда је специјалном превознику. Трансакцију се уноси у Blockchain и након валидације додаје се нова карика. Транспортер предаје дјело галерији, та се трансакција уноси у Blockchain, валидира и креира се нова карика. На овај начин галерија може купцима да пружи информације о поријеклу умјетнине на основу информација које су верификоване. Према томе, сви догађаји су забиљежени и могу се пратити, трансакције се не доводе у питање због кориштења криптографије, историја је фиксна и перманентна. Валидација се постиже концензусом бес посредника, модел је отпоран и скалабилан.

кад је у питању размјена информација и података, а самим тим и заштита купаца умјетничких дјела. Иако још увијек не постоје јасни стандарди у вези Blockchain технологије и њене примјене на тржишту умјетнина, пријелаз на аутоматизацију требао би побољшати сигурност, транспарентност и слободније трговање умјетнинама колекционарима, аукцијским кућама, трговцима умјетнинама, галеристима и купцима. Међутим, овај пријелаз, такођер, укључује тумачење законских права, обвеза и правних лијекова у оквиру који је једним дјелом дигиталан. Технологија Blockchain је новина на тржишту и пословни модели су још увијек у развоју, а остаје да се види какав ће успјех постићи на тржишту умјетнина.

Katica Tomić, Master of Law

Rechtsanwälte BVM, 1010 Vienna, Austria

THE PROBLEM OF LIABILITY IN THE AUTHENTICATION OF ARTWORKS, TRANSPARENCY AND BLOCKCHAIN TECHNOLOGY

Summary

Continuous changes in society, technological development, globalization and modern information technologies provide new, more advanced and better possibilities for assessing and determining the authenticity of works of art. This development is followed by a huge increase in the market value of paintings, graphics and other visual arts, and thus the detection of forged or wrongly estimated artwork. The problem of determining the authenticity of art works has always been a headache for art historians, collectors, auction houses, art dealer and gallery owners, and the lack of legislation that determine the necessary qualifications for the title of "expert of art" and question their responsibilities create a problem introducing legal and socio-economic principles of market valuation of artistic works. The lack of transparency and complexity of the art market because of the large number of different intermediaries, frequency acquisition of works of art under suspicious circumstances raise an issue of customer protection – buyer of art work. For these reasons there is art industry interest in art blockchain technology and large number of start-up companies are researching the application of current business models based on blockchain technology to enable demonstration of questionable attribution and forged works of art.

Keywords: blockchain technology, Bitcoin, authentication, transparency, forgery, art market

ЗНАЧАЈ ИЗРАДЕ БАЗА ПОДАТАКА О УКРАДЕНИМ КУЛТУРНИМ ДОБРИМА У ЦИЉУ СПРЕЧАВАЊА НЕДОЗВОЉЕНЕ ТРГОВИНЕ ПРЕКО ИНТЕРНЕТА

Апстракт

Дигитализација културне баштине постоје један од стрављених циљева развоја културе савремене доба. Иако су примарни циљеви у овој области јачање институционалног оквира кроз доношење нових закона или измене и доношење постојећих као и јачање капацитета надлежних органа за заштити културне баштине, аутор се у раду бави анализом значаја израде база података о украденим културним добрима. Наиме, упркос томе што би интернет требало да буде коришћен као главно средство представљања дигитализоване културне наслеђа, у пракси се често злоупотребава у циљу вршења кривичних дела недозвољене трговине. Имајући у виду да је Савет министара Савета Европе 19. маја 2017. године усвојио Конвенцију о кривичним делима која се односе на културна добра аутор посебно разматра њена решења. Основни циљ рада је да докаже узрочно-последичну везу између коришћења интернета и вршења недозвољене трговине преко интернета. С тим у вези идеја рада је да је у циљу спречавања недозвољене трговине преко интернета неопходно успоставити базе података о украденим културним добрима, те развијати међународну сарадњу у борби против кривичних дела која се односе на културна добра.

Кључне речи: базе података, културна добра, интернет, дигитализација, недозвољена трговина

1. УВОД

Дигитално наслеђе чине компјутерски засновани материјали трајне вредности које треба очувати за будуће генерације. Дигитални материјали обухватају текстове, звучне снимке, снимке низа покретних или непокретних слика, базе података, графику и веб странице.¹ С тим у вези, дигитализација културног наслеђа и савременог стваралаштва треба да буде закон-

* Истраживач стипендиста Института за криминолошка и социолошка истраживања и докторанд на Правном факултету Универзитета у Београду, e-mail: dzoni925@gmail.com.

1 UNESCO, Concept of Digital Heritage, <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/access-to-knowledge/preservation-of-documentary-heritage/digital-heritage/concept-of-digital-heritage/>, 15.07.2017.

ски дефинисана као културна активност. Једном дигитализовано културно наслеђе и савремено стваралаштво треба да се користе за развој нових услуга и производа тако да се омогући њихово истраживање и примена у науци, образовању, економском развоју земље и очувању националног идентитета, при чему интернет треба да буде коришћен као главно средство његовог представљања.² Ипак, имајући у виду да културна добра често бивају украдена, илегално увезена или извезена чиме се ствара прилика за њихово незаконито стављање у промет путем интернета, један од императива у области заштите културног наслеђа Републике Србије у наредном периоду мора бити израда база података о украденим културним добрима, ради успостављања ефикасне и брзе размене информација са другим релевантним државним органима. Стога, охрабрује што је Нацртом Националне стратегије развоја културе Републике Србије од 2017. до 2027. године то предвиђено као један од институционалних циљева.³ Приликом стварања домаћих база података државни органи треба да се ослоне на базе података које су развили надлежни међународни субјекти у борби против незаконите трговине културним добрима, као што је Интерпол, Међународни савет музеја (у даљем тексту: МСМ) и други субјекти. С тим у вези, на међународном плану је примећено да велики изазов у борби против илегалне трговине културним добрима представља продаја опљачканих предмета на интернету путем нпр. Facebook, eBay или путем апликација за мобилне телефоне (WxatsApp, FaceTime итд.).⁴ Један од бројних случајева илегалне продаје културних добара је пример стављања у промет путем интернета Цигли Набукодоносора II из Ларсе (Ирак) на којима је утиснут нео-Вавилонски натпис који означава обнову храма Шамаш у Ларси од стране краља Набукодоносора II. Сматра се да су Цигле преузете са локације Ларса током пљачке 2003. године, да би од 2005. примере ових предмета било могуће наћи на продаји путем интернет платформи. Такође, о илегалном промету културних добара сведочи пример предмета са Египатске прединастијске локације Ма'ади који су украдени из складишта Универзитета у Каиру 2002. године, да би 2004. године били нуђени на продају са лажним пореклом на различитим интернет аукцијама.⁵ У прилог томе сведоче закључци Експертске групе Интерпола са трећег годишњег састанка 2006. године када је препознато да праћење незаконите трговине културним добрима путем интернета представља изазов због: а) велике различитости

2 Нацрт Националне стратегије развоја културе Републике Србије од 2017. до 2027. године, 108–110, <http://www.kultura.gov.rs/docs/dokumenti/nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027-/-nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027-.pdf>, 15.7.2017.

3 *Ibid.*, 83.

4 Destruction and trafficking of cultural heritage, UNESCO's actions and cooperation with the EU, 23, http://www.europarl.europa.eu/cmsdata/85382/PLANCHE_Edouard_EN_PPT%20slides_CULT_PH_Destruction_13-07-2015.pdf, 15.7.2017.

5 N. Brodie, „The Internet Market in Antiquities“, Countering Illicit Traffic in Cultural Goods: The Global Challenge of Protecting the World's Heritage (ed. F. Desmarais), International Council of Museums, Paris 2015, 16–17.

предмета који се нуде за продају; б) различите локације или платформе за продају културних објеката на интернету; в) недостатка информација које ометају правилну идентификацију предмета; (г) ограниченог времена за реаговање због кратког периода трајања понуда о продаји културних добара на интернету; (д) правног положаја предузећа, ентитета или појединаца који служе као платформа за трговину културним добрима преко интернета; (ђ) сложених питања везаних за надлежност у вези са продајом као и чињенице да се продати предмети често налазе у земљи различитој од оне у којој се налази интернет платформа.⁶

2. ЗНАЧАЈ ИЗРАДЕ БАЗА ПОДАТАКА О УКРАДЕНИМ КУЛТУРНИМ ДОБРИМА

Препознајући наведене изазове, Економско-социјални савет Уједињених нација је у Резолуцији 2008/23 од 24. јула 2008. године о борби против трговине културним добрима истакао да је неопходно да се обезбеде ефикасне мере за спречавање преноса незаконито стечене културне имовине преко интернета и повраћај њеним правим власницима. С тим у вези, препорука је да се истражи могућност успостављања јединственог онлајн портала који би омогућио приступ свим националним и међународним базама података о украденим или несталим предметима.⁷ Ради постизања тог циља државе би требало да раде на успостављању јединствене националне базе података која би требало да буде свеобухватна и координисана тако да садржи све релевантне податке о културним добрима у јавном или приватном власништву. Ова база података треба да буде доступна свим националним и иностраним органима власти, путем вишејезичног онлајн портала или дигиталне базе података ради лакшег приступа и унакрсне провере. Такође, државе би, у сарадњи са културним институцијама и приватним сектором, могле размотрити усвајање заједничког вишејезичног међународног стандарда за попис културних добара као средства за олакшавање размене и ширења информација. У вези са овим, државе би могле користити као референтну тачку постојеће националне и међународне стандарде, као што је ID културног добра.⁸ То је једноставан стандард за снимање података о културним и природним објектима, који помаже институцијама, заједницама и појединцима да разумеју како документовати уметност и антиквитете на униформан начин. Осим тога, путем ID се олакшава прона-

6 UNESCO, INTERPOL, ICOM, Basic Actions concerning Cultural Objects being offered for Sale over the Internet, http://obs-traffic.museum/sites/default/files/ressources/files/UNESCO_Basic_Actions_Sales_Internet.pdf, 15.7.2017.

7 UNODC, Protection against trafficking in cultural property, 15, https://www.unodc.org/documents/organized-crime/trafficking_in_cultural/CCPCJ_EG_1_2009_CRP_1/V0987314E.pdf, 15.7.2017.

8 UNODC, Practical assistance tool to assist in the implementation of the International Guidelines for Crime Prevention and Criminal Justice Responses with Respect to Trafficking in Cultural Property and Other Related Offences, United nations, Vienna 2016, 4.

лазак културних и природних предмета у случају крађе, неовлашћеног извоза и сл. ID културног добра ни на који начин не замењује базе података, већ представља само минимални стандард за његову идентификацију ради обезбеђивања брзог преноса информација између надлежних органа.⁹

Значај база података о украденим културним добрима је вишеструк. Прво, омогућују надлежним органима да провере да ли је неки предмет који је уочен на продаји на интернету украден или није. Друго, олакшавају надлежним органима да се упознају са предметима за које се претпоставља да ће највероватније бити подвргнути недозвољеној трговини. Треће, помажу надлежним органима да прате процес незаконитог промета културних добара из конфликтних зона. Четврто, доносе сигурност потенцијалним купцима културних добара које се нуде на продају путем интернета утолико што ако је неки предмет унет у такву базу података то имплицира да је његово порекло незаконито. Пето, представљају знак упозорења интернет провајдерима да не постављају на своје веб странице предмете који се налазе у базама података о украденим културним добрима као и да их уклоне са истих одмах по сазнању за унос у такве збирке. И шесто, пружају основу за размену података како међу државама тако и у односу са међународним организацијама.

На међународном плану две најрепрезентативније базе података које се односе на културна добра јесу база података о украденим уметничким предметима коју уређује Интерпол и Црвена листа коју уређује МСМ. Ипак, постоји разлика између њих у погледу статуса предмета који се уносе у те базе података. Тако, у базу података Интерпола о украденим уметничким предметима уносе се само они предмети који су званично пријављени као украдени од стране земаља чланица. Недостатак ове базе података је у томе што је у пракси могуће да је неки предмет украден, али није укључен у базу података јер још увек није пријављен полицији као украден или извештај о крађи још није примљен у Интерполу путем званичних канала или објект још није унесен у базу података односно зато што се претраживање објекта врши само на националном нивоу. Стога, корисници који претражују ову базу података не могу бити сигурни да одређени предмет није украден ни онда када се не појави у резултатима претраге. Док су подаци о одређеним предметима доступни само ауторизованим корисницима, дотле општа јавност може отворено приступити одређеним врстама података као што су најновија пријављена украдена уметничка дела, пронађена уметничка дела, уметничка дела која су пронађена, при чему су њихови власници још увек непознати, као и украдени предмети из конфликтних зона Авганистана, Ирака, Сирије и Либије.¹⁰ Додатно, на захтев државе чланице, Интерпол може објавити посебан постер о украденим предметима који се уносе у базу података о украденим уметничким делима како би се подигла свест о украденим предметима и олакшао њихов проналазак. Осим тога, значај

9 International Standards Section Division of Cultural Heritage, Legal and Practical Measures Against Illicit Trafficking in Cultural Property, UNESCO, 2006, 17.

10 Interpol, Database, <https://www.interpol.int/Crime-areas/Works-of-art/Database>, 15.7.2017.

постера је у томе што представљају подсетник приватним колекционарима и аукцијским кућама да изврше проверу порекла предмета пре њихове куповине.¹¹ С друге стране, Црвена листа коју уређује МСМ је репрезентативна база података о категоријама заштићених предмета, који су озбиљно угрожени и за које се претпоставља да ће највероватније бити подвргнути недозвољеној трговини. Основна улога ове базе података је да помогне царинским и полицијским службеницима или трговцима и колекционарима да препознају такве предмете, као и да упозори потенцијалне купце да не купују те предмете уколико није доступан ниједан документ о пореклу.¹²

3. КРИВИЧНОПРАВНА ЗАШТИТА КУЛТУРНИХ ДОБАРА

Државе би требало да размотре усвајање јасне и прецизне дефиниције културних добара како би се испунили захтеви принципа законитости у кривичном праву. Стога је дефинисање објекта радње кривичног дела суштински део националног кривичног законодавства у овој области без којег би трговина културних добара и остала сродна кривична дела остали нејасни концепти. С обзиром на то да кривичноправна заштита треба да буде супсидијарна у односу на заштиту која се пружа другим гранама права, препоручљиво је, да постоји само једна дефиниција културног добра која се конзистентно користи у свим домаћим прописима. Дефинисање концепта културног добра на јединствен начин није релевантно само са аспекта омогућавања кривичног гоњења на националном плану, већ и у погледу пружања међудржавне помоћи у овој области. У супротном, уколико постоје знатне разлике у дефинисању културних добара у различитим националним правима у случају молбе за пружање међународне правне помоћи може доћи до одбацивања захтева за екстрадицију.¹³ С тим у вези, потребно је да државе у кривичном законодавству јасно дефинишу битне елементе кривичног дела трговине културним добрима као и да одреде последице те инкриминације. По правилу, акт трговине културним добрима је повезан са широким спектром понашања везаним за незаконито кретање културних добара на тржишту, која могу бити међународне или националне природе.¹⁴ Под незаконитим прометом културних добара подразумевају се, у зависности од важећег националног и међународног законодавства, нарочито крађе из музеја, верских локалитета и других јавних или приватних места, незаконита ископавања археолошких предмета, укључујући подводна ископавања, уклањање културних добара током оружаних сукоба или војне окупације, недозвољени извоз и увоз културних добара, нелегалан пренос власништва над културним добрима (продаја, куповина, претпоставка хипотекарног дуга, размене, донација или

11 Interpol, Posters, <https://www.interpol.int/Crime-areas/Works-of-art/Posters>, 15.7.2017.

12 International Standards Section Division of Cultural Heritage, 16.

13 UNODC (2016), 37.

14 *Ibid.*, 39.

наслеђа), производња, трговина и коришћење фалсификоване документације, промет лажних или фалсификованих културних добара.¹⁵ Инкриминисање илегалног увоза и извоза културних добара је неопходно зато што илегални извоз националне културне имовине лишава државе права на њихово културно наслеђе. Штавише, илегални извоз или увоз културних добара често је први корак ка незаконитом стављању на тржиште. Стога, одсуство предвиђања ових дела на јединствен начин у различитим националним правним оквирима може отежати међународну административну и правосудну сарадњу у циљу заплена, одузимања и враћања илегално увезене или извезене културне имовине.¹⁶

Чињеницу да је културно добро незаконито прибавила особа у чијем поседу је нађено доказује се на основу објективних чињеничних околности, укључујући и када је културна имовина регистрована у јавно доступној бази података, чиме би терет доказивања дела јавном тужиоцу био поједностављен. Такве базе података треба да буду јавно доступне, било од стране опште јавности без система регистрације или само функционерима и запосленима у културним установама, аукционарима и др. путем уношења лозинки. На овај начин, земље могу размотрити увођење у своје кривично законодавство претпоставке знања о незаконитом пореклу културног добра када је оно регистровано у бази података као објект незаконите трговине.¹⁷

На међународном плану, охрабрује чињеница да је Савет министара Савета Европе 19. маја 2017. године усвојио Конвенцију о кривичним делима која се односе на културна добра¹⁸ (у даљем тексту: Конвенција), тренутно једини међународни споразум који се посебно бави криминализацијом недозвољене трговине културним добрима, укључујући и путем интернета.¹⁹ Конвенција је отворена за потписивање како државама чланицама Савета Европе, тако и државама нечланицама, при чему је услов за њено ступање на снагу постојање најмање пет ратификација, укључујући најмање три од стране држава чланица.²⁰ Основни циљеви Конвенције су превенција и борба против уништавања, оштећења и промета културних добара, јачање одговора кривичног правосуђа на сва кривична дела која се односе на културна добра као и промовисање националне и међународне сарадње у

15 ICOM, Fighting Illicit Traffic, <http://icom.museum/programmes/fighting-illicit-traffic/>, 15.7.2017.

16 UNODC (2016), 40.

17 *Ibid.*, 47.

18 У смислу ове конвенције, појам културне имовине означава имовину покретну или непокретну, која је по верској или световној основи одређена од стране сваке државе као значајна за археологију, етнологију, праисторију, књижевност, уметност или науку. За детаљну листу заштићених категорија културних добара „V.“ Convention art. 2.

19 Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property– Convention, Council of Europe Treaty Series – No. 221/2017.

20 Chart of signatures and ratifications of Treaty 221, Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property, http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/221/signatures?p_auth=1Lwi23Yn, 17.7.2017.

борби против кривичних дела која се односе на културна добра.²¹ У контексту кривичног материјалног права Конвенција налаже свакој држави уговорници да у национално законодавство унесе следећа кривична дела и то: крађу и друге облике незаконитог присвајања, незаконито ископавање и уклањање, илегални увоз или извоз, прибављање, уништење и оштећење односно стављање у промет културног добра као и фалсификовање докумената.²² Незаконит промет културних добара путем интернета се састоји у стављању на тржиште претходно украдених, илегално увезених или извезених или на други начин прибављених односно присвојених примерака. Под илегалним увозом Конвенција подразумева увоз покретних културних добара која су украдена у другој држави, ископана без дозволе прописане законом државе у којој се вршило ископавање или ископана у складу са овлашћењем прописаним законом државе у којој се ископавање врши, али која су незаконито задржана или извезена у супротности са законом државе која је класификовала и дефинисала такву културну имовину. На субјективном плану потребно је да је учинилац знао да је културна имовина украдена, ископана или извезена у супротности са законом државе у којој је дело извршено. С друге стране, под илегалним извозом подразумева се извоз покретних културних добара који је забрањен домаћим правом или извршен без дозволе, као и извоз покретних културних добара која су незаконито увезена. Коначно, у вези са незаконитим прометом културних добара Конвенција предвиђа као кривично дело стављање на тржиште покретних културних добара која су украдена, неовлашћено ископана или илегално увезена односно извезена. На субјективном плану потребно је да учинилац зна или је требало да зна за незаконито порекло на основу извршења дужне пажње приликом стављања културних добара на тржиште. Такође, Конвенција предвиђа следеће отежавајуће околности кривичних дела наведених у Конвенцији које се цене приликом одмеравања казне и то: а) ако је извршено од стране лица злоупотребом поверења које им је дато у својству професионалаца (нпр. рестауратори, конзерватори, кустоси, аукционари и трговци културним добрима и сл.)²³, б) ако је учињено од стране јавног службеника задуженог за очување или заштиту покретних или непокретних културних добара, под условом да се он намерно уздржавао од правилног обављања својих дужности у циљу стицања користи, в) ако је извршено у оквиру криминалне организације; г) ако је учињено од стране лица које је раније био осуђено за неко дело наведено у Конвенцији.²⁴ Коначно, Конвенција предвиђа да покушај кривичних дела као и радње подстрекавања и помагања треба да буду кажњиви.²⁵

21 Convention, art. 1.

22 Convention, art. 3–10.

23 Explanatory Report to the Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property, <https://rm.coe.int/1680710437>, 17.7.2017.

24 Convention, art. 15.

25 Convention, art. 11.

У односу на Конвенцију може се приметити да је Кривични законик (у даљем тексту: КЗ) скоро у потпуности одговорио њеним захтевима.²⁶ Ово стога што су кривична дела наведена у Конвенцији већ предвиђена у КЗ. Тако, крађа културних добра је у КЗ предвиђена као облик тешке крађе члан 205 став 3. Други облици незаконитог присвајања културног добра су у КЗ предвиђени као тежи облик кривичног дела утаје члан 207 став 4. Прибављање покретних културних добара у случају када је учинилац знао или требало да зна за незаконито порекло је у КЗ прописано као кривично дело прикривања, члан 221 ст. 1 и 2. Илегални извоз и увоз културних добара без претходног одобрења надлежног органа је у КЗ прописан као кривично дело неовлашћено изношење и уношење културног добра члан 221а став 1. Штавише, када је реч о овом кривичном делу може се уочити да КЗ пружа ширу заштиту од Конвенције јер наводи да тежи облик дела постоји уколико је извршено према културном добру од изузетног или великог значаја члан 221а став 2. Незаконито ископавање и уклањање културне имовине је шире постављено у Конвенцији, али се може подвести под кривично дело из КЗ неовлашћено извођење археолошких радова које има основни и тежи облик. Фалсификовање докумената како је дефинисано Конвенцијом може се подвести под неко од кривичних дела против правног саобраћаја чл.355–358. Уништење и оштећење културног добра под тим називом, ван случајева када се предузима за време рата или оружаног сукоба члан 383 став 1, није предвиђено у КЗ, али се може подвести под кривично дело уништење и оштећење туђе ствари члан 212 став 1. Коначно, радња извршења стављања у промет културног добра које је украдено, илегално увезено или извезено односно ископано без дозволе надлежног органа није предвиђена као кривично дело што је неприхватљиво и захтева да се *de lege ferenda* криминализује, између осталог и због спречавања недозвољене трговине преко интернета.

4. ПРЕВЕНТИВНЕ МЕРЕ У ЦИЉУ СПРЕЧАВАЊА НЕДОЗВОЉЕНЕ ТРГОВИНЕ ПРЕКО ИНТЕРНЕТА

Посебно је значајно што Конвенција посвећује посебну пажњу предузимању превентивних мера на националном и међународном плану ради спречавања кривичних дела која се односе на културна добра.²⁷ У том смислу, Конвенција препознаје да је неопходно сачинити базе података о националној културној својини. С тим у вези, потребно је донети законске одредбе за све субјекте који су укључени у трговину културним добрима и увести обавезу успостављања евиденције о њиховим трансакцијама које ће бити на располагању надлежним органима држава. Такође, неопходно је прописати процедуре контроле увоза и извоза, у складу са релевантним

26 Кривични законик, Сл. гласник РС бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016.

27 Convention, art. 20–21.

међународним инструментима који подлежу издавању одређених сертификата. Ради постизања наведених превентивних мера треба основати централни национални орган или оснажити постојеће органе власти у области активности везаних за заштиту културних добара. Посебно је важно створити могућности надлежним органима држава да прате и пријављују сумњиве послове или продаје путем интернета. Стога, свака страна уговорница треба да размотри предузимање законских и других мера како би се обезбедило да лица, јединице или службе задужене за истрагу буду специјализоване у области борбе против трговине културним добрима.²⁸ Успостављање специјализованих обука је неопходно због сложености начина извршења кривичних дела која се односе на културна добра путем интернета, те ради разумевања начина рада легалних и илегалних тржишта уметности и старина.²⁹ У циљу ширења информација које се односе на било коју културну имовину која је предмет кривичног дела дефинисаног Конвенцијом надлежни орган власти треба да охрабрује интернет провајдере, платформе и продавце на интернету да сарађују у спречавању и откривању случајева трговине културним добрима учествујући у изради и спровођењу релевантних политика. У прилог томе, државе би требало да закључе билатералне споразуме са интернет провајдерима и *online* аукционарима којима би се успоставила обавеза надгледања сумњивих трансакција и достављања обавештења о томе.³⁰ Пример добре праксе у сузбијању незаконитог промета културних добара путем интернета представља потписан Меморандум о сарадњи између Швајцарске федералне канцеларије за културу и eБау, с циљем ограничавања продаје археолошких предмета. Компанија се сложила да на својој платформи допусти само понуде археолошких предмета уз достављене документе од стране надлежних домаћих или страних власти и доказивање њиховог правног порекла. Овај споразум означава јасно премештање одговорности на платформе, које су у прошлости само обезбеђивале техничка средства купцима и продавцима приликом трансакција, одбијајући било какву властиту одговорност. Досадашња искуства су веома охрабрујућа јер су понуде за продају археолошких предмета драстично опале до тачке када се може рећи да су постале незнатне. Сличне споразуме су закључиле аустријске и немачке власти са е-платформама у својим земљама, а резултати су такође уочљиви.³¹ Дакле, пилот пројекти са којима је започето у Аустрији, Швајцарској и Немачкој, указују да је продаја културних добара на eБау дозвољена само ако продавац може доказати аутентичност и документовано доказати њихово порекло. У супротном, објекат се уклања

28 Convention, art. 18.

29 UNODC (2016), 55.

30 *Ibid.*, 12.

31 K. H. Kind, The Role of INTERPOL in the Fight against the illicit Trafficking in Cultural Property, http://www.ufficiostudi.beniculturali.it/mibac/export/UfficioStudi/sito-UfficioStudi/Contenuti/Archivio-Newsletter/Archivio/2010/Newsletter-2/visualizza_asset.html_537139768.html, 15.7.2017.

са интернет странице eBay.³² С друге стране, купцима културних добара који се нуде на продају на интернет платформама саветује се да провере или затраже проверу легитимног порекла предмета, укључујући документе који пружају доказе о извозу и увозу као и да траже доказ о правном власништву продавца. У случају сумње треба извршити проверу порекла преко надлежних националних органа земље порекла или Интерпола, МСМ и сл. организација.³³ У области пружања међународне правне помоћи државе треба да допринесу међународном прикупљању података о трговини покретним културним добрима разменом информација или међусобним повезивањем националних база података о културним добрима који су предмет кривичног дела дефинисаног Конвенцијом. Поред превентивних мера наведених у Конвенцији државе би требало да развијају промоцију и подршку свеобухватном програму за подизање свести јавности о потреби бриге о културном наслеђу. Ово се може постићи путем програма за децу и малолетнике у школама, олакшавања јавног приступа релевантним културним институцијама и догађајима или програма којима је циљ унапређење знања грађана о културној баштини. Ова превентивна мера може бити нарочито корисна будући да би свеобухватно познавање уметности, националне културе, наслеђа, његове историјске, уметничке и економске вредности могло деловати одвраћајуће у погледу вршења кривичних дела која се односе на културна добра.³⁴

5. ЗАКЉУЧАК

Имајући у виду да је дигитализација културног наслеђа један од кључних задатака на плану културне политике, државе су дужне да предузму мере за очување националне културне баштине. Једна од таквих мера јесте израда и умрежавање база података о украденим културним добрима чиме се омогућава надлежним државним органима да брзо и једноставно размене и упореде обрађене податке. Чини се да успостављање таквих база података представља кључан корак у борби против незаконите трговине културним добрима путем интернета, узимајући у обзир чињеницу да живимо у компјутеризованом друштву у коме се све више легалних али и нелегалних трансакција обавља путем конекција између више рачунара. Осим тога, на плану превенције неопходно је подстицати државе да закључују билатералне споразуме са интернет провајдерима и онлајн аукционарима ради успостављања контроле трансакција које се односе на културна добра путем интернета. Такође, потребно је успоставити сарадњу са међународ-

32 J. A. Kreder, J. Nintrup, „Antiquity Meets the Modern Age: eBay’s Potential Criminal Liability for Fake and Stolen International Antiquity Sales“, Case Western Reserve Journal of Law, Technology & the Internet, 1/2014, 148.

33 UNESCO, INTERPOL, ICOM, Basic Actions concerning Cultural Objects being offered for Sale over the Internet, http://obstraffic.museum/sites/default/files/ressources/files/UNESCO_Basic_Actions_Sales_Internet.pdf, 15.7.2015.

34 UNODC (2016), 33.

ним организацијама ради пружања међународне правне помоћи у циљу повезивања националне са базом података нпр. Интерпола и МСМ. Најзад, важна превентивна мера треба да буде подизање свести о значају очувања националне културне баштине путем интернет медија како би се генерално превентивно деловало на грађане да не врше кривична дела која се односе на културна добра. С друге стране, када је реч о кривичноправној заштити остаје да се види да ли ће државе и у којој мери бити вољне да прихвате и ратификују Конвенцију Савета Европе о кривичним делима која се односе на културна добра узимајући у обзир да је то једини међународни споразум који се посебно бави криминализацијом недозвољене трговине културним добрима. Поредићи решења из Конвенције и КЗ иако је уочен висок степен подударности, радња стављање у промет културног добра које је украдено, илегално увезено или извезено односно ископано без дозволе надлежног органа није предвиђена као посебно кривично дело што би требало учинити у наредном периоду ради комплетне хармонизације решења. С тим у вези, ову радњу извршења поготово треба криминализовати због све учесталијих случајева незаконитог промета украдених културних добара путем различитих интернет платформи. Коначно, ради постизања ефикасности на плану сузбијања кривичних дела која се односе на културна добра неопходно је радити на специјализацији правосудних актера у смислу похађања обука, семинара и предавања, те полагања стручних испита који се верификују издавањем сертификата. Ово је изузетно важно успоставити у пракси јер треба бити свестан да само постојање базе података о украденим културним добрима не доноси користи ако се она не употребљава на адекватан начин у конкретним кривичним поступцима.

Nikola Paunović

Research Intern, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

IMPORTANCE OF CREATING DATABASES OF STOLEN CULTURAL GOODS FOR PREVENTION OF ILLICIT TRAFFICKING VIA INTERNET

Summary

Digitisation of cultural heritage becomes one of the strategic goals of the development of the culture of contemporary era. Although the primary goals in this area are strengthening of the institutional framework through the adoption of new laws or amendments to existing ones as well as strengthening the capacities of competent state authorities and local self-government bodies for the protection of cultural heritage, the author deals with the analysis of the importance of creating databases of stolen cultural goods. Namely, in spite of the fact that the internet should be used as the main means of presenting the digitized cultural heritage, it is often abused in practice by committing the criminal acts of illicit trade. Bearing in mind that on May 19, 2017 the Council of Ministers of the Council of Europe adopted the Convention on Criminal Offenses Relating to Cultural

Property, the author specifically considers its solutions. The basic aim of the paper is to prove the causal relationship between the use of the internet and the illegal trade on the internet. In this regard the main idea of paper is to show that it is necessary to establish databases of stolen cultural property in order to prevent illegal trade via the internet, and to develop international cooperation in the fight against criminal offenses related to cultural property.

Keywords: databases, cultural goods, internet, digitisation, illicit trafficking

Др Драгана Столић*

Др Тајјана Брзуловић Станисављевић**

ДИГИТАЛНИ РЕПОЗИТОРИЈУМ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ – RHAIIDRA: ПРАВНИ АСПЕКТ

Апстракт

Репозиторијуми, као системи намењени дејновању, чувању и преузимању дела у дигиталном облику, поставили су пред своје креаторе техничке, пројамске и организационе изазове, али су остворили и, не мање значајна, питања правне заштите похрањених докумената. У раду ће бити приказана искуства Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у формирању институционалног репозиторијума за радове наставника и сарадника Универзитета у Београду (систем RHAIIDRA), са освртом на уочена питања и недоумице. Репозиторијуми чине инфраструктуру за реализацију tzv. зеленог вида отвореног приступа (green open access), за разлику од златног (gold open access), који се односи на часописе. Остворени приступ подразумева интерактивно чињење дела доступним неограниченом броју корисника, који могу, у складу са усвојеним декларацијама (Будимешћанска иницијатива), без дозволе аутора и без накнаде да читају, преузимају, штампају и др. ауторско дело, уз једину обавезу да га коректно цитирају, што заправо подразумева пренос имовинскоправних овлашћења. Остворене лиценце, попут лиценци Креативне заједнице (Creative Commons Licenses), представљају најједноставније решење за реулисање ауторског права у овом окружењу, али је ипак показала да само инкорпорирање стандарда у систем као што је репозиторијум није довољно да би се избегле нејасноће. Могу се издвојити две групе проблема: неразумевање намене стандарда и значења лиценци као облика ауторскоправних уговора од стране корисника, на једној, али и недовољно јасно питање власништва над похрањеним објектима нарочито у универзитетском окружењу, пре свега када је реч о разним врстама завршних радова. Ово питање доводи и проблем недовољне сагласности појединих измена закона као што је Закон о високом образовању са постојећим Законом о ауторском и сродним правима.

Кључне речи: дигитални репозиторијуми, отворени приступ, лиценце Креативне заједнице, универзитети

* Библиотекар саветник, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд, e-mail: stolic@unilib.bg.ac.rs.

** Библиотекар саветник, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд, e-mail: brzulovic@unilib.bg.ac.rs.

1. УВОД

Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ од 2011. године одржава Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду – PHAIDRA који је намењен депоновању радова наставника и сарадника Универзитета.¹ Након пуних шест година рада стечена су драгоцене искуства и знања о начину функционисања оваквих система, али су уочени и проблеми и препреке који постоје у његовом функционисању. Питања правне заштите докумената у репозиторијуму од самог почетка су изазивала највише недоумица и за велики број корисника и даље представљају непознаницу.² То, међутим, чини тек један део проблематике у којој се, као тежишта, могу идентификовати барем три аспекта: поред ауторскоправне заштите, реч је о новом начину *дејеновања* докумената и о постављању докумената у тзв. *ошворени љрисџуџ (open access)*. Свакодневна пракса је донела још питања од којих нека тек треба да буду решена.

2. РЕПОЗИТОРИЈУМИ: НАМЕНА И ПОДЕЛА

Репозиторијуми су системи намењени чувању различитих материјала у дигиталном облику (текста, слика, видеа, аудио материјала, линкова) како би управљање тим садржајима и њихово коришћење било једноставно и ефикасно. Неретко се свака колекција дигиталних објеката на интернету назива репозиторијумом, али треба имати у виду да је реч о посебној софтверској конфигурацији чији је циљ да обезбеди дугорочно и поуздано депоновање материјала, са једне стране, и лаку доступност похрањених докумената са друге. Ови, како се често називају „електронски магацини“, појавили су се пре више деценија, односно првим се сматра АрХив покренут 1991. године (за радове из области физике, математике, рачунарских наука и др.).³ Експанзија репозиторијума догодила се почетком прве деценије 21. века.

Паралелно са повећањем броја репозиторијума, увећавао се и број софтверских пакета као програмских основа ових електронских библиотека. Као најзаступљеније платформе наметнули су се DSpace⁴ и

1 Репозиторијум је успостављен у оквиру Темпус пројекта чији је носилац била Универзитетска библиотека „Нови библиотечки сервиси на универзитетима Западног Балкана“, који је реализован у периоду од 2010. до 2012. године (New Library Services at Western Balkan Universities); <http://www.westbulnet.com/AmplioCMS2/public/EnterPublic.cms2>, 20.06.2017.

2 Први осврти на ова питања изнети у раду: Татјана Брзуловић Станисављевић: „Заштита ауторских права у институционалним репозиторијумима. Дигитализација културне и научне баштине, универзитетски репозиторијуми и учење на даљину“. Књ. 2, *Дигиталне библиотеке, дигитални репозиторијуми, дигиталне презентације*. ур. Александра Вранеш, Љиљана Марковић, Гвен Александер. Београд: Филолошки факултет Универзитета 2012, 258–269.

3 ArXiv, <https://arxiv.org>, 20.06.2017.

4 Креиран 2002. године удруживањем Института за технологију у Масачусетсу (МИТ) и Hjulit Pakard Laba. Dspace, <http://dspace.org/introducing>, 20.06.2017.

Eprints.⁵ Према подацима Директоријума репозиторијума у отвореном приступу (Open DOAR), који одржава Универзитет у Нотингему,⁶ данас постоји преко 3300 репозиторијума у свету, од којих преко 1400 користи DSpace, а преко 450 Eprints. Подаци Регистра репозиторијума у отвореном приступу говоре о нешто већем броју репозиторијума (преко 4000),⁷ али је и ту видљива доминација ових система.

Према типу, репозиторијуми се генерално деле на *институционалне*, најчешће универзитетске, те стога мултидисциплинарне, и *тематичке*, који покривају одређене области (PubMed Central за медицину, RePec за економију, Social Science Open Access Repository – SSOAR за друштвене науке и др.). Постоје и јавни репозиторијуми општег типа којима је циљ брза размена информација као што је Зенодо, креиран од стране OpenAIRE пројекта и CERN-а, и пре свега намењен похрањивању сетова података (*datasets*).⁸

И поред разлика у садржају и софтверској подршци, сви репозиторијуми поседују и неке истоветне карактеристике:

- депонованим документима додељују трајни линк, стабилну адресу на интернету која може бити погодна за цитирање;
- похрањени документи се описују стандардизованим сетом метаподатака, који су структурирани на основу неке од постојећих схема (нпр. Dublin Core);
- омогућено је разликовање нерегистрованих и регистрованих корисника; регистровани могу сами да депонују своје документе у репозиторијум кроз поступак тзв. самоархивирања (*self-Archiving*);
- допуштају лако управљање видљивошћу садржаја, односно „закључавање“ и „откључавање“ докумената како би били, у складу са опредељењем власника објекта, видљиви свима који користе интернет, само одређеним групама корисника или само до нивоа метаподатака.

Управо ова последња одлика непосредно омогућује да репозиторијуми представљају један од кључних чинилаца у реализацији онога што називамо *отвореним приступом*.

3. ОТВОРЕНИ ПРИСТУП (ОП)

Покрет за отворени приступ (Open Access Movement) први пут је дефинисан у Будимпештанској иницијативи за отворени приступ (крајем 2001. године). У њој се истиче да отворени приступ подразумева: „(...) слободну

5 Развијан на Факултету за електронику и компјутерске науке Универзитета у Саутемптону 2000. године. Eprints, <http://www.eprints.org/uk/>, 20.06.2017.

6 The Directory of Open Access Repository – OpenDoar, <http://www.opendoar.org/>, 22.06.2017.

7 Registry of Open Access Repository, University of Southampton, <http://roar.eprints.org/>, 22.06.2017.

8 PubMed <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/>, RePec <http://repec.org/>, SSOAR <http://www.ssoar.info/>, Zenodo <https://zenodo.org/>, 22.06.2017.

доступност на јавном интернету уз дозволу свим заинтересованим да читају, преузимају, шире, штампају, претражују и линкују цео текст чланака, користе их за индексирање, узимају податке за софтверске алате или их користе за било коју другу легалну сврху без финансијских, правних и техничких препрека, осим оних које су везане са добијање приступа самом интернету. Једино ограничење је да се ауторима обезбеди надзор над интегритетом њиховог дела и да се дело исправно цитира.⁹

Будимпештанска иницијатива сажела је разумевање постојеће праксе, али и допринела њеном уређењу, односно постављању правила понашања у новом технолошком окружењу. Иако је било јасно да је интернет убрзао комуникацију, омогућујући дељење докумената невероватном брзином, идеја отвореног приступа је таквој техничкој претпоставци удахнула смиао чија је намера увођење реда и поштовање општих принципа.

Као непосредан повод за настанак Покрета наводи се нелогична и дугорочно неодржива ситуација по којој се резултати научног истраживања углавном финансирају јавним средствима (кроз јавно финансиран рад института, факултета и других истраживачких институција), а да научне радове, који чине главни резултат истраживања, присвајају издавачи. Библиотеке истраживачких институција, које се такође финансирају јавним средствима, морају тим комерцијалним издавачима да плате претплату како би приступиле резултатима, за шта поново користе јавна средства. Отворени приступ (ОП) настоји да премости тај парадокс и да понуди могућност да резултати буду доступни свима.¹⁰ Штавише, у многим случајевима ОП је обавезан, нарочито када су научни радови настали као резултати пројеката финансираних из јавних средстава, и актуелни Хоризонт 2020 пројекти ОП постављају као обавезан услов када је реч о публикавању.¹¹

4. ВИДОВИ ОП

Отворени приступ се реализује кроз два вида или два „пута“ (енг. road): *зелени и златни*.

Зелени (green) подразумева остваривање ОП кроз репозиторијуме, а златни кроз часописе у отвореном приступу. Поједини часописи наплаћују

9 Budapest Open Access Initiative, <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/read>, 25.06.2017. Превод према: Стела Филипи Матутиновић, Научне информације у Србији, проток, доступност, вредновање, 3. изм и доп. изд., Београд, 2013. <http://kobson.nb.rs/upload/documents/oNamaPredavanja/PR2013TekstZaDoktorante.pdf>, 25.06.2017.

10 С. Филипи Матутиновић.

11 Како стоји на страници Европске комисије: „Глобални прелаз ка томе да истраживачки резултати буду бесплатни за читаоце, тзв. ‘отворени приступ’ био је главна стратегија Европске комисије за унапређење протока знања и иновација. То је нарочито илустровано општим опредељењем за отворени приступ научним публикацијама у Хоризонту 2020 и пилот пројектом за истраживачке податке.“ <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/h2020-section/open-science-open-access>, 28.06.2017.

такозвану ауторску накнаду (*author's fee*) за објављивање, а текст остаје бесплатно доступан за крајњег корисника.

Ипак, неки аутори инсистирају на томе да је ОП кроз репозиторијуме једини прави, и да треба разликовати тзв. *зелени* *прайис* од *зеленој* *либре* ОП.¹² Зелени гратис ОП подразумева да је садржај бесплатан (укинута је тзв. препрека коју ствара цена), али тек либре подразумева укидање, поред цене, и неких других ограничења која су везана за права аутора. Најједноставнији начин да се то постигне јесте кроз неку, како Питер Субер наводи, од слободних лиценци, а то су пре свега лиценце Креативне заједнице.¹³

5. ПРАВНА ПИТАЊА И РЕПОЗИТОРИЈУМИ: ИСКУСТВО УНИВЕРЗИТЕТСКЕ БИБЛИОТЕКЕ „СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ“

Поменута дефиниција ОП формулисана у оквиру Будимпештанске иницијативе прати поделу ауторскоправних овлашћења на лична и имовинска, јер поштује право на признавање ауторства, али препушта право на умножавање дела (читање, преузимање, штампање и др.). Како наводи Питер Субер, ОП не угрожава ауторско право: „ОП није покушај да се реформише, наруши или укине ауторско право. Он је компатибилан са ауторским правом онаквим какво јесте. (...) Литература у ОП избегава проблеме са ауторским правом на потпуно исти начин као и конвенционална литература са плаћеним приступом.“¹⁴

Са лиценцама Креативне заједнице¹⁵ репозиторијуми су добили једноставан, лак, готов, бесплатан и применљив правни инструмент. Стандардизовани текстови лиценци се инкопорирају у систем репозиторијума и постају једно од обавезних поља приликом депоновања документа. Сама примена неке од лиценци подразумева избор једне од понуђених опција из падајућег менија.

Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду PHAIDRA,¹⁶ поред радова наставника и сарадника Универзитета, омогућује и депоновање завршних радова, пре свега докторских дисертација (претраживих кроз

12 Stevan Harnad, „Open Access: Green, Gold, Gratis, Libre, North, South How To Get There“, 5BOAC Belgrade 18 May 2010 <http://boac.ceon.rs/public/site/Harnad.pdf>, 28.06.2017.

13 Peter Suber, *Open Access*. London: The MIT Press Essential Knowledge Series, 2012, p. 65 https://mitpress.mit.edu/sites/default/files/9780262517638_Open_Access_PDF_Version.pdf, 20.03.2017.

14 *Ibid.*, прев. Д. Столић.

15 Creative Commons Србије, <http://creativecommons.org.rs/>, 28.06.2017.

16 Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду – PHAIDRA, <https://phaidrabg.bg.ac.rs/>, 01.07.2017. Систем PHAIDRA креиран је на Универзитету у Бечу, а његову програмску основу чини софтвер отвореног кода Федора. Опште карактеристике система и партнери у региону који користе исту програмску подршку доступни су на: <http://bibliothek.univie.ac.at/english/phaidra.html> i <http://phaidra.org/community/phaidra-partners/>, 01.07.2017.

систем Етезе), и мастер радова. Имплементација система укључивала је, као неизоставни сегмент, и лиценце Креативне заједнице (6 модула), као и опцију „Без лиценце – директна примена закона“, и лиценцу за отворени софтвер (GNU). Сва поља којима се описује документ (како она обавезна, тако и она која то нису), поновљива су и променљива, осим поља „права и лиценце“, које се креира само приликом уноса.

Као и други репозиторијуми, и београдска PHAIDRA овлашћеним корисницима допушта унос документа, али и измену метаподатака и регулисање права приступа (могућност да се објекат „закључа“, односно учини недоступним). У том смислу овлашћени корисник који депонује документ сматра се његовим власником, односно носиоцем/титуларом правних овлашћења. Остали овлашћени корисници могу да претражују и преузимају документе, али не могу да мењају метаподатке и уређују питање доступности (отворени или ограничени приступ), осим за оне објекте које су сами унели, односно за оне чији су власници.

Систем PHAIDRA корисницима омогућава једноставан и брз унос документа и приступачан, разумљив интерфејс захваљујући којем се процес може савладати после краћег упутства. Међутим, управо та једноставност не би требало да заваља како би се помислило да су сва питања тиме решена, јер је искуство показало да највише изазова вреба тамо где их корисници најмање очекују – у вези са питањем правне заштите.

Обуке о коришћењу репозиторијума које су спровођене у Универзитетској библиотеци и у другим институцијама, увек су садржавале и сегмент посвећен питању ауторског права односно начину на који су ова питања примењена приликом депоновања докумената у дигиталном облику, што је конкретно подразумевало инструкције о лиценцама Креативне заједнице. Штавише, ова врста обуке морала је бити мање посвећена поступку уноса, а више кругу питања који укључује појмове као што су ауторско право, отворени приступ, и, што је најважније, адекватно разумевање њихове повезаности. Уколико би се сажела, сва питања која би корисник морао правилно да разуме и нужно усвоји пре него што би приступио било којем репозиторијуму су:

- шта је отворени приступ и какве захтеве, када је реч о коришћењу документа, он поставља пред свог аутора са једне и корисника са друге стране;
- како се штите права аутора у онлајн окружењу и шта аутор треба да учини да заштити своје дело које се у том окружењу налази;
- да ли и на који начин репозиторијум, осим што обезбеђује техничке претпоставке, пружа и заштиту права аутора.

Ни потпуно разумевање лиценци Креативне заједнице, као стандардизованих облика ауторскоправних уговора, није могуће без познавања елементарних појмова ауторског права као што су: ауторска дела, врсте дела, садржај личноправних и имовинскоправних овлашћења, уступање овлашћења, смисао и значење уговора или повреда права и др.

Одговорима на ова питања правилно би се и до краја разумели принципи рада репозиторијума као што је на пример власништво над објектима, односно искључиво право власника да за одређени објекат мења метаподатке и да одлучује о његовој видљивости на мрежи. Примарно питање, пре уноса документа, није како ћемо то учинити, већ да ли имамо право на то. Када тај услов јесте испуњен, не мање значајно је и: да ли су корисници репозиторијума довољно свесни да на тај начин своје ауторско дело чине доступним на интерактиван начин, односно умножавају га и пружају на коришћење неограниченом броју корисника, да ли су разумели прави смисао елемента уноса „права и лиценце“ и опције за коју су се определили („без лиценце“ или нека од лиценци Креативне заједнице).

Својим техничким могућностима репозиторијуми практично потпуно заобилазе издавачки процес, што се и потврђује чињеницом да се у њима могу похранити и документи који нису издати од стране неког издавача, већ се сматрају рукописима, препринтима или такозваном „сивом литературом“. У том смислу, репозиторијуми представљају просту алатку за *објављивање* оних дела која су претходно била *необјављена*, без обзира на то да ли ће она бити или неће бити издата.

Иако је јасно да је за коришћење репозиторијума потребно познавање појмова ауторског права, илузорно би било очекивати да ће корисници ова знања заиста и поседовати. Последица неразумевања може бити или некоришћење репозиторијума, што је лоша опција, или његово погрешно коришћење, што је још гора опција. О томе до каквих све проблема може доћи због недовољног схватања поменутих принципа, говори и искуство са Дигиталним репозиторијумом Универзитета у Београду у који се депонују и примери тзв. рукописне литературе, као што су докторске дисертације.

6. ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ У ЕЛЕКТРОНСКОМ ОБЛИКУ

Депоноване дисертација у електронском облику представља наставак и развитак процеса који је започет раније, а чији су важни кораци учињени почетком 2011. године, најпре инсталацијом система PHAIDRA у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“, а онда и потписивањем Берлинске декларације о отвореном приступу научном знању од стране ректора Универзитета у Београду 11. новембра 2011. године. На тај начин су испуњена два предуслова за унапређење отвореног приступа, што је наведено у тексту одлуке: „У складу са овом одлуком, Универзитет у Београду успоставља свој Дигитални репозиторијум са отвореним приступом у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ и препоручује својим наставницима, истраживачима, сарадницима и студентима да када год је то могуће објављују своје радове у часописима са отвореним приступом или у часописима који омогућавају задржавање права да дигиталну копију рада после процеса рецензирања поставе у овај архив. Линковање мате-

ријала у репозиторијуму и материјала на универзитетској или факултетским веб-страницама је пожељна и препоручљива пракса.¹⁷

Убрзо након овога, у децембру 2011. године, Сенат Универзитета у Београду је донео и Упутство о формирању репозиторијума докторских дисертација у којем се назначавала општа процедура прилагања штампане и електронске верзије дисертације са неопходном пратећом документацијом, што се примењује од 1. маја 2012. године. До данас је у Репозиторијуму депоновано скоро 4000 дисертација брањених на Универзитету у Београду.

Дисертације, међутим, не депонују њихови аутори, докторанди, већ библиотекари централне Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“. Да би то било могуће у смислу ауторског права, предвиђено је попуњавање одговарајуће Изјаве о коришћењу.¹⁸ Тај документ садржи два важна елемента: докторанд овлашћује Библиотеку да у Репозиторијум унесе његову дисертацију и опредељује се за једну од лиценци Креативне заједнице како би одредио услове под којима његова дисертација може да се користи када је у отвореном приступу. Овај податак се током уноса дисертације третира као обавезан елемент описа, те представља један од кључних метаподатака приликом преузимања записа о дисертацији од стране других система и портала.¹⁹

Искуство Универзитетске библиотеке је показало да постоји висок степен неразумевања међу докторандима који нису разумели сврху онога што треба да заокруже, нити право значење чињенице да Библиотеку овлашћују да учини нешто са њиховим ауторским делом. У Библиотеку су тако стизале дисертације без заокружене лиценце, или са лиценцама које су, према незваничним сазнањима, биле заокружене готово насумице. Неки докторанди су се обраћали Библиотеци за помоћ и постављали питања не о томе шта је сврха лиценци, већ шта да заокруже, односно шта се најчешће заокружује. О томе колико неразумевање може бити, сведочи и случај једне дисертације у којој је било заокружено истовремено више лиценци.

Од октобра 2015. године, у Универзитетској библиотеци се организују редовне обуке докторанада посвећене обликовању докторске дисертације према упутствима Универзитета у Београду, када се, између осталог, детаљно објашњава и намена изјава које докторанди треба да попуне, нарочито Изјаве о коришћењу. До сада је обуку прошло више од 450 докторанада, а на питање да ли су им познате лиценце које су наведене у Изјави о коришћењу занемарљиво мали број је одговорио да јесу. На питање да ли

17 Универзитет у Београду, <http://bg.ac.rs/sr/nauka/otv-pristup.php>, 4.07.2017.

18 Одлуком од 14. 12. 2011. Изјава о коришћењу чини део процедуре предаје дисертације. Доступна је на страници Универзитета у Београду заједно са другим документима, <http://bg.ac.rs/sr/studije/doktorske.php>, 4.07.2017.

19 Део метаподатака о докторским дисертацијама, а међу њима обавезно и податак о лиценци под којом дисертација може да се користи, преузима се на више портала: Национални репозиторијум Nardus (<http://nardus.mfn.gov.rs/>), Европски портал дисертација у отвореном приступу Dart Europe (<http://www.dart-europe.eu/basic-search.php>), и на светски портал Open Access Theses and Dissertations (<https://oatd.org/>) (05.07.2017)

су разумели шта те лиценце представљају, тек један или два одговора су била позитивна.

Иако се може наићи на податак да просечан број људи који прочита неку дисертацију износи 1.6,²⁰ сазнање да се заокруживањем, на пример, најслободније лиценце (Ауторство CC-BU) допушта читање, преузимање, умножавање, штампање и дистрибуирање рада, чак и у комерцијалне сврхе, за већину докторанада није пријатно. Ипак, то је најједноставнији начин да се укаже на релевантност ове проблематике.

Утисак је, дакле, да су процес уобличавања и предаје дисертације схватани пре свега као део административне процедуре која подразумева испуњавање формалности (попуњавање изјава), и да је до неспоразума долазило највише у сегменту заштите ауторског права, што већини докторанада није било у потпуности јасно, шта заправо значи и какве конвенције може имати.

7. ИЗМЕНЕ ЗАКОНА И ОБАВЕЗАН ОТВОРЕНИ ПРИСТУП

Како је речено, када је Универзитет у Београду донео одлуку о формирању Репозиторијума и, потписивањем Берлинске декларације, исказао подршку отвореном приступу, он је охрабрио наставнике и сараднике да своје радове објављују у репозиторијумима или часописима који заступају овај принцип.

Међутим, у септембру 2014. године учињен је корак даље, јер су усвојене измене Закона о високом образовању где чл. 8 садржи следеће одредбе: „Универзитет је дужан да установи дигитални репозиторијум у којем се трајно чувају електронске верзије одбрањених докторских дисертација, заједно са извештајем комисије за оцену дисертације, подацима о ментору и саставу комисије и подацима о заштити ауторских права, као и да све наведене податке учине јавно доступним.“²¹ На тај начин је практично отворени приступ докторским дисертацијама учињен обавезним, па су од тада неки универзитети, који су имали мањи број дисертација у отвореном приступу (Универзитет у Новом Саду), читав фонд новоприспелих дисертација учинили слободно доступним. Државни и приватни универзитети који нису имали репозиторијуме, почели су да их успостављају, већим делом као колекције докумената окупљених на веб сајту него као претражив систем који омогућава самоархивирање.

Законске измене укинуле су могуће дилеме да ли дисертације треба да буду слободно доступне, али су отвориле другу групу питања, пре свега – да ли су и колико измене закона у сагласности са Законом о ауторском и сродним правима, који ни на који начин не помиње ову врсту радова (који

20 Наведено према: *Докторати и њихови процени: илустриране приче*, прир. Никола Здравковић и Иван Умељић, Београд: Центар за промоцију науке, 2017, 13.

21 Закон о изменама и допунама Закона о високом образовању (Сл. гласник РС, бр. 99/2014), <http://www2.uns.ac.rs/sr/zakon/zakonDopZakona.pdf>, 4.07.2017.

би свакако спадали у писана ауторска изворна дела), и не говори о суспензији ауторског права када је реч о дисертацијама. Из тога произлази да о умножавању дисертација и њиховом чињењу доступним одлучује њихов аутор односно докторанд. Иако се докторанд опредељује за једну од лиценци Креативне заједнице, то је сада избор у оквиру отвореног приступа.

Са друге стране, ситуација постаје готово парадоксална када се то упореди са чињеницом да старије дисертације, па и оне браћене пре Другог светског рата не подлежу овим одредбама. Оне не могу бити јавно доступне иако су браћене 30-их година прошлог века, будући да често није истекао период од 70 година од смрти аутора, или није позната година смрти аутора, те није ни могуће установити ко је носилац права.²²

8. ОДЛУКЕ О ЗАВРШНИМ РАДОВИМА

Овако постављено питање о дисертацијама отвара још једну, сродну групу проблема чији је повод пракса која се спроводи на неким факултетима. Најчешће због проблема смештаја других завршних радова (дипломских, специјалистичких и мастер), неки факултети желе да их чувају у електронској форми. Пошто је систем PHAIDRA архивска база која омогућује дугорочно похрањивање радова, наставно-научна већа појединих факултета су донела одлуку о депоновању ових врста радова у Репозиторијум. То такође значи и постављање ових радова у отворени приступ, при чему се студенти не опредељују за неку од лиценци Креативне заједнице.

Реч је заправо поново о нејасноћама и различитим тумачењима у вези са питањем власништва над овим радовима: да ли је мастер студент носилац права над овим радовима, уколико јесте, да ли мора да овласти факултет да унесе његов рад у репозиторијум и учини га јавно доступним?

Питања слична овим постављена су још пре више година у провокативном раду Ен Хокинс и коаутора²³ посвећеном односу факултета према интелектуалној својини студената, што се испољава управо кроз обавезни отворени приступ тезама и дисертацијама. Како се у раду наводи, по-

22 Питање старих дисертација, које су делом дигитализоване у оквиру пројекта ретроспективне дигитализације „Дигитализација докторских дисертација до 1941. године“ који је подржало Министарство културе и информисања, а чији је носилац била Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, отворило је и проблем дела „недоступних титулара ауторског права“, које код нас није решено. О овој проблематици више у: Татјана Брзуловић Станисављевић, Драгана Столић: „Digitisation of Doctoral Dissertations as a Part of Scientific Heritage: Objectives, Mission and Copyright Issues“, INFORUM 2015: 21st annual Conference on Professional Information Resources May 26–27, 2015, Prague. <http://www.inforum.cz/pdf/2015/brzulovic-stanisavljevic-tatjana.pdf> (04.07.2017) О делима недоступног титулара ауторског права у: Душан Поповић: Дигитализација ауторских дела и приступ делима недоступних титулара ауторског права. *Право и приврега*. 50, 4–6, 726–743.

23 Ann R. Hawkins, Miles A. Kimball, and Maura Ives. „Mandatory open access publishing for electronic theses and dissertations: Ethics and enthusiasm.“ *The Journal of Academic Librarianship* 39.1 (2013): 32–60.

стоје митови у вези са овим, чему аутори студије супротстављају „етички приступ“, који подразумева поштовање права студента, али и институционалну транспарентност. На крају рада даје се предлог за рангирање академских институција према томе колико поштују ове принципе и даје се преглед 150 америчких школа и универзитета.

Постојећи начин рада, као и поменути текст, пружају основ за разматрање најбољег решења и адекватног третмана видљивости студентских радова. За сада нема коначних и прецизних одговора, већ само изнетих ставова, и требало би очекивати да ће се у скоријој будућности и изнаћи решење које не би остављало простора за недоумице.

9. ЗАКЉУЧАК

Познавање основних појмова ауторског права је незаобилазни, неопходни захтев који се поставља пред сваког ко пише рад било које врсте, и велика је заблуда мислити да то није посао истраживача. Не ради се о додатном оптерећењу, већ о једном од кардиналних сегмената истраживачког рада. Штавише, овај захтев постаје у овом тренутку алармантан, будући да се начин објављивања радова, њихово чињење доступним, увелико изменио, и заобишао традиционалне издавачке механизме. Пошто дела данас могу бити доступна у свом изворном облику у рукопису, у неограниченом броју копија, као и незавршена дела, концепти и др. потребан је додатни опрез у вези са питањем коришћења ових радова.

Доступни алати нуде раније незамисливе могућности када је у питању видљивост радова, па стога и њихова утицајност. Отворени приступ је данас углавном реалност која је у сагласности са некомерцијалним издаваштвом, какво је издаваштво у академској и истраживачкој средини, и то су перспективе које не треба напуштати. Реч је само о потреби да се оптимално искористе све могућности чији је циљ бољи и шири увид у научни допринос. Отворени приступ постаје моћно средство које ће дати најбоље резултате ако се разуме и користи на одговарајући начин.

Непрекидна, систематска обука једини је поуздани пут, али су њени облици различити. Највећу одговорност имају институције, пре свега академске које најлакше могу доћи до аутора који производе научне или друге радове. Ангажовање инфраструктуре институција кроз низ предавања, семинара или инструкција подразумева могућност да се прикаже читав скуп повезаних питања (репозиторијуми као видови отворног приступа, права аутора у онлајн окружењу и др.) и да се укаже на њихову међузависност. Универзитетска библиотека јесте предузела значајне кораке, али је потребно укључивање и других.

Са друге стране, институције су те које најстроже воде рачуна о примени законских прописа, што се и показало када је реч о поменутих изменама закона. Библиотека као информациони и едукациони центар не може имати директног утицаја на промену или усклађивање законске регулативе, нити на увођење решења какво би могло бити оно везано за проблем

нпр. „дела недоступног титулара ауторског права“. Њена улога може да се оствари највише кроз сугестије и евентуално координацију (организација стручног скупа на којем би били изнети предлози од стране стручњака и сл.). Као централна библиотека Универзитета у Београду, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ је у позицији да релативно брзо региструје, анализира и уочи проблеме у вези са доступношћу радова, те да подстакне и предложи њихово решавање.

Најзад, не треба никад испуштати из вида огроман значај отвореног приступа за научну комуникацију и укупни друштвени напредак. Академске институције, а међу њима посебно библиотеке, предњаче у промоцији, заступању, па и конкретној реализацији отвореног приступа. Преостаје ипак велики задатак разумевања његових домета, значења, ограничења, могућности и, наравно, потпуне ауторскоправне заштите.

Dragana Stolić, PhD

Library Advisor, Univeristy library “Svetozar Marković”

Tatjana Brzulović Stanisavljević, PhD

Library Advisor, Univeristy library “Svetozar Marković”

DIGITAL REPOSITORY OF THE UNIVERSITY OF BELGRADE – PHAIDRA: LEGAL ASPECT

Summary

Repositories are systems for depositing, archiving and downloading of digital works, which posed in front of their creators technical, program and organizational challenges, but they also opened, not less important issues of legal protection of deposited documents. In the paper it will be presented experiences of the University library “Svetozar Marković” in establishing of the institutional repository for the papers of the professors and associates of the University of Belgrade (PHAIDRA system), with the referring to the notices questions and doubts. Repositories make the infrastructure for realization of so called green open access, differ from gold one, which includes journals. Open access mean availability of the work for unlimited number of users who can, according to the Budapest Initiative of Open Access to read, download, print etc. work with no authors permission and free of charge, with only obligation to cite author correctly, which means in fact transfer of economic rights. Open licenses, like Creative Commons, offer most simple solution for copyright regulations online, but the practice has shown that is not enough just to incorporate this standard into the system and to avoid dilemmas. It can be formulated two groups of problems: lack of understanding what is the standard purpose and meaning of the licenses as types of contract, and still not clear question who if the owner of deposited objects, especially in university environment, related to students works. This issue is also related with the problem of non-compliance of law changes like relation between Law on high education and Law on copyright and related rights.

Keywords: digital repositories, open access, Creative Commons licences, universities

Др Јелена Мајић-Јашевић-Обрадовић*

Др Јоко Драгојловић**

ДИГИТАЛНА АГЕНДА ЗА СРБИЈУ – ПРИОРИТЕТИ СТРАТЕШКИХ ДОКУМЕНАТА И ЗНАЧАЈ ЗА ОБЛАСТ КУЛТУРЕ

Апстракт

Питање које се у савременом, информатичком друштву може поставити јесте на које се све начине може очувати културни идентитет, а да се при томе одржи корак са тенденцијама у развоју информационо-комуникационих технологија (ИКТ). Очување како материјалне, тако и нематеријалне културне баштине значајан је задатак садашњих, али и будућих генерација, при чему разноликост културне баштине, те експанзивни развој ИКТ захтевају од свих учесника у реализацији поменутог задатка поједино посвећен, одговоран и систематски приступ. Значајну улогу у овој области у Србији имају стручни документи. Предмет анализе у раду, у ширем контексту, јесте Дигитална агенда за Србију. Имајући у виду да је Дигитална агенда за Србију, као иницијатива Дигиталне агенде Европе за 2020. годину, дефинисана Стратегијом развоја Информационог друштва до 2020. године и Стратегијом развоја е-комуникација у Србији од 2010. до 2020. године, предмет анализе у раду, у ужем контексту, јесу дефинисани приоритетни стручних докумената, као и значај примене ИКТ у области културе. Поред реченог, свакако је значајно учинити осврт на релевантне законске одредбе, одредбе других стратегија и акционе планове у овој области.

Кључне речи: културна баштина, информационо-комуникационе технологије, Дигитална агенда за Србију, стратешки документи

1. УВОД

Једно од најзначајнијих открића у историји човечанства јесте рачунар. Бројне су му карактеристике, али као посебно значајне можемо истаћи експанзивност у развоју, ширину примене, значај за најважније сегменте и процесе друштвеног и економског живота. Рачунарска технологија постала је неминовност и потреба свих чланова друштвене заједнице.

* Ванредни професор, Правни факултет за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија, Нови Сад, e-mail: jelena@pravni-fakultet.info.

** Доцент, Правни факултет за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија, Нови Сад, e-mail: jokodragojlovic@yahoo.com.

Како Strackbein наводи, читава цивилизација пролази кроз процес транзиције. Наиме, иако принципи информатичког доба још увек нису апсолутно и подједнако признати и познати у свим областима на светском нивоу, чињеница је да сви ми постепено, али континуирано прелазимо из индустријског доба у информатичко.¹

Сви смо свесни огромног значаја употребе рачунарске технологије у савременим друштвима и чињенице да нема области људске делатности у којој рачунари нису нашли своју примену. Општа је претпоставка да у данашњим условима живота, сваки појединац располаже основним знањима и вештинама из области информационих технологија, и да се информатичка писменост, имајући у виду брзину и степен развоја и других друштвених области, једноставно подразумева. Другим речима, не може се замислити особа која се бави чак и најобичнијим пословима, а да не поседује основно образовање о раду на рачунарима. Рачунари, а паралелно са њима и рачунарске мреже, те рачунарске системи, данас служе за убрзавање основних канцеларијских послова, али и за сложена пројектовања, базе података, комуникацију, дигитализацију, информисање, едукацију и забаву.

Захваљујући огромној моћи компјутера у меморисању и брзој обради великог броја података, аутоматизовани информациони системи постају све бројнији и готово незаменљиви део целокупног друштвеног живота свих субјеката (физичких, али и правних лица) на свим нивоима. Тако компјутер постаје свакодневни и незаобилазни део, сегмент свих сфера друштвеног живота од производње, промета, вршења услуга па до националне одбране и безбедности у најширем смислу.² Данас компјутери суверено владају најважнијим сегментима и процесима друштвеног и економског живота. Управо због тога, почетак примене компјутера у сфери производње назван је „трећом индустријском револуцијом“.³

Питање које се у савременом, информатичком друштву може поставити јесте на које се све начине може очувати културни идентитет, а да се при томе одржи корак са тенденцијама у развоју информационо-комуникационих технологија (ИКТ). Очување како материјалне, тако и нематеријалне културне баштине значајан је задатак садашњих, али и будућих генерација, при чему разноликост културне баштине, те експанзивни развој ИКТ захтевају од свих учесника у реализацији поменутог задатка потпуно посвећен, одговоран и систематски приступ. Значајну улогу у овој области у Србији имају стратешки документи.

Предмет анализе у раду јесте Дигитална агенда за Србију, односно приоритети и правни аспекти стратешких докумената који је дефинишу –

- 1 Strackbein, Ray (2017). *Survive the Transition: Industrial Age to Information Age*; доступно на: <http://www.strackbein.com/index.html> (12.15.2017.).
- 2 Јовашевић, Драган и Хашимбеговић, Тарик (2004). Кривичноправна заштита безбедности рачунарских података. У: Зборник радова регионалног научно-стручног саветовања *Зиџех-2004* (ур. Слободан Р. Петровић), ИТ вештак – Удружење судских вештака за информационе технологије, Београд, 1–9, стр. 1–2.
- 3 Бановић, Божидар (2002). *Обезбеђење доказа у криминалистичкој обради кривичних дела њивредној криминалистичкој*, Виша школа унутрашњих послова, Београд – Земун, стр. 129–130.

Стратегије развоја Информационог друштва до 2020. године и Стратегије развоја е-комуникација у Србији од 2010 до 2020. године. Поред реченог, свакако је значајно учинити осврт на релевантне законске одредбе, одредбе других стратегија и акционе планове у овој области.

2. ТЕОРИЈСКА ОДРЕЂЕЊА

Сајбер простор је тренутно највећи ресурс информација на свету.⁴ Виртуелни простор дигиталног постојања постаје данас кључни елемент афирмације и главни гарант опстајања.⁵ Промене које је изазвала примена информационих технологија учиниле су да у први план дођу нови стратешки ресурси савременог друштва: знање и информација, као примарна основица стварања нових вредности информатичког доба у којем је подржавајућа технологија веома снажан алат приликом усмеравања рада од физичког ка менталном.⁶ Међутим, велике могућности у свим сферама друштвеног живота, које су развојем информационе технологије стављене пред човека, поред бројних, њему до тада непознатих предности, условиле су и његову изложеност новим и врло озбиљним ризицима.

Па тако, слобода мишљења и слобода изражавања, право на приватност, личан и породичан живот – сва ова права се преплићу и може се слободно рећи да се истовремено и угрожавају кроз опасности које прете корисницима рачунара и мобилних телефона, као и осталих уређаја и видова комуникације путем савремених технологија.⁷

Посебно питање о ком се у савременом, информатичком добу мора водити рачуна јесте питање примене ИКТ у области културе.

Термин култура има двоструко значење, једно које потиче из хуманистичких наука и посматра културу као интелектуални и уметнички развој, а друго, које потиче из друштвених наука, и посматра културу као квалитет и начин живота.⁸ Култура подразумева стварање општељудских вредности и по дефиницији је усмерена ка наднационалним, или боље речено, метанационалним циљевима.⁹

Последњих година, пажњу посебно окупира процес дигитализације различитих категорија културе. Наиме, у великом броју институција у Србији чувају се вредности из националне културне баштине од којих су многе вредности од великог националног и међународног значаја.

4 Прља, Драган, Рељановић, Марио и Ивановић, Звонимир (2012). *Инјернет право*, Институт за упоредно право, Београд, стр. 8.

5 Тадић, Марко (2003). *Језичне технологије и хрватски језик*, Ex Libris, Zagreb, стр. 47.

6 Матијашевић, Јелена (2013). *Кривичнојавна регулатива рачунарске криминалистике*, Правни факултет за привреду и правосудје, Нови Сад, стр. 4.

7 Прља, Драган и Рељановић, Марио (2009). Високотехнолошки криминал – упоредна искуства, *Страни јавни живот*, 3, 161–184, стр. 164.

8 Mrak, Iva (2013). Cultural goods as bearers of cultural and economic values, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, 53, 139–164, str. 140.

9 Драшкић-Вићановић, Ива (2014). Културни идентитет, национални идентитет и проблем укуса, *Arhe*, XI, 22, 47–57, стр. 47.

Дигитализација је наике створила, односно, профилисала један посебан начин живота – дигитални живот.¹⁰ Под дигитализацијом се у основи подразумева процес креирања дигиталних копија применом адекватног софтвера и у складу са препорученим форматом мета-података на међународном нивоу.

Под дигитализацијом националне културне, научне и природне баштине се подразумева свеобухватан поступак који укључује, али се не ограничава на: развој потпуних електронских каталога баштине, превозиње баштине и документације из аналогне у дигиталну форму, описивање баштине, развој и повезивање програмске и физичке мреже информацио-них система о дигитализованој баштини, истраживање (дигитализоване) баштине, развој алата и инструмената, укључујући и правне, за различите врсте обраде и заштите дигитализоване баштине, дуготрајно чување дигитализоване баштине, укључујући и решавање проблема промене формата физичких носача и записа дигиталних информација, мултимедијално представљање дигитализоване баштине, обезбеђивање трајног и поузданог приступа дигитализованој грађи.¹¹

Може се рећи да је дигитализација културне баштине заправо савремени приступ у оквиру презервације материјалне и/или нематеријалне културне баштине.

Дигитализовану културну баштину чине компјутерски фондирани материјали које треба сачувати за генерације које долазе. Циљ дигитализације културне баштине јесте и омогућавање неометаног, слободног, равноправног приступа овој грађи свим корисницима.¹²

Законом о културним добрима (чл. 2)¹³ одређен је појам културног добра. Па тако, културна добра су ствари и творевине материјалне и духовне културе од општег интереса које уживају посебну заштиту утврђену овим законом. Културна добра, у зависности од физичких, уметничких, културних и историјских својстава, јесу: споменици културе, просторне културно-историјске целине, археолошка налазишта и знаменита места – непокретна културна добра; уметничко-историјска дела, архивска грађа, филмска грађа и стара и ретка књига – покретна културна добра.

Дигитализација као приступ очувању, културних добара, односно културне баштине у целини, односно културног идентитета у основи, захтева од свих учесника у реализацији поменутог задатка потпуно посвећен, одговоран и систематски приступ, јер је управо културни идентитет један од стубова носилаца формирања и очувања националног идентитета.

Пажња у даљем тексту рада биће усмерена на концепт Дигиталне агенде за Србију и приоритете стратешких докумената који дефинишу поме-

10 Гранов, Алма (2010). Дигитализација језика и развој језичких технологија у функцији дигитализације културног наслеђа, 1–3, стр. 1; <http://elibrary.matf.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/2036/019%2520GRANOV.pdf?sequence=1> (13.05.2017).

11 Огњановић, Зоран (2016). Дигитализација националне баштине, Математички институт САНУ, стр. 4–5, http://www.mi.sanu.ac.rs/novi_sajt/seminars/programs/prezentacije/Zoran_Ognjanovic.pdf (15.05.2017).

12 Гранов, Алма (2010), *op. cit.*, стр. 2.

13 Закон о културним добрима, *Сл. гласник РС*, бр. 71/94, 52/2011 – др. закони и 99/2011 – др. закон.

нуту агенду, те релевантне правне оквире у којима се поменути приоритети остварују, а са циљем да се сагледају рефлексije стратешких приступа на домен културе и очувања културних вредности.

У контексту реченог, потребно је имати у виду да је дигитализација као приступ у примени ИКТ у области очувања културне баштине само почетак једног предстојећег динамичног процеса константне адаптације новим, савршенијим технологијама и скоро безграничним могућностима које ће оне доносити са собом.

3. КРАТАК ОСВРТ НА ДИГИТАЛНУ АГЕНДУ ЗА ЕВРОПУ ЗА 2020. ГОДИНУ И ДИГИТАЛНУ АГЕНДУ ЗА СРБИЈУ

„Европа 2020“ у стратегији развоја истиче три међусобно повезана приоритета: (1) одржив раст, који подразумева промовисање ресурсно ефикасније, зелене и конкурентније економије; (2) паметан раст, који значи развој друштва заснованог на знању и иновацијама; (3) инклузивни раст, који подразумева економију са високом стопом запослености, која доприноси социјалној и територијалној кохезији. Сходно томе, Европска Комисија је одредила седам водећих иницијатива које би требало да подстакну прогрес у оквиру сваке приоритетне теме.¹⁴ Дигитална агенда за Европу је друга по реду иницијатива чији је задатак убрзана примена интернета и стварање могућности искоришћавања јединственог тржишта ЕУ.

Дигитална агенда 2010–2020 за Европу покренута је 2010. године. Њена сврха је да дефинише кључну улогу коју ће имати ИКТ у реализацији планова до 2020. године.¹⁵ У оквиру Европске уније ИКТ су препознате као главни фактор утицаја на економски раст и иновативност.¹⁶ Утицај ИКТ на друштво је значајан, јер, нпр. дневно више од 250 милиона Европљана користи интернет, а готово сви Европљани поседују мобилне телефоне. ИКТ сектор учествује са 5% у европском бруто домаћем производу са тржишном вредношћу од 660 милијарди еура годишње, с тим да много више доприноси укупном расту продуктивности, тј. 20% долази директно из ИКТ сектора и 30% од ИКТ инвестиција.¹⁷

У Дигиталној Агенди Европе за 2020. годину Европска комисија је идентификовала седам најважнијих стубова овог документа, произашлих из препрека, које могу да утичу на остваривање зацртаних циљева Стратегије Европе 2020 и Дигиталне Агенде Европе. Те препреке су: фрагменти-

14 Пејановић, Радован (2014). Одрживи развој и високо образовање, *Лейтопис научних радова*, вол. 38, бр. 1, 5–18, стр. 7.

15 Hodžić, Amra (2014). *Pregled Strategije – Digitalna agenda za Evropu 2010–2020*, Direkcija za evropske integracije Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1–7, стр. 2.

16 Богојевић, Драган и Госпић, Наташа (2010). Дигитална агенда: Европа и Србија. У: Зборник радова са XXVIII Симпозијума о новим технологијама у поштанском и телекомуникационом саобраћају – ПосТел 2010, Саобраћајни факултет Универзитета у Београду, Београд, 95–106, стр. 95.

17 Хоџић, Амра (2014), *op. cit.*, стр. 2.

рано дигитално тржиште, недостатак интероперабилности, раст сајбер криминала и ризик од неповеререња у мреже, недостатак инвестиција у мреже, недовољни напори у истраживању и иновацијама, недостатак дигиталне писмености и знања и пропуштање могућности за адресирање друштвених изазова.¹⁸ План за решавање наведених препрека представљен је на следећој слици.

Дигитална агенда за Србију значајна је иницијатива Дигиталне агенде Европе за 2020. годину чији је циљ дефинисање улоге ИКТ и различитих аспеката примене ИКТ на простору Србије. Основно полазиште Дигиталне агенде јесте да ИКТ заузимају све важнију, ако не и најважнију улогу како у производњи и економији, тако и у свим осталим сферама живота појединаца и друштва у целини.

За циљну групу – домаћинства / појединци, подаци за 2015. годину указују на то да је 64,4% домаћинстава у Републици Србији поседовало рачунар, што чини повећање од 1,2% у односу на 2014. годину, а 4,5% у односу на 2013. годину. Највећи број домаћинстава поседовао је један рачунар (84,5%), док је два рачунара поседовало знатно мање домаћинстава (11,3%). Заступљеност рачунара у домаћинствима варирао је у зависности од територијалне целине: у Београду је износио 73,9%, у Војводини 67,0%, а у централној Србији 58,0%. Разлике се могу уочити када се упореди заступљеност рачунара у урбаном и руралном делу Србије: 71,1% наспрам 53,9%. У односу на 2014. годину, овај јаз се незнатно повећао. У прилог томе говоре стопе раста заступљености рачунара у урбаном и руралном делу Србије. У урбаном делу Србије стопа раста била је 2,2%, док је тај раст у руралном делу Србије, у односу на 2014, износио 0,2%.¹⁹

За циљну групу – предузећа, подаци за 2015. годину указују на то да је 100% предузећа на територији Републике Србије користило рачунар у свом пословању. У 26,8% предузећа $\frac{1}{4}$ запослених лица користила је рачунар најмање једанпут недељно, док је у 36,3% предузећа 75–100% запослених користило рачунар најмање једанпут недељно. Такође, у Републици Србији, 99,1% предузећа је имао интернет прикључак.²⁰

Дигитална агенда за Србију дефинисана је Стратегијом развоја Информационог друштва до 2020. године и Стратегијом развоја е-комуникација у Србији од 2010 до 2020. године.

4. СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА ИНФОРМАЦИОНОГ ДРУШТВА ДО 2020. ГОДИНЕ

Укупне промене у свим аспектима друштва које су омогућене применом ИКТ чине развој информационог друштва. Заједно са стратегијом у

18 Богојевић, Драган и Госпић, Наташа (2010), *op. cit.*, стр. 96.

19 Ковачевић, Миладин, Павловић, Кристина и Шутић, Владимир (2015). *Употреба информационо-комуникационих технологија у Републици Србији – домаћинства/појединци и предузећа*, Републички завод за статистику, Београд, стр. 12–13.

20 *Ibid.*, стр. 78.

области телекомуникација, Стратегија развоја Информационог друштва до 2020. године²¹ чини Дигиталну агенду за Републику Србију.

Потписивањем eSEE Агенде+ за развој информационог друштва у Југоисточној Европи, Влада Републике Србије је прихватила иницијативу као општи оквир за развој Информационог друштва. Након тога Влада је усвојила Акциони план за спровођење приоритета из „eSEE Агенда+ за развој информационог друштва у Југоисточној Европи за период 2007–2012. године“ – Сл. гласник РС, Бр. 29/09. Једна од активности предвиђена тим акционим планом је и израда Стратегије развоја Информационог друштва до 2020. године.²²

Основни циљеви Стратегије развоја Информационог друштва до 2020. године су: развој информационог друштва треба усмерити ка искоришћењу потенцијала ИКТ за повећање ефикасности рада, економски раст, већу запосленост и подизање квалитета живота свих грађана Републике Србије; Република Србија до 2020. године по показатељима развијености информационог друштва треба да достигне просек ЕУ.

Наиме, анализирајући представљене податке за 2015. и претходне године, а поводом примене ИКТ у домаћинствима и предузећима, уочава се да је посебно забрињавајући недовољан напредак у развоју интернета и е-управе у Републици Србији, што постаје још очигледније уколико се подаци из Србије упореде са подацима држава чланица ЕУ.

Према Стратегији развоја Информационог друштва до 2020. године, активности које се предузимају у циљу развоја Информационог друштва треба да буду усмерене ка приоритетима у оквиру следећих области: 1. Електронске комуникације; 2. Е-управа, е-здравство и е-правосуђе; 3. ИКТ у образовању, науци и култури; 4. Електронска трговина (е-трговина); 5. Пословни сектор ИКТ; 6. Информациона безбедност.

Приоритет Стратегије који је у склопу теме рада потребно детаљije појаснити јесте примена ИКТ у образовању, науци и култури. Наиме, према тексту Стратегије, до 2020. године све установе у области образовања, науке и културе треба да имају широкопојасни приступ нове генерације преко оптичких влакана и одговарајућу опремљеност унутар установа, што ће омогућити квалитетан приступ интернету свим запосленима и корисницима установа – ђацима, студентима, наставницима, истраживачима, члановима библиотека, посетиоцима музеја и другима. Посебни приоритети који се у оквиру групе – ИКТ у образовању, науци и култури, морају реализовати су: 3.1. академска рачунарска мрежа; 3.2. ИКТ у образовању; 3.3. истраживања и иновације у области ИКТ; 3.4. дигитални садржаји. У табели која следи, појашњени су посебни приоритети и њихови циљеви у оквиру групе – ИКТ у образовању, науци и култури.

21 Стратегија развоја Информационог друштва до 2020. године, Сл. гласник РС, бр. 51/2010.

22 Стратегија развоја Информационог друштва до 2020. године, стр. 2.

Табела 1. Посебни приоритети у оквиру групе – ИКТ у образовању, науци и култури, према Стратегији развоја Информационог друштва до 2020. године

Р. бр.	Посебни приоритети	Циљеви и појашњења
1.	Академска рачунарска мрежа	Академска рачунарска мрежа је научноистраживачка и образовна рачунарска мрежа, која обезбеђује савремене информационо-комуникационе услуге и везу са Интернетом за установе у области образовања, науке и културе.
2.	ИКТ у образовању	Неопходно је интегрисање ИКТ у све аспекте образовног процеса, са циљем ефективнијег и ефикаснијег образовања. Вештине везане за ИКТ су одлучујуће за конкурентност националних економија и повећање могућности за нове послове и запошљавање.
3.	Истраживања и иновације у области ИКТ	ИКТ представља креативну и иновативну делатност која пружа широке могућности мултидисциплинарној и мултисекторској примени технологија. У том смислу су истраживања и иновације у ИКТ изузетан механизам за креирање новог економског окружења, јачање конкуритивних капацитета и промовисање економије знања.
4.	Дигитални садржаји	Културно добро је опште јавно добро и потребно је обезбедити слободан и једноставан приступ што већем делу садржаја. За језике и културе са малом популацијом од изузетног значаја је да што већи део културног блага буде слободно доступан, што се посебно односи на културна, уметничка и друга дела којима је истекао рок важности ауторских права. На тај начин се повећава видљивост и интересовање најшире јавности за културна и научна дела што доводи до подизања општег културног нивоа и видљивости културе на глобалном нивоу. Институције које располажу и управљају културним богатствима у свом раду требало би да користе нове, али већ проверене моделе отварања садржаја који доприносе увођењу иновативне праксе у свакодневном пословању и пруже свим грађанима услуге сређивања и презентовања садржаја који им је дат на управљање. Имајући у виду и међународна и домаћа искуства, треба успоставити сарадњу културних и научноистраживачких институција у областима истраживања, иновација и развоја нових решења за дигитализацију наслеђа, као и одговарајућу међуресорну координацију. Та сарадња се нарочито односи на проучавање, развој, прилагођавање и примену стандарда за дигитализацију и обраду, изградњу система заштите дигитализованог садржаја и његово дуготрајно чување укључујући решавање проблема миграције приликом појаве нових технологија, стандарда и физичких носилаца дигиталних информација. Стварањем предуслова за развој програма дигитализације културног историјског наслеђа стварају се услови за развој дигиталних библиотека, електронског архива и портала о културном наслеђу Републике Србије. Главни приоритет је да се информације о објектима од историјског, научног, уметничког, технолошког, социјалног и других садржаја дигитализују и учине доступним јавности путем Интернета.

Извор: Стратегија развоја Информационог друштва до 2020. године, стр. 7–9.

Дакле, посебни приоритет Стратегије развоја Информационог друштва до 2020. године из групе ИКТ у образовању, науци и култури, под називом – Дигитални садржаји, односи се на област дигитализације културних добара. У Стратегији се наводе разлози за реализацију процеса дигитализације, потребе и циљеви, те препоруке и очекивани резултати.

Циљеве и приоритете Стратегије развоја Информационог друштва до 2020. године не можемо посматрати одвојено од следећих закона:

- Закон о електронском потпису²³ – који имплементира ЕУ прописе који уређују електронски потпис;
- Закон о електронском документу²⁴ – који уређује употребу електронског документа, као и временски жиг. Чланом 2 овог закона одређено је да електронски документ представља скуп података састављен од слова, бројева, симбола, графичких, звучних и видео записа садржаних у поднеску, писмену, решењу, исправи или било ком другом акту који сачине правна и физичка лица или органи власти ради коришћења у правном промету или у управном, судском или другом поступку пред органима власти, ако је електронски израђен, дигитализован, послат, примљен, сачуван или архивиран на електронском, магнетном, оптичком или другом медију. Чланом 3 одређено је да је дигитализација преношење докумената из других облика у електронски облик. Чланом 5 пак одређено је да се електронски документ израђује применом било које доступне и употребљиве информационо-комуникационе технологије, те да се електронски документ који представља архивску грађу израђује у стандардизованим форматима који задовољавају потребе трајног архивирања. Електронски документ који је настао дигитализацијом изворног документа чија форма није електронска, сматра се копијом изворног документа;
- Закон о електронској трговини²⁵ – који уређује услове и начине пружања услуга информационог друштва;
- Закон о заштити података о личности²⁶ – који уређује услове за прикупљање и обраду података о личности, права лица и заштита права лица чији се подаци прикупљају и обрађују, ограничења заштите података о личности, те поступак пред надлежним органом;
- Закон о потврђивању Конвенције о високотехнолошком криминалу и Закон о потврђивању Додатног протокола уз Конвенцију о високотехнолошком криминалу²⁷ који се односи на инкриминацију дела расистичке и ксенофобичне природе извршених преко рачунарских система;

23 Закон о електронском потпису, *Сл. гласник РС*, бр. 135/04.

24 Закон о електронском документу, *Сл. гласник РС*, бр. 51/09.

25 Закон о електронској трговини, *Сл. гласник РС*, бр. 41/2009 и 95/2013.

26 Закон о заштити података о личности, *Сл. гласник РС*, бр. 97/2008, 104/2009 – др. закон, 68/2012 – одлука УС и 107/2012.

27 Закон о потврђивању Конвенције о високотехнолошком криминалу и Закон о потврђивању Додатног протокола уз Конвенцију о високотехнолошком криминалу, *Сл. гласник РС*, бр. 19/09.

- Закон о електронским комуникацијама²⁸ – који уређује услове и начине за обављање делатности у области електронских комуникација; надлежности државних органа у области електронских комуникација, и друга релевантна питања.

5. СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА Е-КОМУНИКАЦИЈА У СРБИЈИ ОД 2010 ДО 2020. ГОДИНЕ

Стратегија развоја електронских комуникација у Републици Србији од 2010. до 2020. године²⁹ има велики стратешки значај и треба да постави главне правце и циљеве успешног развоја електронских комуникација у Републици Србији.

Све анализе показују да су електронске комуникације интегрални део свих сектора привреде и један од основних фактора не само економског, већ и друштвеног развоја. Преглед стања електронских комуникација, као значајног економског и социјалног покретача, односно доступност различитих облика комуникације и сервиса, представљају један од врло битних индикатора развијености друштва.³⁰ Из текста стратегије може се извести закључак о постојању општих непосредних и посредних приоритета. Наведени приоритети су у наставку приказани табеларно.

Табела 2. Приоритетни циљеве развоја електронских комуникација у Републици Србији од 2010. до 2020. године

Р. бр.	Непосредни приоритети	Посредни приоритети
1	Идентификација постојећег стања у држави	Остваривање пораста укупне вредности индекса конкурентности Републике Србије
2	Указивање на препреке развоја електронских комуникација	Обезбеђивање доступности инфраструктури електронских комуникација
3	Дефинисање мера којима ће се омогућити примена нових технологија	Проширивање скупа услуга које се могу наћи у понуди како резиденцијалним тако и пословним корисницима
4	Унапређење е-комуникација, одређивањем основних активности које би требало предузети како би се остварили циљеви политике развоја електронских комуникација до 2020. Године	
5	Дефинисање јасне и транспарентне политике у области електронских комуникација	

Извор: Анализа аутора на основу текста Стратегије развоја електронских комуникација у Републици Србији од 2010. до 2020. године, стр. 1–2.

28 Закон о електронским комуникацијама, *Сл. гласник РС*, бр. 44/2010, 60/2013 – одлука УС и 62/2014.

29 Стратегија развоја електронских комуникација у Републици Србији од 2010. до 2020. године, *Сл. гласник РС*, бр. 68/2010.

30 *Ibid.*, стр. 1.

Законски оквир релевантан за развој електронских комуникација у Републици Србији јесу следећи прописи:

- Закон о електронским комуникацијама;
- Закон о радиодифузији³¹ – који уређује услове и начин обављања радиодифузне делатности, у складу са међународним конвенцијама и стандардима, оснивање Републичке радиодифузне агенције, као и установе јавног радиодифузног сервиса, утврђивање услова и поступак за издавање дозвола за емитовање радио и телевизијског програма, уређивање и других питања од значаја за област радиодифузије;
- Закон о планирању и изградњи³² – који уређује услове и начин уређења простора, уређивање и коришћење грађевинског земљишта и изградњу објеката, укључујући и телекомуникационе објекте;
- Закон о заштити животне средине³³ – који уређује интегрални систем заштите животне средине;
- Закон о заштити од нејонизујућих зрачења³⁴ – који уређује услове и мере заштите здравља људи и заштите животне средине од штетног дејства нејонизујућих зрачења у коришћењу извора нејонизујућих зрачења;
- Закон о електронском потпису;
- Закон о електронском документу;
- Закон о општем управном поступку;³⁵
- Закон о управним споровима.³⁶

6. ДРУГИ СТРАТЕШКИ ДОКУМЕНТИ ОД ЗНАЧАЈА ЗА ДИГИТАЛНУ АГЕНДУ СРБИЈЕ

У оквиру анализе стратешких докумената и правних оквира релевантних за Дигиталну агенду Србије, ваља поменути још две стратегије. То су: Стратегија развоја широкопојасних мрежа и сервиса у Републици Србији

31 Закон о радиодифузији, *Сл. гласник РС*, бр. 42/02, 97/04, 76/05, 79/05, 62/06, 85/06, 86/06 и 41/09.

32 Закон о планирању и изградњи, *Сл. гласник РС*, бр. 72/2009, 81/2009 – испр., 64/2010 – одлука УС, 24/2011, 121/2012, 42/2013 – одлука УС, 50/2013 – одлука УС, 98/2013 – одлука УС, 132/2014 и 145/2014.

33 Закон о заштити животне средине, *Сл. гласник РС*, бр. 135/2004, 36/2009, 36/2009 – др. закон, 72/2009 – др. закон, 43/2011 – одлука УС и 14/2016.

34 Закон о заштити од нејонизујућих зрачења, *Сл. гласник РС*, бр. 36/09.

35 Закон о општем управном поступку, *Сл. лист СРЈ*, бр. 33/97 и 31/01 и *Сл. гласник РС*, бр. 30/10.

36 Закон о управним споровима, *Сл. гласник РС*, бр. 111/09.

до 2016. године³⁷ и Стратегија за прелазак са аналогног на дигитално емитовање радио и телевизијског програма у Републици Србији.³⁸

Како је Стратегијом развоја широкопојасних мрежа и сервиса у Републици Србији до 2016. године дефинисано, широкопојасне приступне мреже представљају платформу која може да омогући сервисе који захтевају бржу размену информација. Улагање у област широкопојасног приступа директно утиче на раст бруто друштвеног производа, конкурентност свих сектора привреде и унапређење квалитета живота грађана. Развој широкопојасних мрежа и сервиса мора бити управљан тржиштем, док је улога државе да обезбеди добре и повољне услове за пословање широм земље.

Стратегијом за прелазак са аналогног на дигитално емитовање радио и телевизијског програма у Републици Србији утврђују се основне стратешке смернице за увођење дигиталног и гашење аналогног телевизијског и радио програма у Републици Србији, којим ће се на адекватан начин остварити основни национални интерес у области увођења и развоја дигиталних електронских комуникација.

Законски оквир обе стратегије, дат је у табели која следи.

Табела 3. *Закони релевантни за Стратегију развоја широкопојасних мрежа и сервиса у Републици Србији до 2016. године и Стратегију за прелазак са аналогног на дигитално емитовање радио и телевизијског програма у Републици Србији*

Стратегија развоја широкопојасних мрежа и сервиса у Републици Србији до 2016. године	Стратегија за прелазак са аналогног на дигитално емитовање радио и телевизијског програма у Републици Србији
Закон о електронским комуникацијама	Закон о електронским комуникацијама
	Закон о радиодифузији
	Закон о јавном информисању и медијима ³⁹

Извори: Стратегија развоја широкопојасних мрежа и сервиса у Републици Србији до 2016. године, стр. 2; Стратегија за прелазак са аналогног на дигитално емитовање радио и телевизијског програма у Републици Србији, стр. 9–10.

37 Стратегија развоја широкопојасних мрежа и сервиса у Републици Србији до 2016. године, *Сл. гласник РС*, бр. 81/2014.

38 Стратегија за прелазак са аналогног на дигитално емитовање радио и телевизијског програма у Републици Србији, *Сл. гласник РС*, бр. 52/2009, 18/2012 и 26/2013.

39 Закон о јавном информисању и медијима, *Сл. гласник РС*, бр. 83/2014, 58/2015 и 12/2016 – аутентично тумачење.

7. ЗАКЉУЧАК

Последње две деценије обележио је убрзани развој високих технологија, у које спадају и ИКТ, што је условило бројне промене у начину живота и рада људи, али и промене у начину функционисања правних лица. Дигитализација у области културе је неминовност и неопходност, имајући у виду широку примену ИКТ у свим областима од суштинског значаја за функционисање савременог друштва. Како Шојат-Бикић наводи „феномен дигиталности утиче на све облике докумената, од фотографија, звучних и видео записа, телевизијских програма до научних база података. Нова дела настају у изворном дигиталном облику, а физичке збирке архива, књижица и музеја се дигитализују како би биле доступне корисницима у глобалном мрежном окружењу. Културна баштина је сувише важна да би постојала само у свом изворном облику. Њеном дигитализацијом мења се и однос према баштини, а установе које по природи свога деловања комуницирају с корисницима, деле своје знање са заједницом“⁴⁰.

Регулаторни оквир дигитализације културне баштине у Србији налази се у кровном документу у овој области, под називом – Дигитална агенда за Србију, као значајној иницијативи Дигиталне агенде за Европу за 2020. годину. Дигитална агенда за Србију дефинисана је са два стратешка документа: Стратегијом развоја Информационог друштва до 2020. године и Стратегијом развоја е-комуникација у Србији од 2010. до 2020. године, али се не може посматрати одвојено од других стратегија битних за област дигитализације, те корпуса закона и подзаконских аката који детаљно уређују поједина питања релевантна за ову област.

У раду су анализирани приоритети наведених стратегија, при чему се нарочито за тему дигитализације културне баштине издваја приоритет примене ИКТ у образовању, науци и култури Стратегије развоја Информационог друштва до 2020. године, те посебни приоритет у овој области под називом дигитални садржаји.

У раду је учињен и осврт на законе релевантне за сваку стратегију непосредно, а самим тим релевантне и за поједине аспекте дигитализације културне баштине у Републици Србији.

Како је већ у раду поменуто, дигитализација културне баштине је процес, у коме је регулаторни оквир само полазна основа за све активности које се имају предузети у том процесу, а које се у својој основи концентришу око примене адекватне методологије, међународних стандарда, размене искустава и знања, те сарадње између држава, а у циљу знатног олакшања и убрзања процеса дигитализације, те одговора на садашње и будуће изазове које пред нас ставља савремено друштво.

40 Шојат-Бикић, Мaja (2013). *Modeliranje digitalnih zbirki i digitalnih proizvoda: sadržajno-korisnički aspekt komuniciranja kulturne baštine u digitalnom obliku*, Музејски документацијски центар, Загреб, стр. 17.

Jelena Matijašević-Obradović, PhD

Associate Professor, Faculty of Law for Commerce and Judiciary,
University Business Academy, Novi Sad

Joko Dragojlović, PhD

Assistant Professor, Faculty of Law for Commerce and Judiciary,
University Business Academy, Novi Sad

DIGITAL AGENDA FOR SERBIA – PRIORITIES OF STRATEGIC DOCUMENTS AND THE IMPORTANCE FOR CULTURE

Summary

The question that can be posed in a modern, information society is about the ways to preserve the cultural identity, while at the same time keeping up with trends in the development of information and communication technologies (ICT). The preservation of both material and intangible cultural heritage is an important task of present and future generations, where the diversity of cultural heritage and the expansive development of ICT require of all participants in the realization of the mentioned task, completely dedicated, responsible and systematic approach. Significant role in this area in Serbia has strategic documents. The subject of analysis in a paper, in a wider context, is the Digital Agenda for Serbia. Bearing in mind that the Digital Agenda for Serbia, as an initiative of the Digital Agenda for Europe for 2020, is defined by the Strategy for the Development of the Information Society until 2020 and the Strategy for the Development of e-Communications in Serbia from 2010 to 2020, the subject of the analysis in paper, in the narrow context, is the priorities of strategic documents which are defined, as well as the importance of applying ICT in the field of culture. In addition, it is certainly important to make a review of the relevant legal provisions, the provisions of other strategies and action plans in this area.

Key words: Cultural heritage, Information and Communication Technologies, Digital Agenda for Serbia, strategic documents

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
930.85:004.9]:34(082)

ПРАВНИ аспекти дигитализације културне баштине =
The Legal Aspects of Digitisation of Cultural Heritage / приредио,
edited by Драган Прља. – Београд : Институт за упоредно право :
Српска академија наука и уметности, Аудиовизуелни архив и
дигитални центар САНУ = Belgrade : Institute of Comparative Law :
Serbian Academy of Sciences and Arts, Audiovisual Archive and
Center for Digitization of SASA, 2017 (Београд : Досије студио). –
206 стр. ; 24 cm

Тираж 500. – Напомене и библиографске референце уз текст. –
Summaries.

ISBN 978-86-80186-24-5 (ИУП)
ISBN 978-86-7025-745-0 (САНУ)

1. Ур. ств. насл.

а) Културна добра – Дигитализација – Правни аспект – Зборници
COBISS.SR-ID 247618060

ISBN 978-86-80186-24-5 (ИУП)
ISBN 978-86-7025-745-0 (САЛУ)

